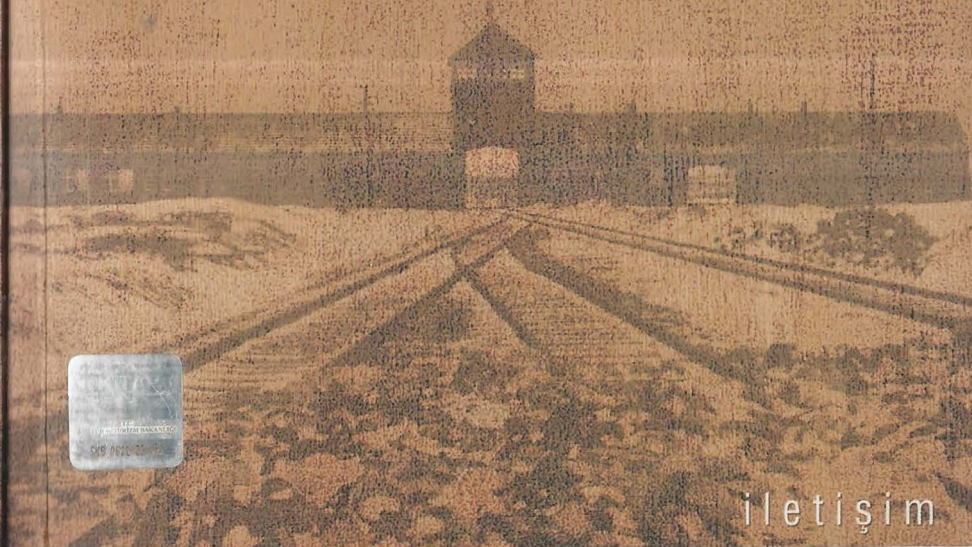
ANNETTE WIEVIORKA

60 Yıl Sonra Auschwitz

iletişim

ANNETTE WIEVIORKA 60 Yıl Sonra Auschwitz
İLETİŞİM

ANNETTE WIEVIORKA

60 Yıl Sonra Auschwitz

ANNETTE WIEVIORKA CNRS'de araştırma yöneticisi. 20. yüzyıl Yahudi tarihi ve soykırımla ilgili birçok eser yazdı ve eserleri de birçok dile çevrildi. Başlıcaları: *L'ère du témoin, Déportation et génocide* ve *Auschwitz expliqué à ma fille* [*Kızıma Soykırımı Anlatıyorum*, Güncel Yayınları, 1999, İstanbul].

Fransa Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

Auschwitz, 60 ans après
© 2005 Editions Robert Laffont S.A., Paris

İletişim Yayınları 1193 • Politika Dizisi 58
ISBN 975-05-447-X
© 2006 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2006, İstanbul (1000 adet)

EDİTÖR Can Belge
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Auschwitz toplama kampı
KAPAK FİLMİ Mat Yapım
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ANNETTE WIEVIORKA

60 Yıl Sonra Auschwitz

Auschwitz, 60 ans après

ÇEVİREN ***Işık Ergüden***

iletişim

Oğlum Nicolas Trotignon'a,
Auschwitz'ten çıkış için

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR *9*

GİRİŞ

YİNE Mİ! *11*

BİRİNCİ BÖLÜM

AUSCHWITZ KAMPLARININ KEŞFİ *21*

İKİNCİ BÖLÜM

AUSCHWITZ: GÖÇMEN KAMPINDAN TOPLAMA KAMPINA *33*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AUSCHWITZ: TOPLAMA KAMPI *39*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AUSCHWITZ KAMPININ MAHKÛMLARI *55*

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRKENAU'YU ZİYARET ETMEK *67*

ALTINCI BÖLÜM

BİRKENAU'YU İNŞA ETMEK *81*

YEDİNCİ BÖLÜM
BİRKENAU VE NİHAİ ÇÖZÜM *89*

SEKİZİNCİ BÖLÜM
ÇİNGENELER *115*

DOKUZUNCU BÖLÜM
KANADA'DAN ALTIN ARAYICILARINA *125*

ONUNCU BÖLÜM
DÖVMELİLER *145*

ONBİRİNCİ BÖLÜM
AUSCHWİTZ'İ BOMBALAMALI MI? *161*

ONİKİNCİ BÖLÜM
AUSCHWITZ KAMP MÜZESİ TARİHİ İÇİN BİRKAÇ ÖĞE *189*

SONUÇ
AUSCHWITZ NE İŞE YARAR? *219*

KİTAPTA ADI GEÇEN ESERLERİN LİSTESİ *237*

TEŞEKKÜR

Bu eseri ve konusunu bana Dominique Missika, artık Auschwitz üzerine hiçbir şey yazmamaya karar verdiğim bir dönemde önerdi. Onun dostça ısrarı olmasaydı yazmaya kalkışmazdım. Onun ve Elsa Rosenberger'in dikkatli okumasına ve değerli katkılarına çok şey borçluyum.

Meslektaşım ve dostum Jean-Charles Szurek beni çokdisiplinli bir Fransız-Polonya araştırma ağı macerasına sürükledi. Bu projeyi güçlü biçimde desteklemiş olan Fransa'nın Varşova'daki büyükelçiliğinde kültürel işbirliği ve faaliyet danışmanlığı yapan Jean-Yves Potel'ın inisiyatifiyle kuruldu bu ağ. Böylece Polonya'ya, Varşova'ya, Lubin ve Krakov'a geri dönmüş oldum. Jean-Charles Szurek, Temmuz 2004'te Oswiecim'deki son kalışım sırasında bana eşlik etme nezaketini gösterdi. Ona müteşekkirim.

Elyazmasını ilk okuyanlara da teşekkürler: Resimlere dikkatimi çeken Slvie Lindeperg'e, Hella ve Henri Borlant'a, Serge Klarsfeld'e ve Richard Prasquier'ye.

Ayrıca Raveloux'lara da teşekkür ederim. Cep telefonlarının "çekmediği" bir yerde yazmamı sağlayarak bana dostluk ve huzur sundular.

GİRİŞ
YİNE Mİ!

Ne zaman Auschwitz üzerine yeni bir kitaptan, bir filmden, liselilerin yaptığı bir geziden söz edilse bu lafı işitiyoruz... "Yine mi!" Belleğin doygunluğu, dehşet karşısında duyulan sapkın büyülenme, geçmişten alınan ölümcül zevk, kurbanların siyasete alet edilmesi... Sonunda Auschwitz'ten çıkmalı!.. Böyle bir şeyin olduğunu unutmalı! Ya da Auschwitz ölülerini, Amerika yerlilerinin, Birinci Dünya Savaşı'nın muharebe alanlarındaki ölülerinin, Ermenilerin, Ukrayna köylülerinin, Kosovalıların, Srebrenikalıların, Tutsilerin, Hereroluların, Kamboçyalıların kitlesel olarak katline dair bıktırıcı sözlere dahil etme koşuluyla bundan söz etmeli! Ta ki Auschwitzliler de onlar arasında eriyip gidene dek...

"'Gaz odası', 'ayıklama' ve 'işkence' sözcükleri kendi canlı gerçekliklerine değil, yalnızca geçmiş yılların söz dağarına ait olanlar, bu lafları işitmekten bıkanlar 'yine mi!' diyecektir."[1] diye yazıyordu Olga Wormser-Migot 1946'nın Mayıs ayında Majdanek'e ve Auschwitz'e yaptığı yolculuğu anlat-

1 Fanny Vergen (Olga Wormser-Migot'nun, o dönemki soyadıyla Olga Jungelson'un takmaadı), "Mission en Pologne", *France d'abord*, 28 Ağustos 1946.

tığı, Ağustos 1946'da *France d'abord*'da yayımlanan bir makalesinde. Primo Levi, daha da ileri giderek, "bugün," diyordu 1955'te, "*Lager*'lerden söz etmek nezaketsizlik sayılıyor. En iyi olasılıkla, kendinizi kurban olarak göstermekle ya da ölüme karşılıksız bir sevgi göstermekle suçlanabilirsiniz; en kötüsü ise, doğrudan doğruya yalan söylemekle, hatta hayâ duygusuna saldırmakla suçlanabilirsiniz."[2]

1956 yılında filozof Vladimir Jankélévitch hoşnutsuzluğunu ifade ediyordu: "Çağdaşlarımız bıkmış gözüküyorlar. Başka şeylerden konuşulsun istiyorlar... Katliamdan kurtulmuş olanların ise bu konudaki görüşleri farklı. Dolayısıyla, bu yazıda, bunca dehşetli anıdan rahatsız olan kişilerin bıkkınlığına bıkkınlık katma hakkını kendimde görüyorum."[3] Sayıları her geçen gün biraz daha azalan bu "hayatta kalmış"ların arzusunun bellek ve anı iktisadındaki ağırlığı nedir? İçlerinden bazıları yayımlanan her tanıklığı okuyor, televizyondaki her yayını izliyorlar. Aynı zamanda da bunun okudukları son kitap, seyrettikleri son film olacağına yeminler ediyorlar... Eserin etrafında dönüyorlar, onu saklıyorlar, sakladıkları yerden çıkarıyorlar, karşı konulmaz itkiye yeniden teslim oluyorlar, eseri okuyorlar ya da televizyonlarını açıyorlar... Yeminle, bu kez son olacak! Tarihçi de, bu konudaki daha ilk çalışmasında bunun sonuncu olacağına dair kendi kendine yeminler eder; sanki böyle bir tarih konusuyla ilgilendiği için özür dilemesi gerekiyormuş gibi, hızla alan değiştireceğine söz verir; sanki konu tarihçiye bulaşırmış, onu kötülük ve ölüm içinde yaşayan, irili ufaklı tüm yaşam zevklerinden uzak ölümcül bir varlık ha-

---

2 *Torino XXX* dergisinin 4 Nisan 1955 tarihli sayısında, kampların boşaltılmasının onuncu yılına adanmış özel sayı, tercüme edilip yayımlandığı yer: Primo Levi, *L'Asymétrie et la Vie. Articles et essais, 1955-1987*, Paris, Robert Laffont, 2004, s. 21.

3 Vladimir Jankélévitch, *L'Imprescriptible*, Paris, Le Seuil, 1996, s. 13.

line getirirmiş gibi kendi kendine söz verir. Yine de ilk çalışmanın ardından ikincisi gelir, birinci kitabın ardından ikincisi, sonra üçüncüsü gelir... Kasıtlı olarak yapıyor değildir. Araştıracak, bulacak, düşünecek, söyleyecek ve yazacak çok şey var hâlâ... Hâlâ mı, yine mi diyor yakınları. Evet, hâlâ, daima... Hayır, her şey yazılmadı ve asla yazılmış olmayacak. Çünkü yeni belgeler su yüzüne çıkıyor, özellikle de yeni sorular soruluyor. Tarih asla mutlak değildir; başka olayların tarihi gibi Auschwitz'in tarihi de mutlak değildir. Tarih şimdiki zamanda yazılır; bu da geçmişe yaklaşımı hiç durmadan değiştirir.

Polonya sınırında var bir cehennem / Korkunç bir şarkının ıslığı, esintisi adı / Ausschwitz! Ausschwitz! Ey kanlı heceler / İşkenceyle yaşanır, işkenceyle ölünür burada. 6 Ekim 1943'te, Minuit Yayınları'ndan François la Colère-Aragon'un uzun bir şiiri yayımlandı. *Grévin Müzesi* adlı bu şiirde, aralarında özellikle Marie-Claude Vaillant-Couturier'nin de yer aldığı önde gelen kadın direnişçilerin yazgısı, "bizden yüz kadın" diye anılır. Şairin o dönemde sahip olduğu bilgi, özellikle Marie-Claude Vaillant-Couturier'inin yoldaşı Pierre Villon'a ulaştırmayı başardığı şifreli mektuplar dikkate alındığında Auschwitz, "işkenceyle ölünen" bir toplama kampıydı. Auschwitz adı yanlış yazılmıştır. Genellikle de böyle yazılacaktır. Sık sık da yanlış telaffuz edilir: "Ausviç" Sanki bu kelimeyi söylemek, burayı adlandırmak bazı insanlar için dayanılmaz bir çaba gerektiriyor gibidir. Böylece dönüştürülerek dışarı atılan, sanki tükürülen bu ad dolayısıyla tiksinti ve red de insanın dilinin ucunda gibidir.

Aragon'un bu şiiri Auschwitz adını popülerleştiren ilk şiirdir. Auschwitz öncelikle sıradan bir yer adıdır. Bir sınır şehrinin, Yukarı Silezya'nın maden bölgesindeki alelâde uç şehirlerinden birinin adıdır. 1270 yılında Almanlar tarafından kurulan şehir, 1457'den sonra Polonyalılara geçmiş

–adı da artık Oswiecim olmuş–, sonra 1772'de Avusturyalıların eline geçmiş, Polonya'nın ilk paylaşımının ardından da Galiçya'ya ait olmuştur. Yer adının bu ikiliği –Yukarı Silezya bölgesi 1939 yılında III. Reich tarafından ilhak edildiğinde Oswiecim yeniden Auschwitz olur– günümüzde sanki birbirinden tamamen ayrı iki yer varmış gibi düşünmeyi sağlar. Bir yanda, Polonya'nın Oswiecim şehri, diğer yanda bir toplama kampı ve cinayet yeri olan ve adından da anlaşılan Alman Auschwitz. Imre Kertész'in son romanı *Fiyasko*'daki 1944 Oswiecim doğumlu kahramanının intiharını soruşturan Macar polisi, Auschwitz'le koşutluk kurmaz.[4] Auschwitz, bir anlamda toprağa dahil olmayan bir yerdir. Bu yerdışılık; gerçek bir uzama, belirgin bir ülkeye –İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Almanya'ya, günümüz Polonya'sına– bu kayıt-edilemezlik, yakın dönemdeki pedagojik yolculuk ya da hac yolculuğu tarzlarıyla iyice vurgulanmıştır: Bir yolcu uçağı, Krakovi'nin fazlasıyla taşra havası taşıyan havaalanına çoğunlukla liselilerden oluşan bir grubu indirir. Otobüslere doldurulan ziyaretçiler Auschwitz-Birkenau Müzesi'nde –çünkü artık resmî adı budur– indirilirler. Bütün gün bu alanda geçer. Kimi zaman, geri dönüş yolunda, Krakovi'nin eski Yahudi mahallesi Kazimierz'deki Remuh sinagoguna kısa bir ziyaret yapıldığı da olur. Spielberg'in *Schindler'in Listesi* filmindeki mahalledir bu. Artık silinmiş, izi bile kalmamış bir Yahudiliğin Potemkin vitrini. Sonra yeniden Krakovi havaalanı ve aynı yolcu uçağıyla geri dönüş.

Kampın yerleştirilmiş olduğu uzamdan sökülüp alınmış olan Auschwitz'in, bu kampı üretmiş olan tarihle bağlantısı da giderek kopmuştur. Auschwitz'in Shoah'ı imlemesi artık yalnızca mecazı mürsel yoluyladır. 18 Ekim 2002'de, Strasbourg'daki Avrupa Konseyi'nde bir araya gelen Avrupalı eği-

4 Imre Kertész, *Liquidation*, romanı Macarcadan çeviren Natalia Zaremba-Huzvai, Arles, Actes Sud, 2004, s. 35.

tim bakanları, Avrupa Kültür Konvansiyonu imzacısı kırk sekiz ülkedeki okullarda "İnsanlığa Karşı İşlenen Suçları Önleme ve Holocauste'un Anısına" bir gün saptamaya karar verdiler. Bu anma gününün tarihi zorunlu değildir. Kural olarak her ülke kendi tercihinde özgürdür. Varşova gettosundaki isyanın başlangıç tarihi olan 19 Nisan saptanmadığı gibi, diaspora'daki bazı Yahudi cemaatlerinin benimsediği İsrail'deki Yom Hashoah anma günü olan nisan-mayıs ayları da saptanmış değildir. Çoğu ülke, özellikle Fransa, Auschwitz kampının Sovyetler tarafından "kurtarıldığı" gün olan 27 Ocak'ı anma günü olarak benimsemiştir (bunun nasıl bir "kurtarma" olduğunu ileride göreceğiz). Özellikle Auschwitz kısmen kavramlaştırılmıştır; mutlak kötülüğün, insanın insana yapmış olduğu, hep yapabileceği mutlak kötülüğün kavramı olmuştur. Bu Kötülüğün çöreklendiği yeri, hem de erkek, kadın, çocuk bir milyondan fazla insanı yok edecek denli çöreklendiği yeri ziyaret etmek, özellikle de ergenlerin burayı ziyaretini sağlamak herhangi bir tekrara karşı bağışıklık kazanmaya yeter. Bu bir daha asla olmayacak! Gençler, orada geçirdikleri birkaç saatten sonra dönerken bunu söylüyor ya da yazıyorlar. Böylece 1914-1918 harp muhariplerinin sloganını tekrarlamış oluyorlar. Ama "bu"nun ne olduğu her zaman tanımlı değil; şimdiki zamandaki ya da gelecekteki "bu"ları engellemenin yolları üzerinde gerçekten düşünülmüş değil; öncülleri kimi zaman fark edilse de ne olduğu ve ne olacağı bilinmeyen bir "bu" Çünkü, gelecek kuşakların neyle yüz yüze kalacaklarını (genellemeler hariç) kim bilebilir? Ahlakın yüküyle dolu Auschwitz-Birkenau'nun "bu"sunda tarihsel bilgi pek azdır. Auschwitz'e yapılan yolculuklar sıklaşmaktadır, çünkü giderek daha kolaylaşmaktadır. Bu yolculuklar farklı motivasyonlarla yapılmaktadır. Bir baba, anne ya da bir büyük baba veya büyük annenin, uzaklarda, tamamen meçhul ve sıra-

dan bir şekilde katledilip külünün havaya savrulduğu bu mekânı soylarına dahil etmiş kişilerin yolculukları, artık var olmayan kişinin son dönemlerini geçirdiği yeri gidip görmek anlamında bir zorunluluk olur. Kurbanlarla özdeşleşme amacıyla da yapılır bu yolculuk. Jean-Michel V. âmâdır. Auschwitz dostlarından bir grupla birlikte yolculuk etmektedir. Ailesinde Auschwitz'te ölmüş kimse yoktur, ama "bir seminerde, özürlülerin imha programı üzerine bir konferans yapıldı. Ben de özürlüyüm. Kendimi orada... bu uçsuz bucaksız kalabalık içinde hayal ettim," diye açıklıyor. Jean-Michel L. ise şunları söylerken, Fransa'dan kampa gönderilenler konusunda haksızdır, hele ki Auschwitz kampları konusunda iyice haksızdır: "Birçok homoseksüel kampa alındı. Ben, homoseksüelliğin suç olduğu ve beni hapse attırabilecek bir dönemde yaşadım. Dolayısıyla, kendimden yola çıkarak benim de orada olabileceğim düşüncesi geldi aklıma... Homoseksüellerin yazgısı üzerine hikâyeler okudum. Nasıl yaşardım bilmiyorum. İnsan cesur mu olur, ödlek ya da itin teki mi, bilinmez. Sanırım kimse bunu söyleyemez."[5]

Her görüşten sayısız politikacı da ziyaret ederek medyaya çıktı; ama medya olmasaydı ilgileri ne olurdu kim bilir? Avrupa'da Yahudilerin imha edildiği yerler üzerine çektikleri nutukların yeri zamanı belli değildir. Anti-semitizme karşı; insan hakları için; aşırı sağın hortlamasına karşı mücadele etme iradelerine varlıklarıyla kanıt olurlar. Mayıs 2003'te, "Nasıra papazı" ve İsrailli Arap yurttaşı olan Emile Shoufani iki yüz kişilik bir grubu, her görüşten Arabı, Fransız, Belçikalı ve İsrailli Yahudilerle Hıristiyanları alıp Auschwitz'e götürmüştü. Böylece bir "anı paylaşımı" gerçekleştirerek, İsrailllilerle Filistinlilerin birlikte yaşama ihtimaline önayak olmayı düşünüyordu. Auschwitz'in anısı İsrail-Filistin çatış-

5 Yaël Holveck (metinler), Laurent Wajnberg (fotoğraflar), *Un dimanche à Auschwitz*, L'Aube, 2003, s. 32.

masının çözümünün hizmetinde! Ama, Polonya'nın, diğer eski halk demokrasileriyle birlikte Avrupa Birliği'ne katıldığı sırada, Auschwitz kamplarının keşfinin altmışıncı yıldönümünün ufkunda egemen olan yeni tema, özellikle bu Avrupa'yı oluşturan bütün ülkelerden gelen insanların ölüm karşısında bir araya geldikleri bu yerde bir barış Avrupası, bir özgürlük Avrupası, ne ırkçılığın ne de anti-semitizmin olduğu bir Avrupa inşa etme iradesidir. Avrupa parlamentosunun ilk başkanının Simone Veil olması, Avrupa fikrinde Auschwitz'in işgal ettiği bu olası merkezî rolün bir sembolü olarak görülebilir. Çünkü nasıl ki ulusal kimlikler önemli erkekleri (ve muhtemelen "önemli kadınları"), önemli olayları ve "anı yerleri" ile tüm Avrupalıların ortak tarihinden yola çıkarak inşa edilmişse, Avrupa'nın inşaasının kozlarından biri de bir Avrupa kimliğinin inşaasıdır. Auschwitz'in öncelikle Avrupa çapında bir olay olduğunu kim inkâr edebilir? Bu Avrupa bir boşluk üzerinde kurulmuştur. Altı milyon –belki biraz daha az, belki biraz daha fazla– Yahudi katledildi ki bunun bir milyonu Auschwitz'tedir. Birçok Avrupa ülkesinde artık bulunmayan Yahudiler Avrupa'nın hayalet uzvudur; kesik ama varlığı daima hissedilen ve zaman zaman da ağrıyan uzvudur. Bu yokluğun anısı, tıpkı cinayetin anısı gibi, Avrupa'nın inşaası için bir tramplen olmuştur. Halkların ve uygarlıkların tarihi böyledir. Tüm bu karmaşa, tüm bu –saygın, hatta yararlı– teamül Auschwitz'i ve Auschwitz-Birkenau'yu büyük ölçüde okunamaz yerler haline getirdi. Kâbuslarla düşlerin hem bireysel hem de kolektif olarak yansıdığı ekranlar. *Sevgilim Hiroşima*'daki Alain Resnais ile Marguerite Duras'nın parodisi yapılabilir: "Hiroşima'da bir şey görmedin sen." Neyin görülmesi gerektiği bilinmezse, Auschwitz-Birkenau'da görecek bir şey yoktur, hatta çoğu zaman hissedecek bir şey de yoktur; bir "eski tüfeğin", bir "kampçı"nın, Fransa'daki adlarıyla "hayatta kalanlar"ın varlığı ve hikâyesi aracılık et-

miyorsa hissedecek bir şey yoktur. Tabii bir de göğün basık, soğuğun dondurucu olduğu Birkenau'nun engin kıraçlığı hariç... Ziyaretten sonra birçok gencin suskunluğu, kendilerinden beklenen sözcükleri asla bulamayışları, genellikle belli belirsiz bir suçluluk duygusuna, daha doğrusu utanca bağlıdır. Onlarsa güçlü heyecanlar, tüm varlıklarında bir altüst oluş, şimşek gibi bir kavrayış, ani bir inanç değişimi bekliyorlardı. Ziyaretin onları dönüştürmüş olmasını beklerlerdi. Daha iyi birer insan olmayı isterlerdi. Ya da daha zeki, daha basiretli, bugünün tehlikeleri karşısında daha bilinçli olmayı isterlerdi. Oysa müzeleştirilmiş, üzerinde çalışılmış, bakımı yapılmış (örneğin Birkenau geçmişte çok kötü, bugünse çok daha iyi bakılmaktadır, ama bu iyi bir şey mi?), insansız bu yerler hiçbir "doğal" duygu yaratmıyor. Yazları şortla, muhtemelen bir külah dondurmayı yalayarak dolaşmaya başlandı bile. Kafeteryasında yemek yeniyordu, tuvaleti bekleyen kadına birkaç kuruş veriliyordu. Birkenau, müze alanına dahil olmakla birlikte, büyük oranda boş bırakılmıştı. Polonyalı köylüler ot biçiyor, âşıklar piknik yapıyor, çocuklar top oynuyordu. Öldürülenlerin küllerinin atıldığı ve Auschwitz dostlarının yolculukları sırasında çiçek bırakıp derin düşüncelere daldıkları küçük gölde oltalı balıkçılar şanslarını deniyorlardı... Burada geçmiş zaman kipi kullanıyorum. Ama her şeyden uzaktaki, denetlenmesi neredeyse imkânsız bu hüzün verici enginlikte bugün, her gün, her gece neler olup bittiğini nasıl bilebiliriz? Artık kimileri bu sit alanını cep telefonları kulaklarında arşınlıyor. Auschwitz I'de de Birkenau'da da cep telefonları gayet iyi çekmektedir; hatta Fransa'nın bazı köşelerinden daha iyi. 27 Ocak 2004'te, Auschwitz I'de, bir kadın ziyaretçinin –Belçikalı bir gazeteci– cep telefonu çaldı. Muhtemelen ne var ne yok diye soran karşıdaki kişiye, "Daha iyi olabilirim, bir gaz odasındayım da," cevabını verdi. Orası, yarım yüzyıl boyunca ziyaretçilere

inandırıldığı gibi tam bir gaz odası değil, esasen bir krematoryumdu. Ama bu anekdotu pek değiştirmez.

Yine bir kitap. "Auschwitz'in problemi," diyordu Imre Kertész, 10 Aralık 2002'de, Stockholm'daki Nobel Ödülü resepsiyonunda yaptığı konuşmada, "üzerine bir çizgi çekmek gerekip gerekmediğini bilmek değildir; anısını korumamız mı gerekir yoksa tarihin uygun bir çekmecesine fırlatıp atmamız mı sorusuna cevap aramak değildir; milyonlarca kurbana anıtlar mı dikmemiz gerektiğine karşılık bulmak değildir. Auschwitz'in asıl problemi vuku bulmuş olmasıdır ve dünyanın en iyi ya da en kötü iradesini göstersek de bu konuda hiçbir şey değiştiremeyiz. Katolik Macar şair Janos Pilinszky 'skandal' derken bu fiilî duruma kuşkusuz en uygun adı bulmuştu; bunu derken, muhakkak ki Auschwitz'in Hıristiyan kültüründe yeri olduğunu ve böylece metafizik bir anlayış için açık bir yara oluşturduğunu söylemek istemektedir."[6]

Auschwitz, tarihçiler için de açık bir yaradır. Onlar bu yaranın doğasını ve gelişimini sürekli incelerler. Çünkü Auschwitz'in kısa sürede edindiği yer –mecazı mürsel ve metafor yeri– tesadüfi değildir. Auschwitz dünyanın en büyük mezarlığıdır: Bir milyondan fazla erkek, kadın ve çocuk orada öldürüldü. Auschwitz, devasalığı nedeniyle, tüm Avrupa'dan gelen Yahudilerin toplandığı kamp ve öldürüldüğü yerdir. En kalabalık "hayatta kalanlar" Auschwitz'tendir ve birçok ülkedeki nüfuzlu cemiyetlerde toplanmışlardır. Ayrıca Auschwitz, hem tarihi hem de buraya kapatılıp katledilmiş çok çeşitli kategorilerdeki insan bakımından çokanlamlıdır: Ezici bir çoğunluk Yahudi'dir, aynı zamanda Çingeneler, Polonyalılar, Alman siyasileri ya da adli suçluları, Yehova

6 Imre Kertész, "Discours prononcé à la réception du prix Nobel de littérature à Stockholm, 10 Aralık 2002", Macarca'dan çeviren Natalia ve Charles Zaremba, in *Bulletin de la fondation Auschwitz*, no. 80-81, Aralık 2003, s. 169.

Şahitleri, Sovyet savaş mahkûmları vardır. Auschwitz, Nazi rejiminin kriminalliğini tek bir yer ve adda özetlemektedir.

Tarih, geçmiş üzerine söylem ve sorgulamaların tekeline sahip değildir. Yine de her düşünme sürecinde tarihin özel bir yeri vardır, çünkü tarih olup biteni öğrenmeye ve anlamaya çabalar. Auschwitz'in ne olduğunu bıkıp usanmadan sorgulayan tarih, geçmişin bıraktığı izlerden yola çıkarak bir anlatı oluşturur ve bu anlatının her bir öğesi, tarihe özgü yol yordamla doğrulanır. Auschwitz'i tarihe iade etmek, onu bir çekmeceye yerleştirmek değildir. Tersine, Auschwitz'in sürekliliğini sağlamaktır. Bu, aynı zamanda ve özellikle, Auschwitz'i mümkün olduğunca okunur kılmaktır. Buranın nasıl bir yer olduğuna, gelişimine, orada kitlesel olarak öldürülen insanlara ve orada yaşamış ve orada hayatta kalmış azınlığa dair kimi bilgiler vermektir. Kütüphaneler dolusu eser Shoah'ın ve toplama kampı dünyasının çehrelerinden söz ederken, tanıklıklar yayımlanmaya devam ederken, çizgi romanlar ya da Auschwitz-sonrası üzerine psikolojik incelemeler sürekli yayımlanırken, tuhaf bir şekilde, Léon Poliakov'un sunduğu ve yorumladığı 1964'te yayımlanmış metinler antolojisi hariç,[7] Fransızca'da bu kampın tarihine dair hiçbir eser yazılmadı. Elinizdeki eserin projesi, bu tarihi sunmaya çalışmaktır. Bunu yaparken de bir yandan günümüzde kampın sit alanı ve sürekli dönüşümleri ile diğer yandan burada cereyan eden olaylar arasında daimi bir gelgit oluşturmak; tekrar tekrar karşımıza çıkan polemiklerin kozlarını kampı ziyaret edenlerin gördüklerinden, insanların sebatla tekrar tekrar üzerinde çalıştıkları bu izlerden yola çıkarak anlamaya çalışmaktır.

7 *Auschwitz*, sunan Léon Poliakov, collection "archives", Paris, Julliard, 1964.

BİRİNCİ BÖLÜM

AUSCHWITZ KAMPLARININ KEŞFİ

12 Ocak 1945, General Koniev'in komutasındaki Ukrayna I. cephesinin LX. ordusunun Sovyet askerleri için Vistül-Oder operasyonunun başlangıç günüdür. Sandomierz bir süre sonra ele geçirilir. Ardından, çetin bir yürüyüşle, her gün iki ya da üç karşı-saldırıyı püskürten Kızıl Ordu Krakovi'yi alır, Vistül'ün sol yakası boyunca yukarı Silezya'ya doğru ilerler. Stalin Koniev'e, Silezya'daki çok değerli maden havzasının endüstriyel potansiyelini koruma emri vermiştir. Kimse Auschwitz'in varlığının farkında değildi. "Tümen komutanı meslektaşlarım da benim gibi Auschwitz toplama kampının varlığını kelimenin tam anlamıyla kampı boşaltırken öğrendiler," demektedir Sovyet General Petrenko. 26 Ocak günü, Neuberung'un kurtuluşu için muharebeleri yönetirken, adını bile bilmediği bir kamptan söz edildiğini telefondan işitir. Onu kampın bulunduğu yere götürürler. "Hafif hafif kar yağıyor, yere düşer düşmez eriyordu. Üzerimde kısa bir palto olduğunu hatırlıyorum, önüm açıktı. Hava kararmaya başlamıştı, ama askerlerimiz birşeyler bulup aydınlatma sağladılar. Kadidi çıkmış mahkûmlar,

çizgili giysileriyle bize yaklaşıyorlar ve çeşitli dillerde bizle konuşuyorlardı (...). Avrupa Yahudilerinin yazgısını Auschwitz'de öğrendim. Tarih 29 Ocak 1945'ti."[1]

"İlk Rus asker birliği 27 Ocak 1945 günü öğleye doğru kampın (Buna-Monowitz kampıydı bu) pek yakınına geldi," diye yazar Primo Levi *Ateşkes*'te. "Bunlar dört atlı genç askerdi; yanlarında makineliyle kampı çevreleyen yol boyunca ihtiyatla ilerliyorlardı. Dikenli tellerin yanına geldiklerinde bakmak için durdular, kesik kesik ve çekingen bir iki laf ettiler. Karmakarışık ceset yığınına, parçalanmış barakalara ve bizlere, hayatta kalmış az sayıdaki kişiye tuhaf bir şaşkınlıkla bakıyorlardı."[2]

Savaştan sonra M.-V.-Frunze Sovyet Askerî Akademisi'nde taktik ve strateji kürsüsü sorumlusu olan ve operasyonun tüm hazırlık belge ve planlarını incelemiş olan General Petrenko kesin konuşur: "Hitler Almanya'sının yarattığı Auschwitz-Birkenau toplama kampında kitlesel imhaya yönelik canice faaliyete son vermek, Vistül-Oder operasyonunun temel ya da ikincil savaş hedefleri arasında yer almamaktadır." Üstelik: "Auschwitz toplama kampının kurtuluş tarihi, İkinci Dünya Savaşı tarihçileri ve askerî akademide profesörlük yapan meslektaşlarım tarafından asla ele alınmadı."[3] Demek ki bu, Sovyetler için on yıllar boyunca bir "olmayan-olay"dır.

Dolayısıyla, tıpkı Batı'daki kamplar gibi, eski Almanya'dakiler, Ohrdruf, Buchenwald, Bergen-Belsen'dekiler gibi, Auschwitz kompleksindeki kamplar da öncü birlikler tarafından askerî operasyonun tesadüfi akışı içerisinde keşfedilmiştir. Müttefiklerin hiçbiri için –Amerikalılar, İngiliz-

1 Général Petrenko, *Avant et après Auschwitz*, Paris, Flammarion, 2002, Fransızca tercüme, s. 145.

2 Primo Levi, *La Trêve*, Paris, Bernard Grasset, 1966, Fransızca baskı, s. 14.

3 Général Petrenko, *a.g.e.*, s. 120.

ler, Fransızlar, Sovyetler– kamplar başlı başına bir hedef olmamıştır. Kamplarda tutsak olanların kurtarılması bir savaş hedefi değildi.[4] Ama kampların varlığını bilmediklerinden değil. Örneğin Temmuz-Eylül 1944'de Britanya ve Sovyet hükümetleri arasındaki nota alışverişi Auschwitz'in varlığının bilindiğini göstermektedir. Ağustos 1944'te, Ukrayna NKVD'sinin bütünsel bir raporunda Auschwitz tarif edilmektedir. Özellikle, I. Beyaz Rusya cephesindeki II. tank ordusu birlikleri, Lublin muharebeleri sırasında Majdanek kampını "bulmuş" ve "kurtarmış"tır. Bu karmaşık kompleks Almanlar tarafından 1944 Temmuz'unda alelacele boşaltılmıştı. Yine de Sovyetler orada gazlama ve krematoryum tesislerini, özellikle de orada katledilmiş Yahudilerin eşyalarının, esasen de yüz binlerce çift ayakkabının bulunduğu dev depoları bulmuşlardı.

Auschwitz kampları, Majdanek'dekinden farklı olarak, tamamen boşaltılmış değildi. Sovyetler yaklaşık 7 bin erkek, kadın ve çocuk "kurtarmıştır" Bunların büyük çoğunluğu Birkenau'dan olup, diğerleri de irili ufaklı kamplardandır. Bir de kamplar Naziler tarafından boşaltılırken çevre yollara kaçabilenler vardır. 18 Ocak 1945'te, Kızıl Ordu ilerlerken (hayatta kalanlardan biri, "top sesleri çok uzakta değildi" diye anlatıyordu), yaklaşık 60 bin de tutsak yollara dökülmüştü. Kutup soğuğu altında, önce yaya, sonra açık vagonlarda inanılmaz bir yolculuktan sağ çıkmış olanlar, Batı'daki toplama kamplarında, Dachau'da, Buchenwald'da, Ravensbrück'te, Bergen-Belsen'de... ya da III. Reich'ın her yanında bulunan bu kamplara bağlı sayısız komandoda tutsak yaşamlarını sürdürdüler. Müttefikler, 8 Nisan – 9 Mayıs 1945 arasında, –*Gece ve Sis*'teki Jean Cayrol'un deyişini tekrarlarsak– kamp kapılarını açtılar.

4 Batı'daki kampların açılışı üzerine bkz. Annette Wieviorka, *Déportation et Génocide. Entre la mémoire et l'oubli*, Paris, Plon, 1992.

Primo Levi *Ateşkes*'te, Sovyetlerin Buna-Monowitz'e girişlerinden sonraki ilk günleri anlattı. "Binaları temizlemek, düzene sokmak ve cesetlerle ilgilenmek konusunda pek de istekli olmadan"[5] uğraşan Rusların çağırdığı yirmi kadar kadın erkek sivil Polonyalı'nın gelişi; bir çocuğun Rusların hediyesi olan bir ineği sürükleyerek gelişi ve ineğin hızla öldürülüp parçalanması. Hastaları yıkayan, yaralarını tedavi eden, kampın ortasında dev bir ateş yakan ve bu ateşi barakaların kalıntılarıyla besleyen "merhametten ve tiksintiden beti benzi atmış" Polonyalı genç kadınlar. Nihayet, üçüncü gün, dört tekerlekli bir at arabasının gelerek sağ kalanların merkez kampa götürülmesi. Orada, hayatta kalan aşağı yukarı 4500 kişinin barındırıldığı bir hastane kurulmuştu. Bunlar arasında çoğunluğu ikizlerden oluşan yaklaşık iki yüz çocuk vardı. Doktor Mengele tıbbi deneylerinde kullanmak için yaşasınlar diye seçmişti bunları. 5 Şubat'tan itibaren Polonya Kızıl Haç'ı hastanenin sorumluluğunu üstlendi. Bunun üzerine hastalar Oswiecim şehrindeki hastanelere sevk edildiler.

Sovyet ordusundaki dört kameraman, N. Bykow, K. Kutubzade, A. Pavlov ve A. Voronzov ilk günlerde, hatta ilk haftalar boyunca orada hazır bulunmuştu.[6] Onlardan biri, sinemacı Alexandre Voronzov, 1990'lı yılların hemen başında, sırtında üniforması, madalyalarla donanmış bir halde, *Auschwitz'in Kurtuluş Günlüğü* başlıklı filmin son halinde karşımıza çıkar. Müzenin kabul binasına yerleştirilmiş sinemada izlenebilecek iki filmin (biri 20, diğeri 40 dakikalık) de konusu olmuş aynı dokümanter filmlerin yeni yapılmış montajıydı bu. Voronzov şunu anlatır: "Barakalardaki sefa-

5 Primo Levi, *a.g.e.*, s. 18-19.

6 Fotoğraf ve filmlerin saptandığı yer: *Auschwitz. An History in Photographs*, compiled and edited by Teresa Sweibocka, english edition prepared by Jonathan Webber ve Connie Wilsack, Auschwitz Devlet Müzesi, Varşova, 1993.

let hemen filme alınamadı. Mahkûmların en kısa sürede nakli gerekiyordu. Neredeyse soğuktan ölmüş gibiydiler [...] Kameramanların projektörleri yoktu, dolayısıyla barakaların içinde film çekmelerine imkân yoktu."[7] Sovyetler soğuktan ölmüş bu tutsakların fotoğraflarını çektiler. Fotoğrafların birinde üç ceset görülmektedir; ön planda neredeyse cenin konumunda uyur gibi bir çocuk cesedi vardır. Resme uzun bir altyazı eşlik ediyordu: "Kızıl Ordu gelmeden önce aceleyle kaçan Auschwitz cellatları, kanlı cinayetlerinin izlerini silecek vakit bulamadılar. Farklı milliyetlerden işkence görmüş ceset dağları, Sovyet askerleri tarafından bu ölüm kompleksinin toprakları üzerinde keşfedildi. Karın üzerinde, kurşunla öldürülmüş kadın cesetlerinin yanında, donmuş haldeki küçük bir Auschwitz kurbanı oturmaktadır. Ölüm onu bu pozisyonda yakalamıştır."[8]

Bununla birlikte, bu resimlere birlikte baktığımız ve Batı kamplarının keşfinin fotoğraf ve filmlerini tüm boyutlarıyla bilen Sylvie Lindeperg,[9] Sovyetlerin çektiği bu filmlerde hiçbir şeyin bu kitlesel ölümü anıştırmadığını belirtmektedir; sanki öncü birlikler kampları buldukları sırada buralarda ölüm yokmuş ya da sanki ordunun kameramanları ölüme bakmayı bilememiş, hatta filme çekememiş gibidir. Çünkü kurtuluşu temsil eden çeşitli montajlarda, derinlemesine incelenmediğinde –bazı öğeler, özellikle manzara dikkatle incelenmezse– ayırt etmesi çok güç birçok kuşaktan fotoğraf ve film vardır. Kar, sözünü ettiğimiz fotoğrafların ocak sonu ya da şubat başında çekildiğini göstermekte-

---

7 Marie-Anne Matard-Bonucci ve Edouard Lynch (edit.), *La Libération des camps et le retour des déportés*, Brüksel, Complexe, 1995, s. 80-83.

8 *A.g.e.*, s. 82.

9 Bundan sonraki açıklamaların tümü, Sylvie Lindeperg'le yaptığımız çok uzun söyleşinin meyvesidir. *Clio de 5 à 7. Les actualités filmées de la Libération. Archives du futur.* CNRS-Éditions, 2000.

dir; aynı şekilde, henüz hiçbirine dokunulmamış olan Birkenau barakalarının dizilişi, çekimin muhtemelen bir gözetleme kulesinden ve çok alçak uçan bir uçaktan yapıldığını göstermektedir.

"Tel örgülerin ardında," diye belirtiyor Alexandre Voronzov, "askerlerimize bakan yüzlerce kişi vardı. Gözlerinde korku okunuyordu, çünkü bizim kurtarıcı olduğumuzu bilmiyorlardı. Ölümden hep çekinmişlerdi ve bizim üniformalarımız da aynı anlama geliyordu. Bu insanların yüzünü filme çekmiştik. Askerlerimize sanki kurşuna dizilmeyi bekler gibi bakıyorlardı." Bu anlatıyı, gazete ya da dergi kapakları için ya da Auschwitz kampları üzerine veya herhangi bir Nazi kampı üzerine yazıların resimlenmesi için tekrar tekrar kopyalanan elimizdeki fotoğraf ya da filmlerle ilişkilendirmek imkânsızdır. Dikenli teller ardındaki fotoğraflar ise, kar erimişken, yani ilkbahar başında çekilmiş ve muhtemelen poz verdirilmiş fotoğraflardır. Kadınların kafaları kazınmış değildir, bedenleri bir deri bir kemik değildir, pansumanlar yenidir. Kimileri Sovyet askerlerince taşınan, Polonyalı oldukları anlaşılan rahibeler eşliğindeki el ele tutuşmuş çizgili kostümlü çocukların iki sıra dikenli tel arasında yürüyüşü de bir mizansendir. Kameranın önünde, kamera için, kolaylıkla hayal edilebilir bir işaretle, çocuklar kollarına dövülmüş sicil numaralarını göstermek için kollarını uzatıyorlar. Voronzov'un kurtuluş sırasında filme çekilemez olduğunu söylediği barakaların içi filme çekilmiştir. Bu sekans muhtemelen Birkenau'daki tuğla barakalardan birinde, haklarında hiçbir şey bilmediğimiz, kendi aralarında gevezelik eden kadınlarla birlikte çekilmiştir. Kadınlara bakıldığında, saçlarının baş örtüsüyle gizlendiği görülür; sağlıklı görünümleri hem onların tutsak olmadıklarına hem de kurtuluşları ile filme çekildikleri an arasında geçen zaman boyunca birazcık kilo aldıklarına kanıttır.

28 Şubat 1945 günü, kampların keşfi sırasında 470 ceset bulunmuştur. Kurtarıcıların gelişinden sonra ölen tutsakların cesedi, cenaze törenleri düzenlenerek, yerel ruhbanların huzurunda, Brzeszcze kömür madenleri orkestrasının çaldığı bir cenaze marşı eşliğinde ortak bir çukura tabutlar içinde gömülmüştür. Bu cenaze törenleri bir olaydır ve en azından iki kamerayla filme çekilmiştir. Müze alanı içerisinde, girişe yaklaşık on metre mesafede, cesetlerin gömüldüğü ortak çukur saygıyla korunmuştur. Üzerini kaplayan çimenler kimsenin ziyaret etmediği küçük bir mezarlık gibi bakımlıdır.

Şubat ve Mart 1945'te, Polonyalı uzmanların desteğini alan bir Sovyet heyeti, "Oswiecim kampında Almanların vahşeti üzerine titiz bir soruşturma" sürdürür. Öldürme ve krematoryum tesislerini inceler, mahkûmların arkalarında bıraktıkları eşyaların envanterini çıkartır. Kampta kalmış doktorların yardımıyla, hayatta kalanların, özellikle çocukların sağlık bilançosu çıkarılır ve çok küçük bebekler de dahil 536 ceset üzerinde otopsi yapılır. Nazi suçları üzerinde soruşturma yürüten Sovyet heyetinin çektiği fotoğraf ve filmleri çeken kişi, kampın kurtuluşundan hemen sonra kampa gelen Polonyalı asker Henryk Makarewicz'tir. Diğer fotoğraflar, şubat ortasıyla mart ortasında Auschwitz'i ziyaret eden bir Kızıl Haç ekibine eşlik eden bir fotoğrafçı olan Stanislaw Mucha tarafından çekilmiştir. Çok tuhaf bir şekilde, bu fotoğraflara bakıldığında, içlerinden bir bölümünün, nisan ve mayıs aylarında Batı kamplarının ziyaretini yönlendiren ve bizim "dehşet turizmi"[10] olarak adlandırdığımız bakış açısına dahil olduğu görülür. Gerçekten, her ikisi de en dolaysız dehşetli yanlar üzerinde ısrar ederler. Özellikle tıbbi "deneyler"i gösterirler. Sovyetlerinki özellikle ölü bedenleri, kadavraları evirip çeviren heyet doktorlarını gös-

10 Bu, *Déportation et Génocide, a.g.e.*, s. 80'de kullandığımız deyimdir.

termektedir. Ama krematoryumları inşa eden firmanın adının ya da ziklon B kutularının görüldüğü krematoryum planlarıyla birlikte, düzenlenmiş olduğu belli olan başka resimler, Auschwitz kamplarının ne olduğuna dair Marksist açıklamada bulunmaktadırlar: Bu kamplar mahkûmların iş gücünü ekonomik olarak sömürmek amacıyla tasarlanmıştır; toplama kampı sisteminde büyük Alman firmalarının rolü özellikle vurgulanmıştır.

Sovyet heyetinin çıkardığı sonuçlar Auschwitz üzerine ilk resmî anlatıdır. 1960'lı yılların sonundan önce pek tartışılmamış olan bu anlatı komünist eğilimli mahkûm dernekleri tarafından tüm Avrupa'ya taşınmıştır.

"1. Almanlar Auschwitz kampında dört milyondan fazla Sovyet, Polonyalı, Fransız, Romen, Macar ve diğer ülke yurttaşlarını kurşuna dizerek, aç bırakarak, gaz odalarında ve canavarca işkencelerle yok etmişlerdir.

"2. Alman profesör ve doktorlar canlı erkek, kadın ve çocuklar üzerinde 'tıbbi' denen deneyler yapmışlardır.

"3. Taammüd derecesi, teknik örgütlenmesi, insanların yok edilmesindeki kapsam ve vahşet dolayısıyla Auschwitz kampı, bu güne dek Alman 'ölüm kampları' hakkında bilinen her şeyi fazlasıyla geride bırakmaktadır."[11]

Böylece, gerçekliğe uymayan bir kurban sayısı –dört milyon– ile kimliği –Yahudilerin anılmadığı, başta Sovyetler Birliği olmak üzere çeşitli ülke yurttaşları– ileri sürülür. Bu veriler 1970'li yılların sonuna dek bir anlamda amentü olarak kalacaktır.

Diğer fotoğraf ve filmler, Auschwitz'de işlenen suçları araştırmakla görevli yüksek yargıç Profesör Jean Sehn'in so-

---

11 "Rapport de la commission d'État extraordinaire pour la constatation et l'instruction des atrocités commises par les envahisseurs allemands façistes (sic) et leurs complices", les *Izvestia*, 8 Mayıs 1945, tercüme *Articles et Documents*, Paris, Enformasyon Bakanlığı, 22 Temmuz 1945.

ruşturmasına 11-25 Mayıs 1945 arasında eşlik eden Krakovi Adli Ekspertiz Enstitüsü'nden Stanislaw Luczko'ya aittir. Ayrıca 29 Mayıs 1945'te kampta araştırma yapan ve Canterbury katedrali başpapazı Dr. Hewlett Johnson'un yönettiği bir Britanya heyetine eşlik eden Stanislaw Kolowca'nın çektiği fotoğraflar da vardır. Son bir çekimi de Sovyetler muhtemelen 7 Mayıs 1945'te yapmıştır. Bu öylesine inanılmaz bir çekimdi ki pek gösterilmedi. Bu filmde, üzerinde ünlü *Arbeit macht frei* –"çalışma özgürleştirir"– yazısının bulunduğu parmaklıkların önüne gelen Kızıl Ordu askerleri görülür. Kim oldukları belli olmayan, Polonyalı figüranlar olmaları muhtemel mahkûmlar, askerlerin geldiğini görünce sevinçten deliye dönmüşlerdir ve "kurtarıcılar"ın içeri girmesini sağlamak için bariyeri coşkuyla iterler. Adına yakışır bir kurtuluş Sovyet imgeleminde böyle cereyan etmiş olmalıdır. 1950'li yılların başında, o dönemde I. krematoryum yakınında bulunan kabul salonunda ziyaretçiler bu kurtuluşu anlatan büyük bir freskoyla karşılaşıyorlardı. Mavi gökyüzü fonu üzerinde, dikenli teller ve kurtarılmış mahkûmlarla birlikte, geniş omuzlu iri yapılı bir Sovyet askeri, çizgili giysili bir mahkûmu kollarının arasında sevinçle kucaklamaktadır.[12]

Auschwitz'in "kurtarılması", yazı ya da görüntü yoluyla –günümüzün deyişiyle– "medyatikleştirilmiş" değildir: Topu topu 27 Ocak tarihli Sovyet Enformasyon Bürosu'nun bir bildirisi ve 31 Ocak ile 2 Şubat 1945 tarihli *Pravda*'da çıkmış iki yazı. Boris Polevoy'a ait bu sonuncu yazı, adının bile "tüm dünya halkları için Alman vahşetiyle eşanlamlı olduğu" bu kampta olup biteni tarif etmektedir. Ama kurbanların büyük çoğunluğunun Yahudiliği üzerinde durulmamaktadır. Bu yazı daha ziyade kurtarıcılara bir övgüdür:

12 Jonathan Huener, *Auschwitz, Poland and the Politics of Commemoration, 1945-1979*, Ohio University Press, 2003, s. 119.

"Kızıl Ordu onları kurtardı, cehennemden söküp çıkardı. Onlar, Majdnek için, Auschwitz için, Avrupa halklarını maruz bıraktıkları tüm belalar ve ıstıraplar için faşist cellatları cezalandıran Kızıl Ordu'ya övgü ve minnetlerini bildiriyorlar."[13] 1945 yılında, demektedir sinemacı Harun Farocki, müttefik uçakları kampın üstünde uçarak, boşaltılmasından ve binaların bir bölümünün sökülmesinden sonraki fotoğraflarını çektiler. "Hiçbir raporda bir daha bunlardan söz edilmedi."[14] Bunun anlamı, Auschwitz'in ve kurtarılmasının kimseyi ilgilendirmediği, ne Sovyetleri ne de Batılı müttefikleri ilgilendirdiğidir.

Auschwitz karşısındaki bu uzun süreli ilgisizliği açıklamak için iki varsayım ileri sürebiliriz. Sovyetlere göre, mahkûm olmanın –bir toplama kampında bile olunsa– övünç kaynağı olacak bir yanı yoktur; tam tersine. Bir kampı kurtarmanın başarı olarak görülecek bir yanı yoktur, basında kısa bir değiniden fazlasını pek hak etmez. Üstelik Sovyet halkına bir toplama kampının resimlerini göstermek başarısızlık olur. Sovyetler Birliği, gerçek ya da varsayımsal politik muhaliflerini ve adli suçluları, –David Rousset'nin 1940'lı yılların sonunda bulduğu deyimi kullanırsak– "toplama kampları"na kapatıyor. Gözetleme kuleleri ve dikenli teller de var.

Auschwitz'i gösterme fikri Sovyetlerin aklına, Amerikalılar ve Britanyalılar Ohrdruf, Buchenwald, Bergen-Belsan gibi kamplara girişlerini "reklam konusu yaptıkları" Nisan-Mayıs 1945'te gelmiş olmalıdır. Bu kampların boşaltılması büyük ölçüde tesadüf sonucuyken, sonradan bu savaşın hedeflerinden biri halini almışlardır. "Bize Amerikan askeri-

13 Boris Polevoy, "L'industrie de la mort d'Auschwitz", *in Le Choc, 1945. La presse révèle l'enfer des camps nazis*, FNDIRP, 1985; s. 120-121.

14 Harun Farocki, "Il serait temps que la réalité commence", *in Reconnaître & poursuire*, metinleri bir araya getiren ve önsöz yazan Christa Blümlinger, Dijon, TH.TY, 2002, s. 36.

nin niçin dövüştüğünü bilmediği söylenir. En azından şimdi kime karşı dövüştüğünü bilecektir," der General Eisenhower. Onlar da kamplardaki, Nazi kamplarının en büyüklerindeki mahkûmları serbest bıraktıklarını ileri sürerken, Sovyetler de, tekelini Batılı mütttefiklerine bırakmak istemedikleri Kurtuluşun anısı için mücadeleye girişirler.

Nisan-Mayıs 1945'te, Sovyet askerî yetkililer Auschwitz I'e ve Birkenau'ya bir transit kampı kurarlar. Burası da Polonya devletinin güvenlik bürosuna bağlıdır. *Volksdeutsche* denen Alman savaş esirleri, kimi zaman yüzyıllardır bölgede yaşayan Alman soyundan gelenlerle Almanlara hizmet etmiş olmasından kuşkulanılan kişiler buraya kapatılır. Nisan 1945'le Mayıs 1946 arasında, bunların yaklaşık yüz ellisi burada açlıktan ölecektir. Auschwitz I'deki Sovyetlerin mahkûm kampı 1945 sonbaharında, Birkenau'daki ise 1946 ilkbaharında kapatılır.[15] Mahkûmlar ya serbest bırakılır ya da Soljenitsyne'in Gulag takımadaları olarak adlandıracağı yerdeki kamplara sevk edilirler. Ardından kamp binaları kesin olarak Polonyalı yetkililere teslim edilir.

Bu arada, Polonya'da da başka yerlerdeki gibi davranan Sovyetler bu binaların birçoğunu talan ederler: Kendi topraklarında yapılmış tahribatı dikkate alan Sovyetler, Almanların yerleştirdikleri mülkler üzerinde hak sahibi olduklarını düşünmektedirler. Geri alabilecekleri her şeyi alırlar; sanayi tesislerini, özellikle mahkûmların çalıştıkları fabrikaları. Yerel nüfus, Polonya basınının adlandırmasıyla "hien"ler buralara yerleştirilir. Daha sonra da Polonyalı yetkililer kamp binalarının bir bölümünü kullanmaya karar verirler. Bir Polonya tasfiye bürosu 1946 başında çalışmaya başlar. Özellikle Birkenau'daki ahşap prefabrike barakalar yeniden kullanıma sokulmaya çalışılır. Bunların bir bölümü demon-

15 Andrzej Strzelecki, *The evacution, dismantling and liberation of KL Auschwitz*, Auschwitz-Birkenau State Museum, 2001, s. 235-236.

te edilerek, bitap düşmüş Polonya'nın devasa ihtiyaçlarına bağlı olarak bölüştürülür. On sekiz baraka, kampın inşa edilebilmesi için bölgeden sürülmüş ve konutları da yok edilmiş olan yöre halkına verilir. Diğerleri, yeniden inşanın başlamış olduğu Varşova harabelerine taşınır. Burada çalışan işçilerin konutu olarak kullanılacaktır. 1947 yılında, tuğla barakalardan başka, ahşap birkaç baraka kalmıştır. Bir de, eğer çalışırlarsa barakaları iki ucundan ısıtması öngörülen fırınlar ile göğe doğru yükselen bacaları kalır. Birkenau'yu ziyaret eden kişi, birdenbire bu bacalarla karşılaşınca, bunların krematoryum bacası olduğu düşüncesi aklından ister istemez geçiverir.

İKİNCİ BÖLÜM

AUSCHWITZ: GÖÇMEN KAMPINDAN TOPLAMA KAMPINA

Dachau'da olduğu gibi, burada da giriş kapısının üzerindeki *Arbeit macht frei* yazısı; sıra sıra dikenli teller ve gözetleme kuleleri derhal bir toplama kampının varlığına işaret etmektedir. Yine de binalarda ürkütücü bir yan yok. Kırmızı tuğladan binalar bizim HBM'lere benziyor; şu iki savaş arası dönemde inşa edilmiş ve Paris'i sıkı sıkı çevreleyen HLM'lerin atası ucuz yapılara yani. Geniş yollar ağaçlarla çevrili. Çünkü burası, toplama kampı amacıyla inşa edilmiş değil. Primo Levi, Sovyetlerin varışından birkaç gün sonra, Buna-Monowitz'den ana kamp olan Auschwitz'e sevk edildiğinde şaşırır: "Buna-Monowitz, içindeki on iki bin kişiyle birlikte, burayla kıyaslandığında köy kalırdı: Kocaman bir metropole girmiştik. Tek katlı ahşap *bloklar* yoktu burada. Hepsi tıpatıp birbirine benzer, üç katlı, gri taştan, iç karartıcı, çok sayıda blok vardı. Ortada taş döşeli yollar, dümdüz çizgi halinde ve dimdik, göz alabildiğine uzanıyordu."[1] Anılar mimariyi dönüştürüyor. Binalar gri değil, üç katlı da değil,

1 Primo Levi, *La Trêve, a.g.e.*, s. 21.

genellikle iki katlı. Yine de, bütüne dair algı doğru: Auschwitz I, tuhaf gelse de, bir şehirdir; bir başka şehrin, Oswiecim'in kenar mahallelerine eklenmiş bir şehir.

Oswiecim, 19. yüzyıl sonunda bir sınır şehridir. Galicia'nın bir parçasıdır.[2] Hudut ötesinde geçici iş arayan binlerce göçmenin transit geçtiği şehirlerden biridir. Gerçekten de, Galicia bölgesi, Avusturya'nın en yoksul bölgesidir. Burada yaşayanların bir bölümü metropollere –Berlin ya da Viyana– gitmeyi, hatta Yeni Dünya'ya geçmeyi hayal ederler. Kimileri ise geçici bir ekmek kapısı ararlar: Yalnızca 1910 yılında 320 bin mevsimlik göçmen kayıtlara geçmiştir. Hudut şehirlerinde anlık olarak konaklayan bu hareketli kitleler, Galicia yönetimini endişelendirince onları yönlendirmeye karar verirler. Oswiecim'in kenar mahallelerinden biri olan Zasole'de bir göçmen işçi köyü, bir emek mübadele merkezi ve de adayların göçmenliğe uygun koşulları olup olmadığını –askerlik hizmetlerini yapmışlar mıdır? Askerlikten muaf mıdırlar?– saptamakla görevli askerî bir karakol kurulması öngörülür. Hükümet, 3 bin işçi için tuğladan yatakhaneler, diğer yaklaşık 9 bin işçinin kalabileceği 90 ahşap baraka ve orada geçici süre için ikamet ediyor olsalar da, böyle bir insan grubunun yaşaması için zorunlu hizmetleri barındıran binalar inşa ettirir: Bir şapel, bir tiyatro, bir hastane, bir postane, bir polis karakolu... Böylece, bu "köy"ün nüfusu, o dönemde yaklaşık 10 bin kişiyi barındıran –ki bunların 5 bini Yahudidir– Oswiecim'in nüfusunu geride bırakır. Bir kilometrelik özel bir demiryolu hattı yerleşim merkezini ana demiryolu hattına bağlamaktadır. Gar sayesinde şehrin demiryolu bağlantısı mükemmeldir: Krakovi aracılığıyla Galiçya'ya bağlanırken, Katoviçe aracılığıyla da, Breslau'dan ve Berlin'den geçerek

2 Bu açıklamalar için kaynağımız: Deborah Bwork ve Robert Jan Van Pelt, *Auschwitz. 1270 to Present*, W.W. Norton & Company, 1996, s. 50-61.

Hamburg'a götüren asıl demiryolu koridoruna bağlanmaktadır.

Büyük Savaşın bitimini takiben hudutlar yeniden çizilirken, aralarında Polonya'nın da yer aldığı yeni devletler ortaya çıkar. Oswiecim artık bir hudut şehri değildir. Geçici göçmenler köyünün varlık nedeni kalmamıştır. Uzun süre boş kalır. Sonunda ordu burayı kışla yapmaya çok uygun bir yer olarak keşfeder. Tuğla binalara 21. Topçu alayı yerleşirken, 90 ahşap barakaya da, 7-8 Mart tarihli plebisitin Çekoslovakya ile Polonya arasında paylaştırdığı Teschen dükalığından ayrılan yaklaşık 4 bin mülteci kabul edilir. 1938 yılında, Krakovi atlı topçu birliği burayı kışla olarak kullanır.

1 Eylül 1939'da Alman ordusu Polonya'ya saldırır. 23 Ağustos 1939'da Molotov ile Ribbentrop arasında Moskova'da imzalanan saldırmazlık paktına ek protokolle öngörüldüğü üzere, 17 Eylül'de Sovyet ordusu da saldırıya geçer. Polonya bir kez daha haritadan silinmiştir. Başşehri Krakovi olan merkez bölgesi, Hans Frank'ın sultası altında, genel yönetim merkezi olur. Aralarında Yukarı Silezya'nın da bulunduğu bir bölüm toprak III. Reich tarafından, Doğu bölümü ise Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilir. Polonya ordusu diye bir şey kalmamıştır. Sovyetler Birliği'ne bağlanan bölümde, esir alınmış 10 binden fazla subay Stalin'in emriyle öldürülür. Bunların yaklaşık 4 bini Katyn'de öldürülmüştür. Ordu yoksa kışlaya da ihtiyaç yok demektir. Zasole-Auschwitz'deki binalar, bir süreliğine, Polonyalı savaş esirlerini –Almanya'ya sevklerinden önce– barındırmakta kullanılır.

Almanya'nın Polonya işgali vahşicedir. Nazizm öncelikle bir ırkçılıktır. Hitler'e göre tüm tarih ırklar mücadelesi tarihidir. Yahudiler insan değil, olsa olsa parazit, yok edilmesi gereken birer haşereydiler –bu "yok etme"nin ne şekilde olacağı tanımı da henüz saptanmış değildi–, Slavlar da ırklar hiyerarşisinin pek yükseklerine yerleştirilmiş değillerdi.

27 Eylül 1939'da Reinhard Heydrich "Polonya sorunu"ndan söz etmiş ve bu sorunun çözümünün "şefler tabakası (Polonyalıların *intelligentsia*'sı) için farklı, Polonya emekçilerinin aşağı tabakası için farklı olacağını" açıklamıştır. "İşgal altındaki topraklarda şefler tabakasının yalnızca yüzde 3'ü kalmıştır. Ama bu yüzde 3 de zararsız kılınmalı ve toplama kamplarına kapatılmalıdır. *Einsatzgruppen*'ler (özel Wehrmacht grupları), önemli şeflerle ilgili listeler ile orta sınıf mensuplarının –öğretmenler, ruhban, soylular, askerler, yurduna geri dönmüş görevliler, vs.– listeleri oluşturmalıdır. Bunlar da tutuklanmalı ve buralardan uzaklaştırılarak diğer bölgelere gönderilmelidir. Polonyalıların dinsel ihtiyaçları Batı'dan gelme katolik papazlar yardımıyla karşılanmalıdır, ama bunlar Polonyaca konuşmamalıdırlar. Polonyalılar gezgin işçi olarak emek sürecine dahil edilmelidirler ve Alman bölgelerindeki yabancı dil *Gau*'suna[3] adım adım sevk edilmelidir. [...] Polonyalılar yerlerinden uzaklaştırılırken, aynı zamanda el emeklerinin entegre edilme tarzı da *Einsatzgruppen* şeflerince incelenmelidir. Amaçlanan hedef: Polonyalı sonsuza dek gezgin ve mevsimlik işçi olarak kalmalıdır, sabit ikametgâhı Krakovi bölgesi olmalıdır."[4]

Nazilerin hedefi açıktır: Polonyalıları köle bir halka dönüştürerek, iş gücünü özellikle Alman çıkarlarının hizmetine vermek. Örneğin eğitim ilköğretimle sınırlı tutulmalı, orta ve yüksek öğretim kaldırılmalıdır. İlk başta baskının hedefi kültürel ve dinsel seçkinlerdir. Kadın erkek kurşuna dizilir, hapse atılır, kimi zaman Reich'ın toplama kamplarına gönderilirler. Bunlar, Dantzig'den uzak olmayan ve Vis-

3 Bir *Gauleiter*'in yönettiği, Nazi partisinin temel idari çevresi.

4 21 Eylül 1939'da Heydrich'in yönetiminde gerçekleştirilen servis şeflerinin ve *Einsatzgruppen*'lerin konferans tutanağı, akt. Léon Poliakov, *Le Procès de Jérusalem. Jugements. Documents*, Paris, Calmann-Lévy, 1963, s. 22 ve 23.

tül'ün ağzında kurulmuş olan yepyeni Stutthof, Sachsenhausen ve Dachau kamplarıdır...

Kasım 1939 sonuna gelindiğinde, Silezya mahkûmları kısa sürede aşırı kalabalıklaşmıştır. Bir çözüm bulmak gerekmektedir, çünkü tutuklamalar devam etmektedir. Aralık 1939'da, bir toplama kampına göndermeden önce Silezya'da bir karantina kampı kurma fikri, hapishaneleri boşaltmak isteyen Nazi polis idaresi tarafından benimsendi. Bu iş için tercih edilen yer de, binaları Alman ordusuna bağlı bulunan Oswiecim'dir. Ancak ilk rapor bu binaların düzenlenmesinin mümkün olmadığı yönündedir. Nisan 1940'da, toplama kampları teftiş kurulu yeni bir incelemede bulunmakla görevlendirdiği ikinci bir heyet gönderir. Heyetin başında, Sachsenhausen toplama kampı *Schutzhaflagerführer*'i (başmuhafız) Rudolf Höss bulunmaktadır. İki günlük incelemeden sonra ilk hüküm düşer: Evet, bazı düzenlemeler yapılması koşuluyla bu binalar kamp olarak kullanılabilir. Höss'ün raporu Heinrich Himmler'e iletilir. O da toplama kampının derhal kurulmasına karar verir. Bir karantina kampı fikrinden vazgeçilmiştir.

1939'dan beri toplama kampları müfettişi olan Richard Glücks (1889-1945), Rudolf Höss'ü bu yeni kampın komutanı olarak atar. Höss 1 Mayıs 1940'ta bir avuç SS'le birlikte Auschwitz'e gelir. Anılarında şöyle demektedir: "Binaları oldukça iyi inşa edilmiş ama tamamen harap halde bulunan ve kurtların kaynadığı bir kampı, on bin mahkûmun ikamet edeceği ya da sevk için bekleyeceği bir yapılar bütününe dönüştürmek söz konusuydu. Hijyen açısından her şey eksikti [...] Oysa, bir toplama kampının ihtiyaçlarına uygun olmayan ev ve baraka yığınını işe yarar kılmaya çalışmaktansa yepyeni bir kamp inşa etmek ve bunu da büyük inşa çalışmalarına girişmeden gerçekleştirmek çok daha kolaydır."[5]

5 Rudolf Höss, *Le commandant d'Auschwitz parle*, Paris, François Maspero, burada kullandığımız 1979 baskısında, s. 131-132.

20 Mayıs'ta, Sachsenhausen'den ilk mahkûmlar getirilir. Bunlar geleceğin kapoları ve blok şefleridir: Kimileri aşırı derecede sert 30 Alman adli mahkûmu. Onlara 1'den 30'a kadar kayıt numarası verilir. Haziranın ortasında, Krakovi'deki garnizondan, kamplar müfettişliğinden, Buchenwald'dan, Dachau'dan, Flossenburg'tan gelen yaklaşık 120 SS de onlara katılır. 14 Haziran 1940'ta kamp ilk "gerçek" tutsaklarını karşılar: 728 Polonyalı mahkûm. Aralarında birkaç Yahudi'nin de bulunduğu, çoğunluğu öğrenci ve asker bu kişiler, Slovak hududunu geçmeye çalışırken yakalanmış olup, Tarnow hapishanesinden buraya sevkedilmişlerdir.

SS'ler ve SS'lerin terör salmakla görevlendirdiği, çoğunluğu 1933'ten beri hapiste bulunan ve diğer mahkûmları denetim altında tutmakla yükümlü "âdi" mahkûmlar... İşte Auschwitz toplama kampı doğmuştur! Ocak 1945'te boşaltılışına dek toplama kampı olarak işleyecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AUSCHWITZ: TOPLAMA KAMPI

Ziyaretçi, kamp Gestapo binasının bulunduğu yere yerleştirilmiş bir darağacına pek dikkat etmez. Darağacının üzerindeki levhada, kamptaki direniş hareketine dahil olduğundan ya da firar hazırladığından şüphelenilen mahkûmların bugün artık bulunmayan bu binada sorgulandığı belirtilmektedir. Ama ziyaretçiler genellikle bunu da okumazlar. Bu sorgulananların birçoğu dayaktan ya da işkence altında ölmüştür. "Polonya ulusal yüksek mahkemesi tarafından savaştan sonra yargılanan ve ölüme mahkûm edilen kampın ilk komutanı, *SS Obersturbannführer* Rudolf Höss 7 Nisan 1947'de burada idam edildi.." Bu darağacına meçhul eller yıllar boyu çiçek bıraktı. Müze rehberine göre Alman turistlerdi bunlar.[1]

Böylece, "Nazi suçlular" yargılandı ve cezalandırıldı. Bu yargı sorununu çözüme bağlayan Müttefikler oldu. 30 Ekim 1943'te, Britanya (Eden), Amerika (Cordell Hull), Sovyet

1 Jean-Charles Szurek, "Le camp-musée d'Auschwitz", Alain Brossat, Sonia Combe, Jean-Yves Potel, Jean-Charles Szurek yönetiminde. *À l'Est, la mémoire retrouvée*, önsöz Jacques Le Goff, Paris, La Découverte, 1990, s. 557.

(Molotov) dışişleri bakanlarının toplantısı sırasında imzalanan "Moskova Bildirgesi", tek bir yerde suç işlemiş Nazilerin, "suç mahalline götürüleceği ve zarar verdikleri halklar tarafından yargılanacakları"nı hüküm altına almıştı. Yalnızca "farklı ülkelerde işlenen suçlardan sorumlu görülen," önde gelen (İngilizcedeki *majors*) Naziler, "müttefik hükümetlerin ortak kararıyla cezalandırılmalıdır." Dolayısıyla bunlar, yani "önde gelenler", "büyükler", Ekim 1945 ilâ Ekim 1946 arasında Nuremberg'de kurulan uluslararası mahkemede ve ardından gelen on iki duruşmada yargılanacaklardır.

Rudolf Höss'ün duruşması Varşova'da, Polonya yüksek mahkemesinde görülmüştür. Demek ki onun zarar verdiği tek halk Polonyalılardı. Aslında Londra Anlaşması "yer" ile "halklar"ı birbirine karıştırmaktadır. Auschwitz yeniden Polonya sınırları içine dahil edilmiş olsa da, Rudolf Höss Polonyalılardan başkalarına da zarar vermiştir. O da uluslararası bir mahkemede yargılanmayı hak ediyordu.

Rudolf Höss'ün kişiliği savaşın bitiminden itibaren büyülemeye başlar. Robert Merle 1952'de yayımlanan ve o zamandan beri sürekli yeniden basılan ve genellikle yeniyetmelerin çok okuduğu romanı *La mort est mon métier*'de [Mesleğim Ölüm] onu Rudolf Lang takmaadıyla kitabının kahramanı yapar. Suçun büyüklüğü yazar için çarpıcıdır. Merle'in kitabını yazdığı sırada Auschwitz'teki tahmini ölü sayısı, Kampın Kurtarılması sırasında Sovyetlerin verdiği rakam olan ve 1970'li yıllara dek resmî rakam olarak kabul edilen 4 milyon ile Höss'e göre "yalnızca" iki buçuk milyon arasında gidip gelmektedir. Robert Merle, kitabını yazmak için, dava süresince Amerikalıların Nuremberg hapishanesine gönderdiği psikolog G. M. Gilbert'in raporlarından bilgi toplamış.[2] Gilbert Höss'le Ernst Kaltenbrunner'in avukatı ta-

2 Gilbert'in gözlemleri yayımlandı: G.M. Gilbert, *Le Journal de Nuremberg*, Paris, Flammarion, 1947.

rafından lehte tanık olarak çağrıldığı sırada görüştü. Kaltenbrunner, Çek direnişi tarafından Heydrich'in infazından sonra RSHA'nın başına geçmiş ve Auschwitz'e hiç ayak basmamıştı. Dolayısıyla, avukatına göre, Nihai Çözüm'e yabancıydı. Savunma, bu konuda Höss'ün söyleyeceklerini işitmek istiyordu. Bunun üzerine eski Auschwitz komutanı, 1946 yılının 14 Mart'ında ve 5 Nisan'ında yaptığı açıklamalarını tamamlamak için aynı yılın 15 Nisan'ında da tekrar yargıç karşısına çıkar. Amerikan psikoloğa göre Höss normal zekâda biri gibi görülmektedir. Ama "şizoid bir uyuşukluk sergilemekte, gerçek bir şizofrende görülenden daha az olsa da aşırı bir empati yokluğu ve duyarsızlık gösteriyor." Rudolf Höss eli kanlı bir sadist değildir, ama "boş biridir; kendisine emanet edilen hayvanca inisiyatifleri mümkün olduğunca özenli gerçekleştirmeye çabalayan ve tüm kuşku ve endişelerini itaat ederek yatıştıran sakin ve içten bir aptaldır."[3]

Rudolf Höss açıklamasında, Führer'in "Yahudi sorununa nihai çözüm"le ilgili kararını ve bu işe Auschwitz'in seçildiğini bildirmek için Himmler'in onu kabul edişi üzerine bilgiler verir. Himmler Höss'ten sır tutmasını ister. Özellikle tüm kariyerini borçlu olduğu idari şefi, hiyerarşideki üstü olan Glücks'ten saklamalıydı. Yeni binalar, endüstriyel yöntemlerle öldürmeyi sağlayanlar, toplama kamplarının denetim kurullarına bağlı değildir. Höss, Yahudilerin gelir gelmez gaz odalarına gönderildiği diğer kampların (Chelmno, Belzec, Treblinka, Sosibor) sorumlularından farklı olarak, "idari bakımdan ikili" biridir: Bir yanıyla, toplama kamplarını yöneten hiyerarşiye mensupken, diğer yandan Yahudilerin kitlesel olarak öldürülmesiyle görevli ve Himmler'in doğrudan emri altındaki çok daha dar kapsamlı bir aygıta dahildir.

3 Primo Levi, "Monument à Auschwitz", *la Stampa*, 18 Temmuz 1959, Fransızca tercümesi *L'Asymétrie et la Vie*, *a.g.e.*, s. 27.

Rudolf Höss, haphishanede duruşmasını ve yargılanmasını beklerken, avukatlarının önerisi üzerine, "ifade ve itiraf"ını[4] kaleme alır. Yazdıkları 1959 yılında *Le commandant d'Auschwitz parle* [Auschwitz Komutanı Konuşuyor] adı altında yayımlanır. Metin şu sözlerle başlamaktadır: "İleriki sayfalarda, yaşamımın tüm önemli olaylarını ve bu olayların zihniyetim üzerindeki kâh coşturucu kâh bunaltıcı etkisini gerçeğe en yakın şekilde aktararak içsel yaşamımın bilançosunu çıkarmak istiyorum." Bu yalnızca Nihai Çözüm yolu olarak Auschwitz tercihinin ne zaman, nasıl ve niçin gerçekleştiğini ve Höss'ün Nihai Çözüm'ü Birkenau'da nasıl uygulamaya koyduğunu anlamak için temel önemde tarihsel bir tanıklık olmakla kalmaz, dahası, bir insanın derinliklerine de nüfuz ediştir. Bu kitap, demektedir Primo Levi, "bugüne dek yayımlanmış en öğretici kitaplardan biridir, çünkü kendi alanında örnek olan bir insanın geçtiği merhaleleri kesin bir şekilde betimlemektedir."[5] Höss'e dehşet saçan babası, bu "çok dindar çocuğu"[6] papaz olmaya teşvik ediyordu. Yeniyetmelikte yitirmiş olsa da hapiste yeniden kavuştuğu, içine işlemiş bu Katolik inançta itiraf ve içebakış önemli bir yer tuttuğundan, yaptıklarını ve ruhunu incelemesini bu inancın sağlamış olması muhtemeldir. Höss, aynı zamanda, –katolik kültürle bağın bir göstergesi olarak– "kefaret ödemeyi seven"[7] biridir. Weimar döneminde örnek mahkûm, ardından örnek kamp komutanı olan Höss, Mart 1946'da Britanyalılar tarafından hapsedildiğinde yine örnek bir mahkûmdur. Daima örnek bir sanık olmuştur. Kendisine sorulan sorulara kısa

4 Rudolf Höss, *a.g.e.*, s. 85.

5 Primo Levi, "Préface à l'édition italienne du *Commandant d'Auschwitz parle*, mars 1985", *l'Asymétrie et la Vie*, *a.g.e.*, s. 151.

6 Rudolf Höss, *a.g.e.*, s. 19

7 Primo Levi, *a.g.e.*, s. 153.

ve kesin cevaplar vermiş, sorumluluğu hiyerarşideki üstlerine ya da astlarına atmamıştır. Kendi yaptıklarının Nuremberg'de Göring'den farklı olarak palavraya kaçmadan; von Ribbentrop ya da Hans Frank gibi ağlayıp sızlanmadan kabul eder. Ama aklın hayalin alamayacağı kadar büyük dehşetin gerçek boyutlarını asla ölçemez. Sanki sıradan ahlak duygusuna asla sahip olmamış gibidir. Onu büyüleyici kılan da budur.

Höss'ün metninin büyük bölümü, Auschwitz'i yönetmeden önce Dachau ve Sachsenhauzsen toplama kamplarındaki görevlerine ayrılmıştır. Auschwitz Kasım 1943'teki idari bir reorganizasyondan sonra Auschwitz I adını alacak, diğer bölümler de Auschwitz II-Birkenau, Auschwitz III-Monowitz ve bağlı kommando'ları olarak özerkleşecektir. Dolayısıyla Auschwitz ana kampı, yani ilk kamp (*Stammlager*) öncelikle Nazilerin toplama kampı sisteminin parçasıdır. Toplama kampı olan Auschwitz'i anlamak ve kitlesel cinayetin aracı olan Auschwitz-Birkenau'yla aradaki farkı belirtmek için "toplama kampı"nı tanımlamak şarttır.

"Toplama kampı" deyimi, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken Kübalıların ve Boerlerin özgürlük savaşıyla birlikte ortaya çıkar. Küba'da İspanyollar 1896 yılında isyancıları kapatmak için "yeniden-toplama" merkezleri kurarlar. Güney Afrika'da 1901 yılında, Boerler ile Britanyalılar arasındaki çatışmanın başlamasından iki yıl sonra, mücadele gerilla savaşı biçimini aldığında ve savaşçılar halkın içinde suda balık gibi hareket ettiklerinde, Britanyalılar sivil halkı toplamak ve böylece karşı tarafa destek olmalarını engellemek için çok büyük kamplar açarlar. O dönemde, toplama kampı, *Le Petit Robert*'in tanımına denk düşmektedir: "Savaş ya da politik kargaşa dönemlerinde, şüphelilerin, yabancıların, düşman milletten olanların, asker ya da polis savaş yetkililerinin gözetimi altında bir arada tutulduğu yer."

Bu kamplar savaş süresince ya da karışıklıklar sırasında varlığını sürdürür, sonra da yok olurlar, kolektif belleklerde pek az iz bırakırlar. Birinci Dünya Savaşı'ndaki tevkif kamplarının durumu budur. Özellikle düşman ülkelerin milliyetçilerini kapatmak için, savaşan ülkelerin tümünde bu kamplardan açılmıştır.

Konzentrationslagern ya da KL denen Nazi toplama kamplarının yapısı farklıdır. Bunlar neredeyse kendiliğinden, aşağı yukarı Almanya'nın her yerinde doğmuştur. Hitler'in iktidarı aldığı 30 Ocak 1933'ten itibaren, mahzenler, kullanılmayan fabrikalar, stadlar gibi çok çeşitli yerlerde kurulmuştur. Bunlar genellikle *Sturmabteilung*'un, yani Weimar Cumhuriyeti döneminde uyguladıkları şiddetle Alman demokrasisini tahrip etmiş olan Nazi partisinin hizmetindeki milislerin, saldırı seksiyonu olan SA'nın yetkisi altındadırlar. 31 Temmuz 1933'te 27 bin kişi yaklaşık yetmiş kampa kapatılmıştı. Mahkûm kitlesini çalıştırma sistemi, kuralları ve özel "kültür"üyle henüz oluşmamıştı. Kendilerine teslim edilmiş olan mutlak iktidardan başları dönmüş SA'ların sadizmi ve kabalığı hiç kısıtlamasız yaygınlaşır. Sadece 27 Şubat 1933'deki Reichstag yangınından sonra, "güvenlik amaçlı tevkifat" –*Shutzhaft*– tanımlanmıştı: "Siyasal gerekçelerle tutuklanan kişiler genel kural olarak toplama kamplarına gönderilmelidir; bu durumun tek istisnası, adaletin sürekli emrinde olmaları ya da tevkifatın kısa süreli olmasıdır."[8] Burada mutlak olan şey keyfiyettir. 1934-1938 arasında Dachau'da SS olan Rudolf Höss, yazdığı ifade-itirafında, ceza süresinin belirsizliğinin, özgürlüğün öngörülemezliği ve keyfiyetinin mahkûm için dayanılmaz bir durum olduğunu belirtir ve kimin ne zaman serbest kalacağına ast görevlilerin karar vermesinin tam bir felaket olduğu üzerin-

8 Akt. Joël Kotek ve Pierre Rigoulot, *Le Siècle des camps*, Paris, J.-C. Lattès, 2000, s. 301.

de durur: "Genel olarak hapis süresi kadere, daha doğrusu tesadüfe kalmıştı."[9]

Demek ki bir toplama kampındaki mahkûm, güvenlik mahkûmudur, *Häftling*'dir. Primo Levi'nin *Bunlar da mı İnsan?* kitabi gibi ilk tanıklıklarda kendilerini böyle adlandırıyorlardı. Bugün olduğu gibi "kampa sürülmüş" terimi kullanılmıyordu. "Kampa sürülmüş" terimi, 1791'de Fransızca'da ortaya çıktığından bu yana, genel olarak, cezasını çekmek üzere Fransa topraklarından sonsuza dek sürgün edilmiş kişinin durumunu tanımlayıcı bir anlam taşıyordu. Günümüzde bu terim bir Nazi kampına sürülmüş ve kapatılmış olan kişiyi belirtmektedir.[10]

Başlangıçta Hitler'in kişisel koruması olan SS'ler, daha sonra parti polisi olarak görev yapan ve Nazi toplumunun ırksal bakımdan en saf çekirdeği kabul edilen Heinrich Himmler'in yönetimindeki *Reichsführer*'i oluşturan SS'ler, yani *ShutzStaffel* denen muhafız birliği yavaş yavaş baskın çıkarak kendi toplama kampı anlayışını egemen kılmıştır. İlk gerçek toplama kampı olan, Münih'in yaklaşık on beş kilometre kuzeybatısındaki Dachau kampı Mart 1933'te açılır. Bu kampın açılışında yasadışı hiçbir şey yoktur. Dachau bir devlet sırrı değildir. Tam tersine. Kampta hüküm süren terör halkı da korkutsun diye Himmler basını davet etmiştir. Dachau kampının başına Himmler kendi yakınlarından birini, Theodor Eicke'yi (1892-1943) atar. İlk dönemlerin bu Nazisi Ekim 1933'de kamp tüzüğünü imzalar. Bu tüzük, Auschwitz de dahil olmak üzere tüm kampların tüzüğü olacaktır. Şefleri Röhm'lerin öldürülmesiyle birlikte SA'nın çöküşüne damgasını vuran 30 Haziran 1934'deki "Uzun Bıçaklar Gecesi"nden sonra, Heinrich Himmler ile SS'lerinin

9 Rudolf Höss, *a.g.e.*, 76.

10 Bu sorunu "Qu'est-ce qu'un déporté?"de ele aldık: *Déportation et Génocide*, *a.g.e.*, s. 25-30.

toplama kampı sistemi üzerindeki egemenliği mutlaktır. Himmler Eicke'yi toplama kampları müfettişi olarak atar. Eicke 1939'a kadar bu görevde kalacaktır. O tarihte Waffen SS tümenine komutan olarak atanır. Fransa'da savaşır ve 1943'te Doğu cephesinde ölür. Eicke'nin görevi, Rudolf Höss gibi toplama kampı komutanlarının yetiştirildiği Dachau'da uygulanan sistemi uygulatmaktır. Birbiri ardına açılan kamplarda artık hem SS'ler hem de mahkûmlar yetişmektedir. Eski Reich topraklarında bulunan kamplarda olduğu gibi, fetih yoluyla Nazi Almanya'sına ilhak edilmiş bölgelerde bulunan, örneğin Almanya'ya yeniden bağlanan Avusturya'daki Mauthausen ve Alsace'daki Struthof ya da Auschwitz gibi kamplarda da tüzüklerin ötesinde, bir tür ortak "kültür", *Häftlinge*'lerin tüm kamplarda kullandığı özgül bir dille birlikte hâkim olmuştu.

Höss Auschwitz'e geldiğinde "kendi" kampını düzenlemeye girişir. Temel görevi budur. Çalışmaların ilerleyişini saptamak için çekilen yüzlerce fotoğraftan anlaşıldığı üzere bitmez bir görevdir bu.[11] Primo Levi'ye göre Höss'ün kendi özyaşamöyküsüyle birlikte bize verdiği şey, "... gerçek bir şehircilik kitabıdır. Kürsüye çıkar; bilgisinin kaybolmaması, mirasının yok edilmemesi gerekir. Astlarının beceriksizliğine, kendi aralarında anlaşamayan ve kampın kapasitesinden fazla tren yollayan üstlerinin körlüğüne rağmen, bir toplama kampını iyi, *reibunglos* [pürüzsüz] işleyecek şekilde nasıl tasarlamak, inşa etmek ve yönetmek gerektiğini bize öğretir."[12]

Höss'ün talebi üzerine, Oswiecim'in Alman belediye başkanı, şehrin Yahudi cemaatine 300 işçi bulmalarını emreder. Daha sonra vardiyayı ilk mahkûmlar devralır. Temmuz ayında ilk krematoryumun kurulmuş olması bu çalışmanın son

11 Bu fotoğrafların birçoğu için bkz. *Auschwitz. An History in Photographs*, Teresa Swiebocka, *a.g.e.*

12 Primo Levi, *L'Asymétrie et la Vie*, *a.g.e.*, s. 156.

derece sert olduğuna kanıttır. Kampın inşaatının ilk dönemlerinde ölenlerin cesetleri 15 Ağustos'tan itibaren orada yakılır. Toplama kampındaki mahkûmları SS işletmelerinin hizmetine sokmakta temel bir rol oynamış olan Oswald Pohl Eylül 1940'ta Auschwitz'e gelir. Bu ziyaret Auschwitz toplama kampının ikili amacına işaret etmektedir: Burası hem Polonya halkları arasında korku salmaya, halkı seçkinlerinden yoksun bırakmaya yönelik bir yerdir, hem de çeşitli Alman işletmelerine köle el emeği sağlayacak bir yer.

Böylece, nüfusu sürülmüş köyleri kapsayan, Vistül ile Sola arasında yaklaşık kırk kilometrekarelik "Kamp Amaçlı Bölge" denen geniş bir bölge yaratılmıştır. Kampa bağlı olan ve mahkûmların çalıştığı kommandoların karantinasını oluşturacak tarımsal ve sınai kurumlar adım adım inşa edilmiştir.

Sürekli tekrar tekrar düzenlenen eski geçici göçmen merkezini, asla tamamlanmayan devasa bir şantiye olur. Bu yapım çalışmasında 1942 yılında yaklaşık 8 bin mahkûm, 1943 yılında 11 bin mahkûm kullanılmıştır. 1944 yılında bunların sayısı hâlâ 4 bindir.[13] Neredeyse bir "duvarcı okulu"nun ihtiyaç duyabileceği kadar çok kişinin çalıştığı bu kampta, bazıları Fransa'dan gelmiş çok genç tutsaklar çalıştırılmıştır. Örneğin Charles Papiernik ya da Henri Borlant, kampa geldiklerinde on beş yaşındadırlar. "Bize duvarcılığı öğretiyorlardı," diye anlatır. "Tuğladan bir duvar kurmayı, köşe, pencere, baca vs. yapmayı biliyorduk. Bize bunu öğreten insanlar vardı, kamp sürgünleri, bize ders kitapları verdiler ve duvarcılık öğrettiler, şantiyelerde çalıştım, dersler vardı, çalışmaya gidiyorduk, ben de el arabalarıyla kum, çimento çuvalları, tuğlalar taşıyordum."[14]

---

13 Francisek Piper, "The exploitation of Prisonner Labor", *Auschwitz 1940-1944*, c. II, s. 81.

14 Henri Borlant'la söyleşi, gerçekleştiren Claudine Drame ve Geneviève Decrop, 5 Şubat 1992, bellek tanıklığı, Ulusal Arşivler, 20. yüzyıl seksiyonu.

Kamp jargonunda blok denen yirmi iki tuğla binanın tek katlı olan on dördüne ikinci bir kat eklenerek, diğer binalarla aynı yüksekliğe eriştiler. Diğer sekiz blok da inşa edildi ve her toplama kampında bulunan binalar kuruldu: bir içtima alanı, *Politische Ableilung* (siyasi seksiyon, başka deyişle Gestapo), mutfaklar, duşlar, bir hapishane, önceden belirttiğimiz krematoryum. Ayrıca elektrik verilmiş dikenli teller, ağaçlıklı yollar, caddeler... Gerçek bir şehir, tıpkı daha önce göçmenler için olduğu gibi.

Hapishane 11. bloğa yerleştirildi.[15] Pencereleri latalarla kapatıldı. Burası Auschwitz'i her ziyaret edenin geçmek zorunda olduğu yerlerden biridir. Bloğun birinci ve ikinci katında genellikle yüzden fazla insan büyük hücrelere tıkıştırılırdı. Mahzendeki ışıksız küçük hücreler –ki bunlardan bazıları ayakta durulamayacak kadar alçak tavanlıydı– dar bir koridora bakar. 1945 yılında Britanyalıların eline esir düşen SS Pery Broad anılarını kaleme aldı. Auschwitz'te *Politische Abteilung*'ta çalışmıştı. 11. bloğun mahzenlerine yerleştirilmiş bu hücre-hapishaneleri, yani bunker'leri her cumartesi sabahı nasıl "temizlediklerini" ya da "boşalttıklarını" anlatır. Mahkûmlar üzerine raporların incelendiği kısa bir konferanstan sonra, Auschwitz kamp şefinin –Ocak 1942'den itibaren Aumeier'dir– yönetimindeki ve bir doktor ile blok şeflerinden oluşan komisyon mahzenlere iner. Ölüme mahkûm edilmiş tutuklular çıkartılır. Binanın giriş katında bulunan tuvalet salonuna götürülürler. Soyunurlar. Çıplak gövdelerine bir kamp mahkûmu mürekkepli kalemle, kocaman kocaman, kayıt numarasını yazar. Böylece sonradan cesedin kayda geçirilmesi kolay olacaktır. Gerçekten de, 1942 Mart'ından sonra sicil numaraları mahkûmların derilerine dövmelenecektir (bkz. "Dövmeliler" bölümü).

15 Kamp yaşamı sırasında numaralandırma değişti. Biz burada sonuncu numaralandırmayı, müzenin de kullandığı numaralandırmayı kullanıyoruz.

Sonra mahkûmlar 11. blokla 10. bloğu birbirinden ayıran tuğla duvarın önüne götürülürler. Duvara siyah bir siperlik yaslanmıştır. Yüzler buraya dönük olarak enselerine bir kurşun sıkılarak infaz edilirler. Pery Broad'a göre, "bu canlı cenazelerin çoğu, leş kokulu hücrelerde, dayanılmaz koşullarda, hatta bir hayvanın bile katlanamayacağı koşullarda aylar geçirmiş olduklarından ayakta zar zor duruyorlardı. Yine de, 'Yaşasın Polonya!' ya da 'Yaşasın Özgürlük!' diye haykıracak gücü hâlâ bulanlar olmuştu. Ellerindeki sedyelerle koşar adım dolaşan mahkûmlar cesetleri toplarlar ve sonra da avlunun öteki ucuna taşırlar. Cesetler, ardından krematoryumlara götürülür."[16]

Auschwitz müze tarihçilerine göre, ilk gazla öldürme denemeleri 3-5 Eylül 1941'de bu yeraltlarında yapılmıştır. Jean-Claude Pressac'a göre, gazla öldürme, fanatik komünist olarak kabul edilen Rus mahkûmlar ve Nazilerin iyileşmez olarak gördüğü hastalar üzerinde 1941 Aralığı başında denenmiştir.

11. bloğa "ölüm bloğu" denmişti. Siperliği yeniden yapılmış olan 10. blokla 11. blok arasındaki duvara da "Ölüm Duvarı" deniyordu. Hapse atılan ve infaz edilenlerin Yahudi olmasına rağmen, her ikisi de hiç tartışmasız Polonyalı kurbanlara aittir. Duvar çiçek açmıştır. Mumlar –ölülerinin anısına Polonyalıların mezarlıklarda yaktığı mumlar– burada sürekli yanmaktadır. Ölüler günü olan 1 Kasım'da çok sayıda mum yakılmaktadır. Hücrelerden biri, Peder Maximilen Kolbe'nin türbesi olmuştur ve adına ibadet edilmektedir. 1894'te doğmuş olan Maximilien Kolbe bir Fransisken'dir. Şubat 1941'de tutuklanmış, Varşova'daki Pawiak hapishanesine kapatılmış, üç ay sonra da Auschwitz'e sevk edilmiştir. Bir mahkûmun firarından sonra SS'ler misilleme

16 Bu bilgiler Pery Broad'ın tanıklığıdır: *Auschwitz vu par les SS*, Éditions Interpresse, Varşova, 1991, s. 105-110.

olarak, onun bloğundaki her on mahkûmdan birini öldürmeye karar verirler. Talih Gajowniczek adlı Polonyalı bir işçiye çatar. İşçi, "karım ve çocuklarım ne olacak?" diye haykırır. Kolbe onun yerine geçmeyi önerir. SS'ler kabul eder. 11. bloğa nakledilen Kolbe, iki hafta sonra fenol enjekte edilerek öldürülecektir. 1971 yılında kilise Maximilien'i ermiş ilan eder. Sonra da Ekim 1982'de ermişler katına dahil edilir. Zaten Kolbe 1920'li yıllarda Niepokalanow (Meryem Ana Şehri) manastırının kurucusuydu. Burası bir yayın şirketinin merkeziydi. Yayınlar arasında anti-semitist popüler bir gazete de bulunuyordu. Ermiş Davaları Tarikatı mensupları çekincelerini ifade etmişlerse de, II. Jean-Paul Kolbe'nin de ermişler katına çıkarılmasının kararını bizzat üstlendi.[17] Sonuç olarak Kolbe Katolik kilisesinin azizlerinden biridir ve dünyanın bütün Katolik kiliselerindeki azizler gibi onun günü de kutlanır. Ama o özellikle Katolik ve şehit Polonya ulusunun sembolüdür.

15 Ekim 1972'de, Kolbe'nin ermişler arasına katılmasının birinci yıldönümünde 90 bin kişi Birkenau'da toplanıp onu minnetle andılar. Bu toplantı, Polonya ulusal kimliğinin merkezî öğesi olmuş Katolikliğe farklı dönemlerde farklı derecelerde kıyım uygulamış bu halk demokrasisinde İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri görülmüş en büyük Katolik toplanmalarından biridir. Aynı zamanda da Auschwitz'de düzenlenen tamamen Katolik ilk seremonidir. İkinci seremoni daha da görkemlidir. 7 Haziran 1979'da Polonya'yı ziyaret eden Papa II. Jean-Paul, kendi bölgesi olan Auschwitz'e gelmiştir: Karol Wojtyla 1920'de Wadowice'de, Oswiecim'e yakın bir bölgede doğmuştu ve Krakovi piskoposuydu.

Papa Auschwitz'e helikopterle gelir. Ziyaretine Maximilien Kolbe'nin hücresinden başlar. "Ölüm Duvarı"na çiçek

17 Burada Jonathan Huener'in açıklamalarını izliyoruz, *a.g.e.*, s. 200-225.

bırakır, önünde dua eder. Sonra, kimileri sabahtan gelmiş yüz binlerce kişilik dev bir kalabalığın önünde Birkenau ayini düzenlenir. Papanın yanında Polonya hükümetinin üyeleri ve Katolik kilisesinin önde gelenleri de vardır. Eski kadınlar kampının tuğla barakalarından birinde üstünü değiştirir. Ortasında İsa'nın dikenli tacını simgeleyen dikenli bir halkanın bulunduğu bir haçla birlikte kilisenin sunağı, 1944 yılında Macarların gelişi için inşa edilmiş demiryolu rayları üzerinde kurulmuştu. Haçın kollarından birinde, kamp üniformasına benzeyen bir flama dalgalanmaktadır. Flamanın üzerinde, 16670 rakamının bulunduğu bir üçgen vardır. Numara, Maximilien Kolbe'ninkidir.

İlk krematoryumu kurmak için seçilen yer, kampın kışla olduğu dönemdeki eski cephane deposudur. Toplama kamplarında kurulan tüm krematoryumlar gibi, Erfurt'taki Topf & Söhne firmasına sipariş edilmişti. İki fırın potası sayesinde –pota ceset taşıyan kaptır– yirmi dört saat içinde 70 ceset yakmak mümkündü. Bu kapasite 1940 yazı için yeterliydi. Birkaç ay sonra, kampa alınanların sayısındaki ve ölüm oranındaki artış dikkate alındığında, kapasite artık yetersizdir. İki pota daha eklenir. Bir yıl sonra, üçüncü bir krematoryum ihtiyacı kendini hissettirir. 1941 yılının ikinci yarısında 9908 Sovyet savaş esirinin gelişiyle birlikte ölüm oranı artar. Bu esirlerin 1255'i daha geldikleri yıl öldürülür ya da ölürler. Artık infazlar "Ölüm Duvarı" karşısında daha sistematik olarak yapılmaktadır. Ama kimi zaman krematoryum morgunda da infazlar olur. Böylelikle cesetleri taşıma sorunu ortadan kalkar. 1941 sonbaharında, bu morgda Sovyet savaş esirleri üzerinde ziklon B gazıyla deneysel öldürmeler gerçekleştirilir. Höss de bunlara tanıklık eder. 1943 yılında, Birkenau'daki krematoryum ve gaz odaları işlemeye başladığında, Auschwitz'deki krematoryum binaları sökülür ve bu mekân da hava saldırılarına karşı korunma sığınağına dönüştürülür.

1947 yılında Polonya parlamentosu Auschwitz'i, "Polonya ulusunun ve diğer ulusların şehitlerini anma" amaçlı bir kamp-müzeye dönüştürme kararı aldığında, yalnızca ana kampın, o da toplama kampı olarak hizmet ettiği dönemde olduğundan çok daha sınırlı bir alanda düzenlenmesi düşünülmektedir. Böylelikle, yeni türde bu müzenin tekrar tekrar düzenlenme çalışması başlamış olur. Örneğin mahkûmların barındırıldığı binalar, lojman kıtlığı çekilen koşullarda sıradan konut olarak kullanılır. Müze personeli buralarda kalır. Kafeteryası, kütüphanesi, Sovyetlerin çevirdiği Kurtuluş filminin ufak tefek rötuşlu halinin uzun süre boyunca gösterildiği sinema salonuyla birlikte, bütün ziyaretçilerin bildiği büyük bina, aslında, mahkûmların kabul ve kaydının yapıldığı, giysilerin dezenfekte edildiği büyük binaydı. Buranın inşaatı 1942 yılında başlar. Bir duş salonu, bir çamaşırhane, giysilerin dezenfekte edildiği bir oda da burada bulunuyor olmalıdır. 1944 yılının ikinci yarısında sınırlı sayıda konvoy burayı kullanmıştır.

Müzenin konseptini tasarlayanlar için, Auschwitz'in çeşitli kamplarında olup biteni, özellikle de Birkenau'daki devasa krematoryum ve gaz odalarındaki gazla öldürme operasyonlarını tek bir yerde toplamak önemlidir. Dahası, Polonya halkının çektiklerini –bunu inkâr ediyor ya da küçümsüyor değiliz– yüceltmek; Yahudi kurbanları da, adlarını anmadan buna eklemlemek uygun düşmektedir. Gazla öldürme, Auschwitz kampının kuralı haline gelir. Kurbanların kimliği öylesine belirsizdir ki; konunun cahili ziyaretçi için, örneğin ziyaret edenlerin en kalabalık bölümünü oluşturan Polonyalı sayısız lise öğrencisi için bunlar Polonyalı olabilir. Üç krematoryumdan ikisi yeniden inşa edilmiştir. Bir baca dikilmiş, çatıda dört delik açılmışır. Kitlesel ölüm gazı olan ziklon B buralardan verilecektir. Belçikalı gazetecinin cep telefonu çaldığında bulunduğunu belirttiği

yer olan "gaz odası" aslında krematoryumun morgudur. Burada Ocak-Mayıs 1942 arasında Naziler, tavanda açılmış üç delikten fırlatılan ziklon B gazlarıyla öldürmelere başlamışlardı. Uzun süre boyunca, krematoryumların yeniden yapılmasının sözü edilmemiştir. Rehberler buralardaki gaz operasyonlarını da Birkenau'da cereyan ettiği gibi anarlar. Bugün konmuş olan bir panoda, savaştan sonra müzenin gaz odasını ve krematoryumu kısmen yeniden inşa ettiği açıklanmaktadır. "Baca ve iki ceset yakma makinesi ile gaz odasının çatısındaki delikler, orijinal malzeme kullanılarak inşa edilmiştir."

Auschwitz I kampı krematoryumunun gaz odası ve krematoryuma dönüşümü, bu iki yapının –gaz odası ile krematoryum– sık sık karıştırılmasına yol açar. Oysa, her toplama kampında bir krematoryum olsa da, işlevi öldürmek olan bir ya da birçok gaz odası ancak sınırlı sayıda yerde bulunur. Krematoryumun işlevi asla öldürmek değildir. Örneğin Père Lachaise mezarlığında olduğu gibi ceset yakmaya yarar. Ama Père Lachaise'deki işlevi sıradan olsa da, kamplarda durum böyle değildir. Öncelikle kültürel nedenlerle. Ceset yakmak, o dönemde Katolik kültürlü çeşitli ülkelerde, özellikle Fransa'da, yaygın bir uygulama değildi. Yahudiler için de değildir. Ölülerin toprağın içinde, kendi topraklarında, köylerinin, ülkelerinin toprağında sonsuza dek –dindar Yahudiler için Mesih gelene kadar– bütünlüklü bir halde yattıkları varsayılır. Küle dönmek ölümü anonimleştirir. Kampa girer girmez başlayan, kişiyi inkâr sürecinin tamamlanmasına işaret eder. "Artık hiçbir şey bize ait değildir," diye yazar Primo Levi *Bunlar da mı İnsan?*'da, "giysilerimizi, ayakkabılarımızı, hatta saçlarımızı bile aldılar [...]. Adımıza varana dek bizi yok edecekler." Şu da eklenebilir: Ölümümüze varana dek, cesetlerimizden arta kalana dek. Toplama kampında bulunan kişi için kremator-

yum ölümün süreğen maddiliğidir; duman ve koku aracılığıyla yaşamın geçiciliğinin sürekli hatırlatılmasıdır. Krematoryum toplama kampının temel sembolü olmuştur. Tüm anlatılar bundan söz eder: "Bacadan çıkıyoruz." Bütün toplama kamplarında yeni gelenler genellikle kendilerini bekleyen yazgıdan bu şekilde haberdar ediliyorlardı. Genellikle de bu "doğal ölüm"dür; tabii açlık, kötü muamele, bitap düşüp ölene dek zorunlu çalıştırma "doğal ölüm" olarak adlandırılabilirse...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AUSCHWITZ KAMPININ MAHKÛMLARI

Başlangıçta 10 bin mahkûm için düşünülen Auschwitz kampına, 17 ilâ 18 bin mahkûm sürekli olarak yığılmıştır. Bazıları, kamp açılır açılmaz buraya kapatılarak yaklaşık beş yıllarını hayatta kalmaya çabalayarak geçirmişlerdir. Yeni gelenleri eğitmek için başka kamplardan sevk edilen Alman kamp mahkûmları bir yana bırakılırsa, ilk mahkûmlar Polonyalı erkeklerdi. Uzun süre boyunca Auschwitz'in tek mahkûmları onlar oldu.

Mahkûm ya da ölü sayısını hesaplamak son derece güç gözükmektedir. Almanlar kamp arşivlerinin bir bölümünü yok etmiştir. Auschwitz kamp-müzesi tarihçilerinden olan ve Auschwitz kamplarındaki insan sayısı –yaşayanlar ve orada ölmüş olanlar dahil– üzerine yetkin bir çalışmanın yazarı olan Franciszek Piper, kampa 87447 Polonyalı'nın giriş yaptığını kesin olarak saptamıştır: 1168 sevkle 75798 erkek; ardından, 1942 Mart'ından sonra ise, 325 sevkle 11649 kadın gelmiştir. Ona göre, bu asgari rakamdır. En olası rakam, 130 ilâ 140 bin arasında gidip gelmektedir. Polonyalı bu "mahkûm"ların –müzenin kullandığı terim bu-

dur– 74 bini ölmüştür. Bu rakamlar Auschwitz kompleksindeki tüm kamplar içindir.

Toplama kampı olan Auschwitz I'e[1] kapatılan bu Polonyalılar kimlerdir? Milliyetleri –Polonyalı– dışında onları diğer Nazi toplama kamplarına kapatılanlardan ayırt eden hiçbir şey yoktur. Ulusu ve devleti korumak için kapatılmış "güvenlik mahkûmları" kırmızı üçgen takmaktadır. Bunlar "siyasiler"dir. Direniş faaliyetleri nedeniyle veya partili olduklarından ya da daha sıradan bir şekilde, polis baskınları sırasında tutuklanmışlardır. Ağustos 1944'deki Varşova İsyanı'nın yenilgisinin ve şiddetle bastırılmasının ardından binlerce Polonyalı erkek, kadın ve çocuk kampa gönderilmiştir. Güvenlik mahkûmları belirsiz bir süre için kapatılmış olsalar da, genel kural olarak bu mutlak bir kapatılma değildir. Kamp rejimi onları "ıslah ettiği", –Sovyet kamplarından ödünç alınma bir kavramla– "yeniden eğittiği" için "zararsız" olduklarında kamptan çıkabilirler. En azından Ağustos 1941'e kadar durum böyledir. Sovyetler Birliği'nin istila edildiği bu tarihten itibaren giderek daha az tahliye kararı verilir.

Cinsiyeti erkek ve milliyeti Polonyalı olan siyasal mahkûmlar en kalabalık olanlardır. 14 Haziran onların anma günüdür. Bu tarih, Tarnow şehrinden yola çıkan ilk konvoyun kampa varış tarihidir. İçlerinden biri, 355 numaralı Janusz Mlynarski, kampa gelişlerinin 64. yıldönümü olan 2004 yılında, Avrupa Yahudilerinin imhası üzerinde artık ısrarla duruluyor olduğundan, Polonyalıların kurban edilmesinde Auschwitz'in rolünün Polonya dışında unutulmasından duyduğu kaygıyı ifade etmiştir. Oysa, diye vurgulamıştır, Auschwitz İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük Polonyalı mezarıdır. Bu nedenle, Mlynarski Polonya Cumhurbaş-

1 Auschwitz I, II ve III şeklindeki bu numaralandırmalar Kasım 1943'teki idari reform sonrasıdır.

kanı ve parlamentosuna çağrıda bulunarak, 27 Ocak Holocauste kurbanlarına adandığından, 14 Haziran'ın da Nazi kamplarındaki Polonyalı kurbanların anma günü ilan edilmesini talep etmiştir.

Polonya Yahudileri de, kampın kurulduğu ilk andan itibaren kampta mevcuttur. Ama tek tek vardırlar ve onlara layık görülen muamele diğer mahkûmlarınkinden farklı olsa da bu farklılık niteliksel değil, derece farkıdır. Nihai Çözüm çerçevesinde Yahudilerin tümüyle ortadan kaldırılmasını hedefleyen kitlesel kamp sürgünü dönemi, Auschwitz'te 1942'de başlar.

Auschwitz'teki ikinci grup, "profesyonel caniler"den oluşur. Bunların en başında diğer kamplardan sevk edilmiş Almanlar gelir. Yeşil üçgen takan bu grup, kampın ilk görevlimahkûmlarıdır. Üçüncü grup, "toplumdışılar"dır ve siyah üçgen takarlar: Fahişeler, özellikle de Alman fahişeler, örneğin Mart 1942'den sonra kadınlar için bir kamp açıldığında buraya getirilir, Ağustos ayında da Birkenau'ya sevk edilirler. Ayrıca Çingeneler de bu gruptadır. Çingeneler başlangıçta az sayıdadır. Ancak Şubat 1943'te Birkenau'ya, geniş Reich topraklarının her yanından toplanan ve kampta kendilerine ayrılmış özel bir bölüme yerleştirilen yaklaşık yirmi bin Çingene getirilir.

Homoseksüeller ve Yehova Şahitleri Auschwitz'te az sayıdadır. En az sayıdakiler ise, muhtemelen erkek homoseksüellerdir: Kadınlar Nazizm koşullarında eşcinsellikleri nedeniyle rahatsız edilmemiştir. Rudolf Höss'ün erkek eşcinsellere duyduğu tiksintiyle iyice artmış takıntılı nefret, hedef oldukları özel kıyım, Höss'ün itirafında homoseksüellere ayırdığı sayfalarda görünür: Toplam yedi sayfa. Bu sayfalarda, Auschwitz'teki mahkûmlar değil, Dachau ve Sachsenshausen'e kapatılmış olan çok sayıda erkek söz konusudur. Bu iki kamp, Höss'ün 1940'a kadar onları "yeniden eğitme-

ye" çalıştığı yerlerdir. Bu kamplarda onlara pembe üçgen taktırılır. Auschwitz müzesi tarihçileri, az sayıda olmaları dışında genel olarak hiçbir şey bilinmeyen bu grup hakkında araştırmalara girişmişlerdir.

Bu son yıllara dek, Yehova Şahitleri'nin varlığı çok sayıda anlatıyla ortaya konmuştur. Özel olarak onlara ayrılmış bir inceleme yoktur. Ama Yehova Şahitleri de Nazizmin kendilerine yönelik kıyımlarının tarihine sahip çıkmaya karar vermişlerdir. Adlarını Yehova Şahitleri olarak değiştirmiş olan Kutsal Kitabın "asıl araştırıcıları", "dikkatle inceleyenler", Kutsal Kitap "müritler" hareketi, yani *Bibelforscher*'ler, 1872 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde doğmuş ve yüzyıl başında Almanya'ya yerleşmiştir. Yehova Şahitleri metne dönüşü vaz ederler, kökten pasifisttirler ve Tanrı'nın yerini gasp eden herhangi bir lidere tapınmayı reddederler. Hitler iktidarı ele geçirdiğinde kıyıma uğrarlar ve toplama kamplarına yollanırlar. İncil'e ve Hıristiyan değerlerine bağlılıkları onları *Volksgemeinschaft*'ın, yani milliyetçilik ve ırkçılık üzerinde temellenen ulusal halk cemaatinin dışına yerleştirir. *Heil Hitler!* demeyi, bayrağı selamlamayı, Hitler Gençliği'ne katılmayı reddederler. İlk toplama kamplarında, kendilerini inkâr etmeyi kabul edene dek –ki saflara katılmanın sembolü Hitler selamıdır– şiddete, gerçek işkenceye maruz kalırlar.

Wolfgang Langhof Fransa'da Librairie Plon'dan 1935'te *Les Soldats du Marais. Sous la schlague des nazis* [Ilımlı Askerler. Nazi Dayağı Altında] adıyla yayımlanan tanıklığında, "Bu, 'Heil Hitler!' demek istemeyen bir insanın hikâyesidir" diye anlatır.[2] Langhof, dinsel bir tarikat mensubudur: Kutsal Kitap'ın katı hizmetkârları topluluğu. Tanrı onun Hitler selamı yapmasını yasaklamıştı, diye aktarır. "Ve Tanrı

2 Oyuncu Wolfgang Langhof ilk Nazi kamplarında on üç ay geçirdikten sonra Almanya'dan kaçmıştır. Eseri aynı yıl, sürgündeki bir yayınevi olan Spiegel Verlag tarafından Almanca olarak (*Die Moorsoldaten*) yayımlandı.

Hitler'e tapınmasını yasakladığından, yeryüzündeki hiçbir kudret onu buna zorlayamaz. Çünkü, 'Kutsal Kitabın Katı Hizmetkârları' kendi imanlarına bağlı fanatiklerdir. Onlar, işitmek isteyenlere, 'Hitler krallığını kanla kurdu' derler. [...] Bunun üzerine Lichtenburg kampına götürülür. Çok konuşmuyordu ve herkese sevgi dolu gözlerle bakıyordu [...]. Muhtemelen kırk yaşındaydı. Hiç yorulmak bilmeden hücreyi ve koridoru süpürüyor, gidip su buluyor ve herkese yararlı olmaya çalışıyordu.

"Ama selamlamak için kolunu kaldırmıyordu. 'Heil Hitler!' demiyordu."

Nöbetçi onun durumunu fark edince, niçin selam vermediğini sorar. "Tanrı bana bunu yasakladı" cevabı nöbetçiyi bir an şaşırtır. Sonra, onu hücreye atar. Bir hafta sonra, diğer mahkûmlar onu gözleri simsiyah morarmış olarak görürler. Niçin bu kadar ayak dirediğini anlayamayan arkadaşlarının ısrarlarına rağmen tavrını sürdüren adamı tekrar tekrar hücreye atarlar. SS'ler selam vermesi için üzerine çullanırlar, onu küçük bir avluya götürerek, "Kolunu kaldır! Kolunu kaldır! Kolunu kaldır!" derler. İyice bir dayak yer, bilincini yitirir. "Kanı yerde donmaktadır." Arkadaşları yalvarırlar. Hiçbir şey yapmaz. "Kaşarlanmış caniler"le bir hücreye konur, onların üniformalarını taşır, her gün uygun adım koşarak lağımları boşaltır. Kova taşımaktan elleri kan içinde kalmıştır. Ardından yine hücre ve dayak. SS'ler bahse girer: Selamlayacak mı, selamlamayacak mı? "Haftalar sonra yatakhaneye geri döner. Duvara yaslanır. Girişte bir SS'le karşılaşır. Sağ kolu beceriksizce havaya kalkar. Pıhtılaşmış kan lekesi içindeki eli uzanır. Mırıldanır: Heil Hitler."[3]

Totalitarizmin özünün ne olduğunu bu kısa hikâye birçok teorik açıklamadan daha iyi açıklamaktadır: Maddi ma-

3 Wolfgang Langhof, *a.g.e.*, s. 281-282.

nevi işkencelerle insanı ne pahasına olursa olsun ezme, ona boyun eğdirme iradesi.

Savaşa girişle birlikte, Yehova Şahitleri pasifizmlerini köklü biçimde ifade ederler. Askerlik yapmazlar, savaşmazlar, savaş uğraşına uzaktan yakından hizmet eden hiçbir işe katılmazlar. Ne üniforma dikiminde ne de silah yapımında çalışırlar; hatta pansuman bile yapmazlar. Giderek daha fazla zulme maruz kalırlar. Silah taşıyabilecek yaşta olup da orduya katılmayı reddedenler kurşuna dizilir.

O dönem Yehova Şahitlerinin yaklaşık üçte biri –aşağı yukarı 6 bin kişi– tutuklanmış, içlerinden bazıları boyun eğerek serbest bırakılmışlardır (bunların kaç kişi olduklarını bilmiyoruz); 2 ilâ 3 bini çeşitli kamplarda ölmüştür. Auschwitz'te birkaç yüz Yehova Şahidi vardı. Bunlar özellikle de kadındı ve kadınlar kampının açılışından sonra getirilmişlerdi. Mor üçgenleriyle tanınıyorlardı. Birçok kamptan geçtikten sonra Auschwitz'e sevk edilen ve burada başhekim sekreterliği görevini yerine getiren, sonradan da Auschwitz Uluslararası Komitesi'nin ilk başkanı olacak Avusturyalı komünist Hermann Langbein şöyle demektedir: "Birlikleri ve ahlaki doğruluklarıyla saygı kazanmış tek bir grup vardı: Yehova Şahitleri. Auschwitz'te sayıları pek azdı (yaklaşık iki düzine erkek. Kadınların sayısı daha fazlaydı; Ağustos 1944 tarihli bir raporda yüz yirmi iki olarak belirtilir), yine de önemli bir rol oynadılar. Bu tarikatın ilkelerine –asla firar etmemek, başkasının malına asla el uzatmamak– güvenen SS'ler, kadınları kendi ailelerine bakıcı olarak yerleştirdiler; üzerinde fotoğrafları bulunan bir geçiş belgesi ellerinde olduğundan, gün boyunca kamp dışında serbestçe dolaşabiliyorlardı. Tanıdığım tüm Yehova Şahidi kadınlar herkesin yardımına koşan, iyiliksever insanlardı, Nasyonal Sosyalizme kesinlikle düşmandılar ve imtiyazlı konumları onları asla yozlaştırmamıştı. Örneğin,

siyasi büro şefi Maximilien Grabner, onlardan birinin kendisine SS gözetmen Irma Grese'in zorbalıklarını ihbar ettiğine tanıklık etmişti."[4] Evinde Yehova Şahidi iki kadını, birini aşçı olarak, diğerini oda hizmetçisi olarak çalıştıran Höss, bu dindaşlar hakkında şunu yazar: "Onların başına gözetmen ya da nöbetçi dikmeye gerek yoktur. Görevlerini büyük bir gayretle ve iyi niyetle yerine getiriyorlardı, çünkü Yehova'nın iradesi bu yöndeydi. Aralarında özellikle belli yaşa gelmiş Almanlar vardı, ama genç Hollandalı kadınlardan oluşan bir grup da vardı. [...] Kamp içinde, vicdanlı ve özenli işçiler olarak davranıyorlardı. Her türlü güveni hak ediyorlardı, yanlarına nöbetçi koymadan dışarıya gönderebilirdiniz. Ama, orduyla ya da savaşla ilgili en ufak faaliyete bir nebze bile olsa katılmayı kesin bir şekilde reddediyorlardı. Hapishaneyi, kamplara kapatılmayı, beraberinde getirdiği tüm ıstıraplarla birlikte hiç itirazsız kabul ediyorlardı. Dindaşlarına nasıl bir yakınlık sevgisiyle özen gösterdiklerini ve onlara her türlü yardımda bulunduklarını görmek insanın içine dokunuyordu."[5]

Yehova Şahitlerini nasıl değerlendirirsek değerlendirelim (tarikat? kilise? fanatikler?), bu kadın ve erkekler inançlarını yaymak için ısrarla kapımızı çaldıklarında rahatsız olup sinirlensek de, Nazi kamplarında onların Hıristiyanlığın ilk dönemindeki şehitler gibi davrandıklarını kabul etmeliyiz.

Temmuz 1941'de yeni bir kategori ortaya çıkar: "Yeniden eğitim mahkûmları" Bunlar toplama kampında 56 günden az kalmaya mahkûm edilmişlerdir. Bu iki ay içinde çoğu ölür. Diğerleri kısa cezalarının bitiminde serbest bırakılır-

---

4 Hermann Langbein, *Homme et femmes à Auschwitz*, Almanca'dan tercüme eden Denise Meunier, Paris, Fayard, 1975, s. 242-243.

5 Guy Canonici, *Les Témoins de Jéhovah face à Hitler*, François Bédarida'nın önsözü, Paris, Albin Michel, 1998, s. 294-300. Langbein ile Höss'ün alıntıları s. 295-296'da yer alır.

lar. Onların varlığı, genellikle gözardı edilen şu gerçekliğe kanıttır: Toplama kampına kapatılma ömür boyu değil süreli olabilir; kampın amacı, çoğu kişi –kamplara göre değişen bir oranda, mahkûmların çeyreğinden yarısına kadarı– burada ölmüş olsa da, ölüm değildir. Kamplardan çıkanlar, gördüklerini ve yaşadıklarını dışarıya anlatabilir.

Nihayet, Sovyet savaş esirleri de Ekim 1941'de gelirler. Onları koruyan hiçbir uluslararası sözleşme yoktur, çünkü ülkeleri bu sözleşmeleri imzalamayı reddetmiştir. İçlerinden yaklaşık üç milyonu, zar zor beslendikleri kamplarda savaş yıllarında ölürler. 1941 sonbaharında bazıları Auschwitz'e sevk edilir. Muhtemelen de "kendi" kamplarının, Birkenau'nun yapımı için. "Onlar bize, Wehrmacht'ın yönetiminde bulunan Lambsdorf mahkûmlar kampı tarafından teslim edildiklerinde tamamen güçten düşmüş haldeydiler," diye yazar Rudolf Höss. "Auschwitz'e varana dek hiç erzaksız haftalarca yürümüşlerdi; mola verdiklerinde tek gidebilecekleri yer en yakın tarlalardı ve hayvanlar gibi, ne bulurlarsa onu yiyorlardı."[6] Şubat 1942'ye dek Auschwitz I'de kendilerine ayrılmış bloklara kapatılmışlardı. Buralar ayrı bir kamp oluşturuyordu: "Savaş esirleri çalışma kampı" Üniformalarını çıkarmıyorlardı. Bu grup içindeki ölüm oranı korkunçtur: "Sinekler gibi ölüyorlardı," diye yazar Höss. "[...] Şaşkına dönmüş yüzleriyle amaçsız dolanıp duruyorlardı; tesadüfen yenebilir bir şey bulurlarsa kemirmek ya da sessizce ölmek için bir köşeye çekiliyorlardı." Birkenau'nun inşaasıyla görevlendirilen Rus askerler, şantiyeyi ana kamptan ayıran üç kilometreyi yaya gidip gelirler ya da geçici barakalarda kalırlar. Höss'e göre, Birkenau'da Ruslar arasında yamyamlık vakaları ender değildi: "Birkenau'nun birinci kısmının yapımı sırasında, çukurlar açılırken, öldürülmüş

6 Rudolph Höss, *a.g.e.*, s. 157.

Rus cesetlerine sık sık rastlıyorduk. Bunlar kısmen yenmiş ve çamurun içine gömülmüş oluyordu."[7] Çünkü, diğer kamplarda olduğu gibi Auschwitz'te de yamyamlık vakaları olmuştu. Polonyalı yazar Tadeusz Borowski infaz edilen Rusların cesetlerinin nasıl parçalandığını anlatır: "Bir başka insana yenecek bir şey gözüyle bakan insan gerçekten aç demektir."[8] Charlie Chaplin bunu *Altına Hücum*'da harikulade bir tarzda göstermişti. 1942 yazında Sovyet mahkûmlar topu topu birkaç yüz kişiydi; demek ki içlerinden yaklaşık 15 bini ölmüştü. Bu mahkûmların bir bölümü toplu mezara gömülmüştü ve kamp alanı dışında, artık yol kenarı olan bir yerde onların anısına bir anıt dikilmişti. Son derece iyi bakılan bu anıta düzenli olarak çiçekler bırakılmaktadır.

Auschwitz kampının sonuncu özelliği: 1942 ilkbaharına dek burası bir erkekler kampıdır. Hiçbir kadın buraya kapatılmamıştır. 26 Mart 1942'de, aynı gün Slovakya'daki Poprad'dan 999 Yahudi kadının ve Ravensbrück'ten de bir o kadar Alman kadının –siyasi mahkûm, Yehova Şahidi, "toplumdışı", cani–, başlarında gardiyanları ve kamp şefi Johanna Langefeld'le birlikte gelişleriyle durum değişir. Temmuz 1942'ye dek, Auschwitz kadınlar kampı idari olarak Ravensbrück'e bağlıdır.

Çakışma şaşırtıcıdır: İki tarih, yani Yahudi kadınların tarihiyle kampa kapatılanların tarihi burada çakışır; hem de kusursuzca senkronizedir. Ve kadınlık durumunda buluşurlar. Bir yanda, ilk Yahudi konvoyları. Auschwitz henüz tam anlamıyla Nihai Çözüm yeri olarak düzenlenmemişken gelen bu konvoylardaki herkes "ayrımsız" içeri alınmaktadır ve Slovakya Yahudilerinin kamp sürgünü büyük oranda yeni el emeği havuzu arayışıyla açıklanır. Diğer yandan,

---

7 Rudolf Höss, *a.g.e.*, s. 160.

8 Akt. Hermann Langbein, "Yamyamlık" başlıklı bölüm, *a.g.e.*, s. 95.

1939'da faaliyete başlamış olan Ravensbrück'teki kamptan sonra Auschwitz'te ikinci büyük kadın kampının açılışı. Bunun nedeni kadınların 1939'dan önce kapatılmamış olması değildir. Ravensbrück'ün açılışından önce Mohringen (1933), Torgau yakınındaki Lichtenberg şatosu gibi küçük kadın kamplarına, hapishanelere kapatılmışlardı. Kadınlar Auschwitz I'de, erkek kampından bir duvarla ayrılmış on kadar bloğa yerleştirildiler. Bu kadınlar kampı, Mart-Ağustos 1942 arasında işlediği dönemde, çoğunluğu Yahudi olmak üzere yaklaşık 17 bin kadın buraya alınır. Bunların 5 bini orada, Birkenau'ya sevkten önce ölmüştür. Yine de, Ekim 1944'te, Auschwitz I'in iki bloğu yeniden kadınlara tahsis edilecektir. Burada esasen "Birlik" denen silah fabrikalarında çalışan kadınlar kalmaktadır.

Böylece, erkekler için olduğu gibi, ilk kadın kampının çekirdeği de ikilidir: mahkûmlar ve gardiyanlar. Rudolf Höss kadın mahkûmlardan çok sert söz etmez. Onda homofobi, kadındüşmanlığıyla yarışmaktadır. En kıdemli mahkûmları, SS'lerin diğer mahkûmları eğitmekle görevlendirdiklerini anarak şunu yazar: "Bize Ravensbrück'ten gönderilenler, bana kalırsa insanlığın dökküntüsüdür. Bu kadınlar bayağılıkta, aşağılanma ve küçük düşmede erkek mahkûmları epeyce geride bırakıyorlardı. Bu kadınlar genellikle zaten uzun yıllar hapis cezasına çarptırılmış olan fahişelerdi. Bu vahşi hayvanlar, kötü emellerini gözetlemeleri gereken mahkûmlar üzerinde kaçınılmaz olarak gidereceklerdir. Oysa bizzat Himmler, 1942 yılında Auschwitz'i ziyareti sırasında, onların Yahudi kadınlar yanında kapo olarak kullanılmak üzere görevlendirilmeleri gerektiğini belirtmişti." Höss'ün kadın gardiyanlara karşı daha şefkatli olduğu da söylenemez. Onları her türden ahlaksızlıkla, özellikle de büyük bir tiksintiyle söz ettiği homoseksüellikle suçlamaktadır: "Lezbiyen aşklar kadınlar kampını kırıp geçiriyordu.

Misilleme kommandosunun en sert cezaları bile bu alışkanlıkları ortadan kaldıramıyordu. Kadın mahkûmlarla kadın gözetmenler arasındaki bu türden ilişkiler bana defalarca ihbar edildi. Bu durum, gözetmenlerin ahlak düzeyi hakkında bir fikir sahibi olmayı sağlamaktadır."[9]

Höss, Birkenau'da olduğu gibi Auschwitz'te de, kadınların durumunun her zaman için erkeklerinkinden daha katlanılmaz olduğunu belirtmiştir; çünkü kadınlara ayrılan mekânlar daha baştan itibaren azdır, sıhhi tesisatları da hep daha yetersiz olmuştur. Sıkışıklık, aşırı kalabalık, yığılma, Höss'e göre, kadınlar kampının temel özellikleridir.

Kadınlar Auschwitz I'de kalmazlar. 1942 Ağusto'sunun ortasında Birkenau'nun B Ia bölümündeki tuğla barakalara sevk edilirler. Burası, baştan aşağı düzenlenecek ilk bölümdür ve koşullar Auschwitz'te olduğundan çok daha eğretidir. Böylece, Birkenau kadınların toplama kampı olmuştur. Bütün kadınlar bir aradaydı: Siyasiler, adli mahkûmlar, toplumdışılar, Yahudiler... Polonyalılar, Almanlar, Fransızlar... Gerçekten de 24 Ocak 1943 konvoyunun kadınları buraya gelirler. Charlotte Delbo ve Marie-Claude Vaillant-Coutier buradan sağ çıkar; Maï Politzer ve Danielle Casanova burada tifüsten ölür. Bu kadınlar kampının varlığı toplama kapmları ile Yahudilerin öldürüldüğü yerlerinin birbirine karıştırılmasına katkıda bulunmuştur. Sinema, özellikle de konusu kurguya dayalı olan filmler, kadınlar kampında cereyan eden hikâyeleri anlatmayı seçtiği ve çekimler burada yapıldığı oranda bu karışıklık daha da artmıştır. Kamp mahkûmu Polonyalı direnişçi Wand Jakubowska'nın *La Dernière Étape*'ının [Son Durak] ya da Munk'un *La Passagère*'inin [Yoldan Geçen Kadın] durumu budur. Dolayısıyla, toplama kampı olan Auschwitz ile ölüm merkezi olan Bir-

9 Rudolf Höss, *a.g.e.*, s. 186.

kenau arasına kesin bir sınır çekmek, ancak kadınlardan söz etmemek tercih edilirse mümkündür.

Mart 1941'de Himmler Auschwitz I'i ziyaret etti ve buranın genişletilmesini emretti: Başlangıçtaki kapasite (10 bin mahkûm) 30 bine çıkarılacaktı. 10 bin mahkûm, Monowitz'de sentetik kauçuk (Almanca *Buna*) ve mazot fabrikası inşaatı için IG Farben'in emrine verilecekti. Kampın etrafındaki tüm alan tarıma ayrılacaktı. Rudolf Höss'ün gelişinden hemen sonra, kamp civarında bulunan irili ufaklı köylerde yaşayan Polonyalılar topraklarından sürüldü. Kasım 1940'ta Himmler SS'e ait bir idari birim (*Gutsbezirk*) kurulmasına karar verdi. Yönetimi kamp komutanına verilen bu birim, kampın yanı sıra, çeşitli tarım tesislerinin kurulacağı alanları da kapsamaktaydı. Bu idari birimin topraklarını akaçlamak ve sulamak gerekmektedir. Atölyeler geniş olmalıdır; silah fabrikaları yaklaşık 40 kilometrekarelik bu bölge içine yerleştirilmelidir. Heinrich Himmler ise özellikle 100 bin savaş esiri için Auschwitz'in üç kilometre uzağında, Bzrezinska'da bir kamp inşaatına başlanması emrini verir. Polonya dilinde kayın ormanı anlamına gelen Bzrezinska'nın Almanca'da karşılığı Birkenau'dur. "Bu rakam toplama kampları tarihi için yepyeni bir şeydir, çünkü, o dönemde 10 bin mahkûmluk bir kamp bile alışılmadık bir durumdu," demektedir Höss.[10]

10 Rudolf Höss, *a.g.e.*, s. 144.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRKENAU'YU ZİYARET ETMEK

Auschwitz I'i, yani *Stammlager*'i –eski geçici göçmen merkezinin ayakta kalmış, sağlam binaları; sonradan kışlaya ve Polonyalı *Häftlinge*'ler için toplama kampına dönüştürülmüştür– Birkenau'yla, Avrupa'daki Yahudilerin imhasının aynası gibi olan parçalanmış tesisleri, devasalığı ve yabanlığıyla karşılaştırmak yaygın bir yoldur. Ziyaretin törensi kuralları insanda bu duyguyu uyandırır: Yahudi grupları ziyarete Birkenau'dan başlamakta, her türden cenaze törenini orada yapmaktadırlar. Polonyalı öğrenci grupları genellikle bu ziyaretten muaf tutulur. Bugün artık bu doğru değildir. Müzeye göre, Auschwitz ziyaretçilerinin yüzde 80'i artık Birkenau'yu da ziyaret etmektedir.

Hudutlar bu kadar kesin ve geçirimsiz değildir. Örneğin kadınlar kampı Ağustos 1942'de Birkenau'ya sevk edilmişti. Himmler Mart 1941'de Birkenau'nun düzenlenmesine karar verdiğinde, sorun olarak gördükleri Yahudiler değildi. Barbarossa operasyonu sırasında, yani öngörülenden biraz geç bir tarihte, yani 22 Haziran 1941'de de olsa nihayet başlatılmış olan Sovyetler Birliği'nin işgali dolayısıyla Alman ordu-

suna esir düşmüş binlerce Sovyet savaş esirini düşünüyordu. Nihai Çözüm çerçevesindeki ilk Yahudi konvoyları Auschwitz kamplarına, Birkenau'nun inşa kararından yaklaşık bir yıl sonra varırlar. Auschwitz I, Birkenau ve diğer kommandolar, özellikle de IG Farben'in Buna'sı ve dev mazot fabrikasının inşa edildiği Monowitz kommandosu arasında mahkûmlar sürekli dolaşım halindeydi. Yahudiler ana kampa, Polonyalı siyasal tutuklular Birkenau'ya kapatılmıştı. Yahudi ve Çingene kadınlar Auschwitz'e getirilmiş ve orada deneysel kısırlaştırma operasyonlarına maruz bırakılmışlardı. Ne var ki, Nazi terminolojisini kullanırsak, "Avrupa'da Yahudi sorununun Nihai Çözüm" yeri Birkenau'ydu. Birkenau yalnızca bu anlama gelmese de, yalnızca bu amaç için tasarlanmış olmasa da, III. Reich'ın nihai Çözüm'ü uygulamaya koyduğu tek yer Birkenau olmasa da bu böyleydi.

Birkenau'ya giden ziyaretçi önce nöbetçi kulesine çıkar. Oradan kampı kuş bakışı seyreder. Ova uçsuz bucaksız uzanmaktadır. Parçalanmış barakaların baca kalıntıları yükselmektedir. Çok uzaklarda, bir demiryolu kampı ikiye bölüyor gibi gözükmektedir. Sanki hep böyle ikiye bölünmüş gibi gelir. Görsel belleğimize fotoğraf ve filmlerle beslenmiş olarak kazınmıştır. Oysa demiryolu Mayıs 1944'te, Macar Yahudileri geldiği sırada inşa edilmiştir. Daha önceleri konvoylar kampın dışına, *Judenrampe*, yani Yahudi Rampası denilen bir yere kadar geliyordu. Serge Klarsfeld buranın bir anma yerine dönüştürülmesini yıllardır talep etmektedir. Günümüzde burası, terk edilmiş, paslanmış, üzerinde otlar bitmiş iki demiryolu hattıdır. Polonya demiryolu idaresi bu hatları müzeye teslim etmiştir.

Demiryolunun bittiği yerde, anma törenlerinin yapıldığı uluslararası anıt bulunur. Anıt, iki krematoryum ile gaz odalarının kalıntılarını birleştirir ve içinde yaşanan kamp –bu, hayat olmayan bir hayat olsa bile– ile ölüm bölgesi,

yani artık yalnızca yıkıntıları kalmış olan geniş gaz odalarının ve krematoryumların, binlerce cesedin yakıldığı açık hava çukurlarının bulunduğu bölge arasında, ağaçlardan oluşan bir perdeyle birlikte, bir tür hudut oluşturur.

Fransa'daki ya da diğer yerlerdeki Yahudi kurumları uzun süre boyunca Auschwitz alanının bütünüyle ve özellikle de Birkenau'yla ilgilenmemişlerdi. Yalnızca dostluk cemiyetleri, Auschwitz ve Yukarı Silezya kampları cemiyetleri, Buna Monowitz kampı cemiyeti, eski mahkûmlar ve aileleri için geziler düzenliyordu. Yine de anma daima Birkenau'da yapılmıştır. Önce bütün kampların ortak boşaltılış tarihi olan Nisan ayında, sonra da 27 Ocak'ta. 1979'da papanın düzenlediği büyük ayin gibi kitle gösterileri de Birkenau'da yapılır. Bu tercih kuşkusuz ki semboliktir: Birkenau, insanları öldürülecekleri yerin en yakınına dek götüren demiryolu ve krematoryum ile gaz odalarının yıkıntılarıyla birlikte, sınaîleşmiş katliamın izlerini korumaktadır. Ayrıca –ve gerekçeler birbirlerini dışlamamakla birlikte– Birkenau'nun on binlerce, hatta yüz binlerce kişinin toplanmasını sağlayacak kadar geniş bir alan olması da bu tercihi doğrulayan bir diğer durumdur.

1980'li yılların sonunda, Mont-Carmel tarikatı rahibelerinin müze binalarının yakınına yerleştirilmesi üzerine başlayan polemik, buralara dair algıyı değiştirdi. Kamptan hayatta kalanların ötesindeki Yahudi dünyası, Auschwitz'in gerçek bir yer olduğunu, daima var olduğunu sanki o an keşfetmiş gibi heyecanlandı ve Birkenau'nun bir yana bırakılmasına öfkelendi. Çünkü Auschwitz I "müzeleştirilmiş"ken ve bakımlı tutulurken, Birkenau, müze alanına dahilken, hem de anıtın varlığına rağmen kendi haline terk edilmişti. 1990'ların başında burayı ziyarete gitmiş olan Thierry Jonquet, *Les Orpailleurs* [Altın Arayıcıları] adlı polisiye romanında, "titizlikle bakımı yapılan, kıskançça korunan"

Auschwitz ile "boş bir alana, bir anı çöplüğüne benzeyen" Birkenau'yu karşılaştırır.[1]

Mahkûmların, buraya kapatılmış on binlerce kişinin ayaklarıyla sürekli işledikleri bir çamur evreni olarak betimlediği Birkenau'yu hızla bitkiler bürümüştü. Mayıs 1946'da, papatyalar Majdanek'i kaplarken, Olga Wormser-Migot endişeye kapılır. "Fransa'nın buğdayları kadar mavi olan Auschwitz'in mavi kantaronları bittikleri yerdeki tüm insan külünü emmeden önce"[2] buralardan söz etmeli diye yazar. Birkenau kadınlar kampının eski mahkûmu Polonyalı sinemacı Wanda Jakubowska, 15 Temmuz 1947'de, gerçek mekânda, kadınlar kampının tuğla barakalarında çekilen ilk Auschwitz filmi olan *La Dernière Étape*'ın [Son Etap] çekimi için buraya geldiğinde, dalga dalga bitmiş harikulade çimenlerle karşılaşır, yer yer de muhteşem yaban çiçekleri açmıştır. Oswiecim şehri sakinleri, mahkûmların batıp çıktığı çamur yeniden ortaya çıksın diye bu ot ve çiçekleri elleriyle yolmakta, toprağa geri atmaktadırlar. Sekiz yıl sonra, Alain Resnais *Nuit et Brouillard*'da [Gece ve Sis] bu görkemli çayırı renkli olarak filme çekecektir.

Bugün, Birkenau çimenlikleri düzenli olarak kırpılmaktadır. Barakalar, nöbetçi kulübeleri, dikenli teller sürekli restore edilmekte, yenilenmekte, temizlenmektedir. Eskiden yaban otlarının istilası altındaki demiryolu balastına küçük çakıl taşları serpilmiştir. Bütün kamp, güneşin altında, akça pakçadır. Yazın sabahın erken saatinde, ortalıkta hiç insan yokken, kuşlar cıvıldamaya, tuğla kalıntılarının kırmızısı yeşil çayır üzerinde belli olmaya başlamışken, insanın kendini koruması gereken bir tür münasebetsiz huzur ve güzellik yayılır ki bunu yalnızca kargaların gaklamaları bozar.

1 Thierry Jonquet, *Les Orpailleurs*, birinci baskı 1993, Gallimard baskısı, "Folio Policier", 2003, s. 391-392.

2 Fanny Vergen takmaadıyla Olga Wormser-Migot, *a.g.y.*

Gerçekten de, 1960'lı yıllardan beri müze bitkiler yüzünden zarar görmeye başladı. Müdahale yokluğundan kalıntılar yok olup gitmeye yüz tutmuştu. Bununla birlikte, yeterli parayı bulamayan müzenin, yalnızca genç gönüllülerin çalışmasıyla doğal evrime karşı koyması mümkün değildi. İçlerinden bazıları, iyi bir şey yaptığını sanarak, cesetleri yakmak için açılmış çukurların bulunduğu bölgeye kocaman tahta haçlar diktiler. Ardından, bu haçların Yahudi ziyaretçileri incittiği onlara söylendiğinde, buralara kocaman Davud yıldızları diktiler. Böylece, İsrail kralı İsa'nın çarmıha gerilmesinin, çektiklerinin bir sembolünü sunmuş oldular. Bu sembol, ölülerini anmak için Birkenau'ya gelen Yahudilerce kabul edilebilir değildi. Hepsi ortadan kaldırıldı.

1990'lı yıllardan itibaren, çeşitli sübvansiyonlar sayesinde, herbisit kullanımı, ağaçların, çalıların ve otların bakımı gibi bitki örtüsünün bakımına dair sistematik bir çalışma sürdürülmektedir. Özellikle Brynek Ormancılık Okulu öğrenci ve öğretmenleri her sonbahar ve ilkbaharda kampa giderek çalışmaktadırlar. Aynı zamanda plan, fotoğraf ve tanıklıklardan yola çıkarak kampın işlediği dönemdeki bitki örtüsünü, özellikle de "Holocauste'un sessiz şahitleri" olmuş olağanüstü ağaçları yeniden oluşturmaya çalışmaktadırlar. Oysa ağaçlar da tüm canlı organizmalar gibi doğar, büyür ve ölür.[3]

Bu son yıllardaki yenilik ise, ziyaretçiye kendi bulunduğu yerde olup biteni görselleştirmek ve açıklamak için fotoğraf ve metinlerin yer aldığı geniş panolar yerleştirilmiştir.

Bu fotoğrafların bir bölümü *Bauleitung*'dan[4] (kampın yapımıyla görevli Waffen SS örgütü) gelmektedir. İlk fotoğraf

3 Barbara Zajac, "Gray or Green? Problems with the Maintenance of the Vegetation on the Museums Grounds", *Preserving for the Future. Material from an International Preservation Conference*, Oswiecim, 23-25 Haziran 2003, Auschwitz-Birkenau Devlet Müzesi, 2004, s. 71-76.

4 Tereza Swiebocka, *a.g.e.*, *Bauleiting* fotoğraflarıyla ilgili her konuda bu eserden yararlanmaktayız.

laboratuvarı Auschwitz I'de, mahkûmların antropometrik fotoğraflarını çekmek için kurulmuştu. 1941 sonu ya da 1942 başında, *Bauleitung*'un hizmetinde ikinci bir laboratuvar kuruldu. Antropometri laboratuvarında çalıştırılanlar, gerçekten de, ilk başlarda inşaat alanının fotoğraflarını çekmişlerdi. Ama sürekli yer değiştirmekten hiç hoşlanmıyorlardı. Bunun üzerine Ludwik Lawin'in önerisi üzerine ikinci bir laboratuvar kuruldu. Lawin, inşaatın gelişimine dair albümlere fotoğrafları yerleştirmekle görevli siyasi bir mahkûmdu. İnşaat bürosunun laboratuvarı SS Dietrich'in yönetimindeydi. *Bauleitung*'un bize ulaşan fotoğraflarının çoğu 1943 yılında çekilmişti. Birkenau'da inşaatın büyük bir hararetle sürdürüldüğü yıldır bu: Mahkûmlar için barakalar, drenaj çukurları, atölyeler, Yahudilerin eşyalarının depolandığı ambarlar, "merkezî sauna"... Ve devasa gaz odaları ve krematoryumlar.

Ludwig Lawin, Nazilerin canice faaliyetlerinin kanıtı olan bu fotoğraflardan bazılarını korumaya karar verdi. Bahçıvan olarak çalışan bir diğer mahkûma bir miktar kontak fotoğraf verdi. Bunlar bir daha asla bulunamadı. İkinci bir miktarı da inşaat bürosunun yakınına gömdü. 25 Eylül 1945'te, 52 fotoğrafın negatifini içeren bir şişe topraktan çıkarıldı. Diğer yandan, Yad Vashem'in elinde de 500 fotoğrafın negatifinden ibaret bir *Bauleitung* albümü bulunuyordu. Berlin Yahudi cemaati aracılığıyla Yad Vashem'e ulaşmış bu fotoğrafları muhtemelen 1945 Ekim'inde bir Sovyet generali bağışlamıştı. Bu cemaatin üyesi olan Heinz Cols, imanla koruduğu albümü sonunda 1975 yılında İsrail kurumuna bağışladı.

Bu fotoğraflarda mekânlar ve çizgili giysileriyle inşaat için koşturan mahkûmlar görülmektedir. Günün birinde bu erkek ve kadınlara isim verilmeye çalışılacağına bahse girebiliriz. Bu mahkûmların yaşamları, şantiyedeki çalışma ko-

şulları üzerine fotoğraflar bir şey söylememektedir. Bunlar şantiye fotoğraflarıdır, herhangi bir şantiye. Fotoğraf yazıları olmasa, inşa edilmekte olan binaların yapım amacı belli değildir. Çizgili giysiyi asla giymemiş olanlara anlatacakları hiçbir şey yoktur: O çizgili giysiyi giyenler kamptan yalnızca, inşaat fotoğrafı çekilmiş olan gaz odaları ve krematoryumlarda öldürülmek için çıkarlar.

Onların izledikleri yolu, *Auschwitz Albümü*'nde bulunan başka klişeler anlatmaktadır.[5] Yaklaşık iki yüz fotoğraftan bazıları Auschwitz'le ilgili eser ya da makaleleri resimlemekte öyle sık kullanılmıştır ki, hepimiz tek tek bu fotoğraflara aşinayızdır. Bu albümle birlikte Birkenau'ya bir Macar Yahudi konvoyunun varışı üzerine, bu konvoydaki erkek, kadın ve çocukların yazgısı üzerine gerçek bir foto-röportaja sahibiz. Bu kişilerden bazıları derhal öldürülürken, diğerleri SS'ler tarafından "çalışabilir" olarak değerlendirilerek kampa giriş yapmışlardır. Albüm bölümlere ayrılmıştır. Önce bir sevkin gelişi. Yük vagonlarından inişte itişip kakışma, ellerinden tutulan ya da kucakta taşınan çocuklar, eşya denklerini taşıyan çizgili giysili insanlar, tren boyunca ilerleyen kalabalık, erkek ve kadın karışık yaşlılar, sonra yalnızca kadın ve çocuklar, ve nihayet iki uzun sıra, SS rütbeli muhafızın komutasında ayrılmış erkek ve kadınlar. Ardından da "ayıklama", yani içeri girecekler ile girmeyeceklerin seçimi. Farklı boylarda iki sıra daha; bir adamı inceleyen bir SS; ahşap barakalara doğru yürüyüş. Foto-röportajda erkeklerle kadınların bölümleri ayrılmıştır, çünkü artık birlikte değillerdir. Her yaştan, her toplumsal mevkiden, ciddi, endişeli görünümlü, yorgun

5 Burada, *L'Album d'Auschwitz*'te yer alan açıklayıcı metinleri kullanıyoruz. Metin, kızlık soyadı Jacob olan Lily Meier'in bulduğu bir albümden yola çıkan Peter Hellman'ındır (Paris, Le Seuil, 1983); *The Album d'Auschwitz*; edited by Israil Guthmann ve Bella Guterman, Yad Vashem ve Auschwitz Devlet Müzesi, İsrail, 2002.

erkekler. Kadınlar da farklı farklı, kimileri güzel ve zarif, kimi zaman yanlarında çocuklar var. Fotoğrafçı ya da fotoğrafçılar çalışmak için kampa girenleri izliyor. Önce erkekler, ardından kadınlar. Çalışacak durumda olmayanlar ayrı bir bölümün konusu. Burada kişi portreleri öne çıkıyor: tahta bir iskemleye oturmuş sakat bir genç, yaşlı, sakallı, hasta oldukları aşikâr erkekler, başlarında Yahudi geleneğinin gerektirdiği üzere bir şapka ya da bere var. Yaşlı bir hanımın arkadan çekilmiş fotoğrafı, muhtemelen bir büyük anne, beli bükük, iki çocuğu elinden tutuyor; küçük bir kız çocuğu, başı örtülü, bacakları çıplak, raylar boyunca yürüyor. En fazla kullanılan, en aşina fotoğraflardan biri bu. Nihai Çözümü simgeliyor: Kadınların, yaşlıların ve çocukların öldürülmesi. Eşi benzeri olmayan son klişe dizisi de kamp yaşamından bazı sahneleri gösteriyor. Erkekler ve kadınlar çizgili giysiler içinde, çeşit çeşit çullar içinde olanlar da var, kadınların kafası usturaya vurulmuş, ahşap barakaların önünde kadın kalabalığı. Fotoğrafların son iki bölümü, biraz tuhaf bir düzen içinde, öncelikle, gelenlerin bıraktıkları eşyaların sınıflandırılmasına ve son gelenlerin bir koruluk içinde çayırlara uzanmış yazgılarını beklerkenki hallerine ayrılmış.

Bir konvoyun, dolayısıyla tüm konvoyların kaderini açıklayan tek fotoğraf olan bu fotoğrafların üçlü bir tarihi var: menşelerinin tarihi; nasıl çekildiklerine dair fazlasıyla bilinmeyenli tarih; son olarak da bugünkü kullanımlarının tarihi. Bunlar artık sözcüklerle yetinmeyi reddeden çağımızın görme, tasarlama, bir bilgiyi medyatikleştirme ihtiyacına cevap veriyorlar.

1944 Mayıs ayı sonunda, yaklaşık 400 bin Macar Yahudisini getiren sürgün dalgasının hemen başında Birkenau'ya varan ve fotoğrafı çekilen konvoyda Lili Jacob bulunmaktadır. Altı çocuklu bir ailenin büyük kızı olan Lili 16 Ocak

1926'da küçük bir şehir olan Bilke'de doğmuştu. Bilke'de 1941 yılında 1103 Yahudi yaşıyordu. Bilke, iki savaş arasında Çekoslovakya'ya ait olan, sonra da 1939 yılında Macaristan'a ilhak edilen Karpatların bir bölgesinde bulunuyordu. Bu bölgedeki Yahudi cemaatleri Yidiş dili konuşuyorlar ve ortodoks bir Yahudiliğe inanıyorlardı. Bu bölge sakinlerinin kampa götürülmesi, Nihai Çözüm takvimi dikkate alınırsa, oldukça geç bir tarihtir ve korkunç olmuştur. 24 Mayıs 1944'te, Berehovo'daki bir tuğla fabrikasında 3500 Yahudi toplanmıştı. Yahudilerin Paskalyası olan Pessah'ın son günü büyük sinagogda toplanmış olan Bilke Yahudilerinden küçük bir grup da bunlara katılmıştı. Sonra da, bölgedeki tüm Yahudilerle birlikte –ki yaklaşık 10 bindir– Berehovo gettosuna gönderilmişlerdi. Herkes dört trene bindirilmiş ve dört sevkiyatla Auschwitz'e gönderilmişlerdi.

Lili Jacob bu konvoylardan hayatta kalan biridir. Vardığında, doğrudan doğruya gaz odasına götürülen annesinden ayrılır. Kampa girer. Kayıt numarası olan A 10862 sol koluna dövülür. Aralık ayında, SS'ler kadınlar kampını boşaltmaya başlamışken, Silezya'daki bir giysi fabrikasında, daha sonra da Morchestern'deki Südetlerde bulunan cephane fabrikasında çalışmaya gönderilir. Burası Gross Rosen toplama kampına bağlı bir kommandodur. Buradan, Saksonya'daki Dora Mittelbau'ya yeniden nakledilir. Kamp Amerikalılar tarafından 9 Nisan 1945'te boşaltılır. Lili birkaç gün hastanede kalır. Tifüse yakalanmıştır. Kurtuluşu selamlayan gürültüleri işiterek binadan çıkar ve bayılır. SS'lerin terk ettikleri bir barakaya taşırlar. Kendine geldiğinde bir giysi dolabını karıştırırken bir fotoğraf albümüne rastlar, rasgele açar: Doğduğu yerin hahamı Naftali Zvi Weiss'in Birkenau'ya geldiğinde çekilmiş fotoğrafıdır bu. Diğer klişelerde de memleketlisi olan ve kendisiyle birlikte kampa alınmış tanıdık yüzleri görür.

Tesadüf, şaşırtıcıdır. Bizim için de öyle. Tarihçiler çok güzel hikâyeleri sevmezler. Bir anlatının doğruluğunu saptamak için, biraz polisiye tarzında ya da sorgu yargıcı gibi, "bilgileri kesiştirmeyi" severler. Ama söz konusu durumda, sahip olduğumuz tek tanıklık, Lili'ninkidir. Onun anlatısını doğrulayacak ya da çürütecek konumda kimse asla olmamıştır. Lili'yi tanımış olan ve bu konvoydan hayatta kalan başka kişilere rastlamış Serge Klarsfeld de bizim gibi kuşkucudur: Lili bu albüme nasıl sahip olabilmiştir? O da sonunda albüm "sahibi"nin versiyonunu kabul etmiştir. Gerçekten de burada yazgının elini görmememiz mümkün müdür? Bu albüm, resim yoluyla hikâyesini anlattığı bir kamp mahkûmunun eline geçmiştir. Bu fotoğraflardan birinde seçiliyor olsa da, aslında kendisine ait olmayan bu albümü Lili daima Tanrı'nın bir emaneti olarak görmüş, kendisine ait kabul etmişti.

Çok sıradan bir albümdü bu: 33 santim uzunluk, 25 santim genişlik, 56 sayfa, köşeleri dört bir yandan metallerle takviye edilmiş sert bir kapak. Fotoğraflar küçük: 8,2 santimetreye 11,1 santimetre. Albümün son on yaprağında, Macar konvoyuyla alakası olmayan tab edilmiş 63 fotoğraf: Himmler'in Auschwitz ziyareti; Auschwitz kompleksinin çeşitli kamplarındaki çeşitli binaların inşaatı. "Sadık Heinz" diye birine biraz kaba bir Almanca'yla (kısacık metinde altı hata) yazılmış bir ithaf. "Heinz" sıradan bir önad; kim olduğunu kimsenin bilmediği ve muhtemelen de bilemeyeceği bir ad. Temmuz 1945'te Bilke'ye geri döndüğünde Lili "kendi" albümünü gösterir, klişelerde yer alan ve hayatta kalmış kimi kişilere bazı fotoğrafları verir. 1946 yılında iltica etmek için para arar. Prag'a gider, fotoğrafları Yahudi müzesine gösterir, onları paraya dönüştürmeye çalışır. Cam levha üzerine bir kopya karşılığında 10 bin kuron alır. Bu kopya da Budapeşte'deki Yahudi müzesi için çoğaltılacaktır.

Bundan böyle, menşelerine kimsenin pek dikkat etmediği fotoğraflar, dolaşıma girer, eserlerin ya da sergilerin kapaklarını resimlendirir.

Albümdeki fotoğrafların istisnai özelliğini ilk anlayan kişi Dr. Erich Kulka'dır. Doktor, 1958 yılında, üzerlerinde "Auschwitz fotoğrafları" yazılı iki kutuyu Prag müzesinde "keşfeder" Soruşturmaya başlar. Meslektaşlarından biri olan Otto Krauss tarafından Polonya'ya davet edilir ve orada klişeleri Auschwitz devlet müzesine sunar. Müze bunlardan bazılarını kalıcı sergisinde daha önce kullanmış ve birer kopyasını çıkarmıştı.

Eichmann davası sırasında, popüler bir Amerikan dergisi olan *Parade*'da çalışan bir gazeteci Lili'yle ilgilenir ve onun hikâyesini albümden fotoğraflarla resimleyerek yayımlar. Sonra, Frankfurt'ta, Auschwitz-Birkenau'da görev yapmış 22 SS'in davası görülür. Kulka *Die Tat*'ta bir makale yayımlar: "Ana tanık fotoğraf albümü". Lili 4 Aralık 1964'te Frankfurt mahkemesinde tanıklık yapar ve "onun" albümü, bir fotoğrafta görüldüğü gibi, Macar konvoyu geldiğinde orada bulunan SS'lerden birinin (SS Stefan Baretzki) kimliğini saptamayı ve mahkûm etmeyi sağlar. Fotoğraf burada terimin hukuksal anlamında kanıt olarak kullanılmaktadır. Ama Lili albümü mahkemeye bırakmayı reddeder ve Amerika Birleşik Devletleri'ne götürür.

Fotoğrafçıların kimliği sorunu Frankfurt duruşmasında gündeme gelir. O dönemde kimlikleri saptanmıştır ama mutlak bir kesinlik yoktur: Mahkemede hazır bulunan ama fotoğrafları çektiğini inkâr eden *SS Oberscharführer* Bernard Walter ile *SS Unterscharführer* Ernst Hoffmann. Bu iki adam kimdir? Onlar hakkında, kampın kimlik saptama bölümünde her ikisinin de çalışmış olması dışında pek az şey bilinmektedir. Walter şefken, Hoffmann yardımcısıdır. Dolayısıyla ikisi de ana kampın resmî fotoğrafçılarıdır, yeni mah-

kûmların antropometrik fotoğraflarının çekiminden –en azından başlangıçta– onlar sorumludur. Çünkü ana kampta profesyonel bir stüdyo vardı. Macar konvoyunun gelişinde fotoğraf çekmekte kullanılan makine kalitelidir. Alain Jaubert'e göre 1930'lu yılların Leica'sı ya da Leitz'i tarzındadır: "çünkü fotoğraflar güzel, pikajları gayet iyi." Fotoğrafçı ya da fotoğrafçılar kamp içerisinde her türlü çalışma özgürlüğüne de sahipler: "Gerçekten de, onun fotoğraf çekmesine izin veriliyordu, varlığı rahatsız etmemektedir, tersine: çünkü bazı görüntüler, sıcağı sıcağına yapılmış saf röportaj olsa da, fotoğraflarını çekmek için insanların sıraya dizilmiş oldukları da vakidir."[6]

1978 yılında albüm hâlâ Lili'nin elindedir. Serge Klarsfeld Prag müzesindeki levhalardan haberdar olur ve tarihçi sezgisiyle, orijinal albümü Yad Vashem'e teslim etmenin önemini derhal kavrar. Soykırımın bir evresini açıklayan tek tek her bir fotoğrafın falanca SS'in suçluluğunu kanıtlaması değildir önemli olan; fotoğrafların bir anlatı oluşturmayı sağlaması, çok sayıda tanıklık sayesinde bilinen bir tarihi görselleştirmesidir. Bu fotoğraflar, der, "Ölü Deniz Elyazmaları kadar önemlidir" Klarsfeld'in görevlendirdiği bir detektif Miami'de Lili'yi bulur. Kocası ölmüştür ve tekrar evlenerek Lili Meier olmuştur. Yad Vashem'e yapılacak bir yolculuğun, Amerika Birleşik Devletleri'ne (Lili burada 17 Aralık 1999'da ölecektir) geri dönerken de Auschwitz'e uğramanın bedeli olan 5 bin dolar karşılığında, Serge Klarsfeld albümün Yad Vashem'e verilmesini sağlar. Ağustos 1980'de, Lili ve albümü, Yad Vashem'in o dönemki yöneticisi tarihçi Yitshak Arad tarafından büyük törenlerle karşılanır. Lili, başbakan Menahem Begin'le buluşur. Beate Klarsfeld Vakfı albümün tıpkıbasımını yayımlar. Ardından

6 Alain Jaubet, *Clio de 5 à 7, a.g.e.*'deki "başıboş gezintiler"i sırasında Sylvie Lindeperg'in teşviğiyle kaleme aldığı konuşma, s. 187.

Random House yayınları, Amerika Birleşik Devletleri'nde yeniden düzenlenmiş bir baskısını çıkartır ve Seuil yayınları da Jean-Claude Pessac'ın topografik açıklamalarıyla tamamlayarak yayımlar. Açıklamalı son baskı 2002 yılında Yad Vashem ve Auschwitz Devlet Müzesi tarafından birlikte yapılır ve fotoğraflarda mevcut her bir kişinin adını, eğer mümkünse bulmak eserin temel kaygısıdır.

Bu albümden yola çıkan Alain Jaubert 1983 yılında bir film yaptı: *Auschwitz, Albüm, Bellek.* Filmin görüntüleri halini almış olan albümdeki resimlerin, diye belirtir Sylvie Lindeperg, "ikili bir özelliği vardır: Frédéric Rossif'in seçtiği görüntülerin[7] tersine, fotoğraf makinesinin objektifine kendini teslim etmiş yüzlerce çehreye anti-semitik bir bakış yöneltilmiş değildir; aynı zamanda, bu fotoğraflar, durumları ve evreleri gösterirken 'insanı kötü etmiyor' (bir trenin gelişi; bir vagonun açık kapıları; görünür bir şiddet olmadan oluşturulmuş sıralar; kafaları usturalı kadınların sıra sıra dizilmesinden anlaşılan saç kesimi)."[8] Bu fotoğraflarla birlikte, Auschwitz'ten arta kalanların yazılı ya da sözlü sayısız anlatısında betimlenen tüm evreler –konvoyun gelişinden gaz odasına giriş öncesinde, sanki çimenler üzerinde ya da gençlik kampının girişinde devasa bir piknik gibi ailecek beklemeye dek– somutlaşmaktadır.

Alain Jaubert'in filmi dört eski Yahudi kamp mahkûmuna söz vermektedir: Anne, Louise, Violette, Janine.[9] Görüntüleri okurlarken onlar asla filme çekilmemişlerdir. Böylece, bu polifonik koronun dört kahramanından biri olan Anne

7 Frédéric Rossif'in *Le Temps du ghetto*'da seçtiği bu filmlerin hepsi de Naziler tarafından, mizansen kurularak çekilmiş propaganda filmleridir.

8 Sylvie Lindeperg, *Clio de 5 à 7, les actualités filmés de la Libération: archives du futur,* CNRS Éditions, 2000, s. 185.

9 Bu kişiler, Anne-Lise Stern, Louise Alcan, Violette Jacquet ve Janine Joffé'dir. Louise Alcan dışındakilerin tanıklığı Bellek Tanıklığı Cemiyeti tarafından kayda alınmış olup, Ulusal Arşiv'in 20. yüzyıl seksiyonunda incelenebilir.

Lise Stern'in belirttiği gibi film bir "tanıksız tanıklık"tır. Sylvie Lindeperg, *Auschwitz, Albüm, Bellek*'te görüntünün, "kayıt bağlamında derhal" düzeltildiğini ve "ikili bir yorumun konusu olduğunu" belirtmektedir. Bu yorum, "fotoğrafın durumu ve kayıt koşulları üzerinde düşünen, konuşanın yorumu ile bu görüntüleri yorumlayan, kimi zaman onları reddeden, çoğu zaman da bu görüntüleri, korkunç alandışılarının görünmezliğini açıklayarak tamamlayan kamp sürgünlerinin sesi"dir.[10]

Günümüzde, ziyarete kılavuzluk eden ve dolayısıyla görülmeyen şeye görülecek bir şey katan bu albümdür. Bir fotoğraf ve bir metinle birlikte bir pano parkuru, mecburi etaplar halinde belirtir; nerelerde durulması gerektiği, nerelerin yalnız nerelerin rehber eşliğinde dolaşılması gerektiği konusunda uyarır. Bu tanıklardan oluşan hudut işaretleri, okunamaz haldeki bir uzamın boşluğuna bırakılmış yamalardır. Çünkü, Himmler'in Mart 1941'deki ziyareti sırasında, Auschwitz II olarak adlandırılan bu ikinci kampı Kasım 1943'te kurmak amacıyla, Polonya dilinde Brzezinka denen köylük bir yerde, Auschwitz I'e üç kilometre mesafede seçtiği bu topraklarda kurulan Birkenau kampından geriye neredeyse hiçbir şey kalmadığını tekrar tekrar hatırlamak, sıkıcı gelse bile uygun düşer.

10 Sylvie Lindeperg, *a.g.e.*, s. 186.

ALTINCI BÖLÜM

BİRKENAU'YU İNŞA ETMEK

Evet, Birkenau kampından geriye bir şey kalmamıştır. Aşırı genişliğinin tek işareti olan sahası hariç. Bununla birlikte, bu topraklar her zaman boş değildi. Kampın bulunduğu alanda köylüler yaşıyordu. Daha önce sürülmüş civar köylüler gibi onlar da Nisan 1941'de bu topraklardan çıkartılmışlardır. Birbirinin ikizi siyah dikilitaşlar kampı hatırlatmaktadır. 22 Nisan 2001'de Oswiecim şehir ve belediyesinin inisiyatifiyle bu taşların üzerindeki örtü kaldırılarak açılış yapılmıştır. Kamp girişinden önce, özellikle yazları, her gün ziyaretçi, turist ve hacı getiren otobüslerin, özel araçların park ettiği alanın karşısındadır taşlar. Bu dikilitaşların üzerine kazınmış metinde, Bzrezinka, Harmeze, Babice, Plawy, Bor, Rajsko, Kluczнikowice, Broszkowice, Zasole köylerinin sakinlerinin 1940 ve 1941 yıllarında Alman işgalciler tarafından topraklarından sürüldükleri ve yıkılmış binaların bulunduğu alanda Birkenau kampının inşa edildiği Polonya ve Alman dilinde belirtilmektedir. Sık sık suçlamaya maruz kalan, kamp civarındaki Polonyalı nüfus da Nazizmin kurbanı statüsü talep etmektedir. Talepleri yerine getirilmiştir.

Köylülerin sürülmesini izleyen aylarda, bu topraklarda kampın kurulması için hiçbir şey yapılmamış, Rudolf Höss'e hiç kredi verilmemiştir. 1941 sonbaharında Himmler, duyurduğu inşaatın başlatılmasına karar verdi. Monowitz'deki sentetik kauçuk ve mazot fabrikasının inşaatında kullanılan el emeği IG Farben'in kullanımına verilmiştir. Bu köle emeğinin başında Sovyet savaş esirleri gelmektedir.

Ekim 1941'de, özellikle kamp inşaatından sorumlu özel Waffen SS örgütlenmesi yaratıldı: *Bauleitung* (*Zentralbauleitung der Waffen SS und Polizei, Auschwitz, OS*; Yukarı Silezya, Waffen SS'i ve Auschwitz Polisi İnşaatlar Merkez Yönetimi). Yönetimin başında *SS Sturmbannführer* Karl Bischoff bulunur ve 14 Ekim 1941'de ilk planı onaylar. Kamp 81 hektarlık bir alanı kapsayacaktır (720 metre genişlik, 1130 metre uzunluk). Üç bölümden oluşacaktır: Yolun solunda, yaklaşık 17 bin mahkûm için öngörülmüş karantina kampı; ana yolun sağında, yaklaşık 80 bin mahkûm için I ve II numaralı kamplar; kampta 174 tuğla baraka yapılacaktır. İzleyen aylarda plan defalarca değiştirilecektir, çünkü daha onaylanır onaylanmaz zaman aşımına uğramaktadır. Son versiyon, 200 bin mahkûmu öngörmektedir. Bu rakamın büyüklüğü insanı şaşırtır. Hiç görülmemiş bir rakamdır.

Tuğla barakalar, Birkenau'da ilk inşa edilen binalardır. Bunların birçoğu korunmuştur. Buralar ziyaret edilir, aynı zamanda iyi de bilinir, çünkü Sovyetlerin filmi de, eski bir mahkûm olan Wanda Jakubowska'nın çektiği ve kadınlar kampında geçen bir kurgu olan *La Dernière Étape* [Son Durak] da orada çekilmiştir. Robert-Jan Pelt, bu barakaların mimarisinin Nazilerin burada barındırmaları gereken Sovyet mahkûmlarına davranışlarındaki bakış açısını nasıl ifade ettiğini göstermişti.[1]

1 Robert-JanVan Pelt, "À Site in Search of a Mission", Yisrael Gutman ile Michael Berenbaum'un editörlüğünde, *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, Indiana University Press, Washington, 1994, s. 125-126.

Gerçekten de, insanların yığılması ve sıkışıklık, inşaatın tasarlanışının parçasıdır; yoksa, denetimdışı ya da denetlenemez bir gelişimin sonucu değildir. Barakalar 62 oyuğa bölünmüştür ve bunların her birinde üç katlı ranzalar vardır: her bir kereveti, kamp dilindeki adıyla "koya"yı ise dört mahkûmun paylaşması gerekir. Böylece uzam cimrice ölçülüp biçilmiş, özellikle her türden özel yaşam, bütün özel anlar, kendine ait herhangi bir nesnenin saklanabileceği kişisel bir yer imkânsız kılınmıştır. Her bir kişinin yeri bir konuttan çok mezara benzemektedir. Dışardan, uçaktan bakıldığında bu kamp diğer herhangi bir kampa benzese de, Auschwitz I'de olduğu gibi, başlangıçta başka kullanımlara yönelik bina bulunmadığından, binaların mimarisi, tasarlayıcıların mahkûmları insan olarak görmediğini göstermektedir. Sefere çıkmış orduların acil tuvalet planından esinlenmiş olan tuvalet mimarisi de bunun göstergesidir. Tuvaletler, içinde barınılan barakaların dışındadır. Bu tuvalet barakalarının her biri 7 bin mahkûm için tasarlanmıştır (kimi zaman 20 bin kişiden fazlası tarafından kullanılacaklardır). İçerde bir dizi delik bulunmaktadır. Bunlar tahta bir kapakla kapatılmıştır, birbirine son derece yakındırlar ve ortak bir kanalizasyona açılırlar. Deliklerin üzerinde oturacak bir yer yoktur, yalnızca bir kalas bulunur ve bunun üzerinde durmak gerekir. Binanın her iki ucundan birer giriş vardır. Hâlâ korunan bu barakalardan biri, kampın B IIa bölümünde ziyaret edilir. Tüm tanıklıklarda sözü edilen aşırı rahatsızlık ve aşağılanmadan başka, katı dışkı boşaltımı sorunu da, II. gaz odası-krematoryumun yanında, bugün hâlâ görülebilen bir işleme havuzu yapılarak ancak 1943 yazında kısmen çözümlenmiştir. Ondan önce kanalizasyon, hiçbir işlemden geçirilmeden doğrudan doğruya Vistül'e akıyordu. Bu durum da Birkenau'daki sağlığa zararlı ortama ve salgınların yayılmasına büyük ölçüde katkıda bulunuyordu.

Kamp, 1944 ilkbaharından itibaren havadan çekilen çok sayıda fotoğrafta görülmektedir: Esasen, göz alabildiğine uzanan dizi dizi barakalar, yol ve anayol düzeni, dikenli teller, gözetleme kuleleri. Boyutları bir yana, sıradan bir kamp. Yük hayvanı gözüyle bakılan insanları barındırmak için tasarlanmış olduğunu saptamak için binaların ayrıntısına girmek gerekir.

Kampı inşa etmek için 1941 sonbahar ve kışında Auschwitz'den Birkenau'ya Sovyet savaş esirleri ve mahkûmlar getirilmiştir. Seçilmiş alanda mevcut tüm yapıların yıkılması gerekir. Özellikle de tuğlaları barakaların inşaatında, bataklık topraklarının drenaj ve düzleştirilmesinde kullanılacak binalar yıkılmalıdır. Vardıklarında zaten bitap düşmüş olan, kıt kanaat beslenen, kötü muamele gören Sovyet savaş eserleri sinekler gibi düşüp ölürler.

Ağustos 1942'de benimsenen plan Birkenau'da dört inşaat bölgesi öngörmektedir. Daha önceden bitirilmiş olan B I bölgesi hariç, her bir bölge 20 bin savaş esiri için öngörülmüştür ve altı bölüme ayrılacaktır. Her bölüm kendi dikenli telleriyle kapatılacak, ana yoldan başlayarak kendi giriş bölümüne ve SS muhafızına sahip olacaktır. Yenilenmiş olan planda, B IV bölgesi, yolun B I bölgesiyle aynı tarafında bulunur, yani kampa girildiğinde sol tarafta; B II ve B III bölgeleri ise yolun öteki tarafında, kampın sağ tarafında inşa edileceklerdir. Her bir bölgede yaklaşık 60 bin mahkûm barınacaktır. Dolayısıyla 600 barakanın ve diğer binaların en kısa sürede inşa edilmesi gerekmektedir. Birinci bölgedeki bazı barakalar tuğladan inşa edilmişken, prefabrik olan yeni barakalar odundan yapılacak ve süvarinin stratejik önem taşıdığı savaş dönemlerinde atların barındırıldığı sahra ahırı tarzında olacaktır. 10'u hâlâ korunmakta olan 19 barakalık bir dizi, B IIa bölgesindedir. 40,7 metre uzunlukta, 9,5 metre genişlikte bu barakaların yüksekliği 2,6

metredir. 52 atı barındıracak şekilde düşünülmüştür. SS'ler burada 400 mahkûm barındırmayı düşündürmektedir. Pencereleri yoktur, ancak çatı boyunca uzanan bir açıklık vardır.

B I bittiğinde, B II bölgesinin inşaatı başlar. Bu bölgenin altı bölümünün her biri alfabenin bir harfiyle belirtilmiştir (B IIa, B IIb ...). 1943 yılında bunlar birbiri ardına tamamlanır. Ahşap barakalar, tahta putrellerden başka temel atılmadan, acilen yerleştirilmişti. B IIb (ancak Haziran 1944'te tamamlanır), B IIc, B IId, B IIe kampları birbirinin tıpatıp aynıdır: yatakhane olarak kullanılan 32 baraka, aptes delikleri ve su kaynağı dizileriyle birlikte 6 tuvalet barakası ve 2 baraka da mutfağa ayrılmış. B IIa yarı yarıya daha küçüktür. B IIf barakalarına gelince, buralar revir olarak hizmet görürler ve ahşap barakalardan başka, mahzen ve pencereleriyle birlikte "İsviçre tipi" denen barakalar da vardır. B IIf'de mutfak yoktur. Aslında, öngörülen plan kısmen gerçekleşmiştir. Mahkûmların "Meksika" diye adlandırdıkları B III bölümünün yapımı 1943 sonunda başlar. Nisan 1944'te çalışmalar ertelenmiştir. Mayıs 1944'ten sonra kamp Macarların istilasıyla dolup taştığında, yaklaşık 30 bin Macar kadın buraya inanılmaz koşullarda kapatılmıştır. B IV'ün yapımına bile henüz başlanmamıştı.

Her bölgenin kendi özel mahkûm kategorisi vardı. Bunlar, örneğin kolektif ölüm kararı verilen Çingene kampının aileleri gibi, kamp yaşamının keyfiyetine göre bölge değiştiriyorlardı.

Böylece, 1942 Ağusto'sunun ortasında, yaklaşık 13 bin kadın Auschwitz I'den Birkenau'ya sevk edildi. B I bölgesi tamamlanmıştı ve kadınlar 15 tuğla barakayla birlikte, bir o kadar da ahşap barakayı doldurdular. Temmuz 1943'te, kadınlar kampı, o zamana dek bir erkek kampı olmuş olan B Ib bölgesine taşınır. Erkekler de B IId bölgesine taşınır. Bu

durumda B Ia bölgesinde, kamp dışında kommandolarda kullanılan kadınlar, yani karantinadakiler kalır. Aralık 1943'te kadınların sayısı yaklaşık 30 bindir. Birkenau'nun varlığı boyunca azami mahkûm sayısı ise 32.066'dır. Kasım 1944'te, Auschwitz kampları çok hızlı bir şekilde boşaltılmaya başlanmışken, erkekler ve kadınlar B II bölgesinin çeşitli bölümleri arasında paylaştırılmıştır. Hastalar ve çocuklar B IIe bölgesinde bulunurlar. Burası Çingeneler kampıdır. Kadınlar, "aile kampı" denen özel kampa (B IIb) nakledilmiştir.

Gerçekten de, "aile kampı" denen bir kamp Birkenau'da Eylül 1943'te inşa edilmişti. Buraya Theresienstadt getto kampından sevk edilen 5 bin Yahudi, ardından Aralık ayında gelen yine 5 bin Yahudi ve diğer iki konvoy yerleştirilmişti. Bu kadın, çocuk ve erkekler kampa geldiklerinde ayıklanmamıştı, birbirlerinden ayrılmamışlar, sivil giysilerine ve saçlarına dokunulmamıştı. Hepsi de kampa varışlarından altı ay sonra gaz odasında öldürüldü. "Aile kampı", açıldığından on ay sonra artık yoktu.

Sonuçta, Birkenau kampı 170 hektarlık (720 metreye 2340 metre) bir alanı kapsıyordu, 16 kilometrelik dikenli telle çevriliydi. Her türlü kullanıma ayrılmış yaklaşık 300 baraka vardı: yatıp kalkma, tuvalet, lavabo, mutfak, depo... 13 kilometrelik drenaj çukuru, 12 kilometreden fazla yol. Kampın çevrili alanı dışında bulunan binalar da kampı bütünlüyordu: Kamp girişinin on metre kadar sağında bulunan Kommandatur 1980'li yılların başından itibaren bölge kilisesi oldu; ana parmaklıkların solunda, kamptan kesin çıkış yapan kadınlar için iki karantina barakası; ve de SS hastabakıcılar için bir grup bina.

Birkenau kampında, Yahudi katliamına doğrudan ya da dolaylı olarak bağlı çeşitli binalar da bulunuyordu: Depo olarak kullanılan 30 baraka, mahkûmların varış rampası,

dört büyük krematoryum-gaz odası, "sauna" ve kamp alanı dışında, Birkenau'dan sürülen köylülerin terk ettiği ve yıkılmayarak gaz odası olarak kullanılan iki ev.

Çünkü bir toplama kampı olan Birkenau, aynı zamanda, Amerikalı tarihçi Raul Hilberg'in adlandırmasını kullanırsak, kendine has tesisleriyle bir "öldürme merkezi"dir.

YEDİNCİ BÖLÜM

BİRKENAU VE NİHAİ ÇÖZÜM

Uluslararası anıt rayların bittiği yere dikilmiş. İki gaz odası-krematoryumun kalıntılarına taş döşeli bir yolla bağlanıyor. Dikilen ağaçlardan bir perde oluşturulmuş. Demiryolu, indirme peronu, krematoryumun kalıntıları, restore edilmiş olan "yeni sauna", çeşitli mezar taşları, "Kanada" denen depo barakalarının izleri... Tüm bunlar, bir toplama kampıyla ya da savaş esirleri kampıyla alâkası olmayan gayet kendine has bir bölgenin nirengi noktaları: Avrupa'nın dört bir yanından getirilmiş Yahudileri sınai ürünü gibi katletmek ve bedenlere mal "muamelesi yapmak" için adım adım düzenlenmiş bir bölge.

"1941 yazında (tam tarihi hatırlamıyorum) aniden Berlin'e, *Reichsführer SS*'e, kamp yaverlerinden biri tarafından çağrıldım. Alışkanlıklarının tersine benimle baş başa görüşmek istemişti ve şunları söyledi:

"Führer Yahudi sorununa Nihai Çözüm getirme emrini verdi. Biz, SS'ler de bu emri gerçekleştirmekle görevliyiz.

"Doğu bölgesinde halihazırda mevcut imha merkezleri tasarlanmış olan büyük etkinliği sonuna kadar sürdürebile-

cek durumda değiller. Ben bu amaçla Auschwitz'i seçtim. Öncelikle ulaşım açısından uygun konumu nedeniyle; ayrıca da, böyle bir etkinliğe yönelik yerleşim bu bölgede kolaylıkla izole ve kamufle edilebilir."[1]

Rudolf Höss'ün anılarının sık sık alıntılanan bu bölümü kısmen belirgindir. Nihai Çözüm, SS'lerin sorumluluğu altında başlatılacaktır. "Doğu bölgesi"ndeki merkezler –Chelmno, Belzec, Sosibor, Trenlinka– yetersizdir. Auschwitz tercihi, hem tüm Avrupa'nın trenlerinin burdan geçmesini sağlayan mükemmel demiryolu bağlantısıyla hem de tecrit edilebilir konumuyla açıklanmaktadır. Geriye tarih kalmaktadır, ki Höss bunu kesin olarak hatırlamamaktadır. Nihai Çözüm'ün kronolojisi ve kararların niteliği, içeriği, gelişimi üzerine genel tartışma çerçevesinde bu önemlidir. Höss'ün verdiği tarih tamamen ihtimal dışıdır. Bu konuşma 1941'de gerçekleşmiş olamaz, çünkü Doğu Avrupa'daki "imha merkezleri" o tarihte henüz faaliyette değildir.

Çok sayıda tarihçi Höss'ün bir yıl yanıldığını, toplantı çağrısının 1942 yazında gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir ki bu mümkündür. Çünkü aslında, 1941 yazında ve sonbaharında Yahudilerin kitlesel katliamı için Auschwitz'te herhangi bir hazırlık yapıldığına dair hiçbir işaret yoktur. 1941-1942 kışında da yoktur. O dönemde Birkenau'da hararetli bir inşa sürmekteydi, ama bu yeni türdeki şehri dolduracak Sovyet savaş esirlerini karşılamak için yapılır. O korkunç kış boyunca açlıktan, soğuktan, hastalıktan çok kişi ölür.

Höss'ün, Himmler'le konuşmasını anlatırken kullandığı Nihai Çözüm terimi, 1939'da metinlerde ortaya çıkan bir Nazi terimidir. Yahudilerden kurtulma, Reich'ı *Judenrei* –yani Yahudilerden temizlenmiş– veya *Judenfrei* –Yahudilerden kurtulmuş– kılma takıntısını ifade eder. Takıntının kalıcılı-

1 Rudolf Höss, *a.g.e.*, s. 261.

ğı bir yana, bu Nihai Çözüm'ün içeriği savaş süresince değişir. Önce, Yahudi sürgünü söz konusuydu; onları özel bölgelere yerleştirmek, gettolara kapatmak hedefleniyordu. Ama bu çözümlerin gerçekleştirilemez olduğu ya da yetersizliği ortaya çıkmıştı. Sovyetler Birliği'nin istilasıyla birlikte Birkenau inşa edilirken, Yahudiler başka yerde, Doğu cephesinin gerisinde katledildiler. Burada, *Einsatzgruppen*, yani Raul Hilberg'in seyyar cinayet ekipleri olarak adlandıracağı bu özel gruplar, Wehrmacht'in izinden giderek, yüz binlerce erkek, kadın ve çocuğu açıkta kurşuna dizdiler. Bununla birlikte, bu katliamlarla birlikte soykırımdan kuşkusuz söz edilebilse de bu "bölgesel" kalır. 1941 sonbaharında, Rudolf Höss'ün sözünü ettiği Doğu'daki "imha merkezleri"nin, özellikle Belzec'in yapımına başlandı. 7 Aralık 1941'den itibaren Naziler Chelmo'da gazla öldürürler. Bu amaç için özel olarak düzenlenmiş kamyonlar kullanılır.

"Bölgesel" soykırımın –Nazilerin iktidar alanında bulunan her yerde Yahudi avına çıkma kararı alındığında– Avrupa çapında bir soykırım hali aldığı dönemi "tarihlemeyi" arzulayan tarihçiler arasında, burada tekrar ele alamayacağımız kadar karmaşık ve hararetli bir tartışma sürmüştür. Bu süreçte Wannsee Konferansı'nın özel bir yeri vardır.

Berlin'in bir kenar mahallesindeki, Am Grossen Wannsee Caddesi 56-58 numaradaki zengin bir villa Interpol'ün merkeziydi ve SS'ler buraya kendi adlarına el koymuşlardı. 20 Ocak 1942'de burada "Yahudi Sorunu"ndan sorumlu Nazi aygıtının ve tüm askerî bürokrasinin on beş yetkilisi bir toplantı düzenledi. Tarihte bu toplantıya "Wannsee Konferansı" denir. Himmler'in sağ kolu Reinhardt Heydrich'in düzenlediği toplantı bir buçuk saat sürer. Toplantının tutanağı büyük ölçüde Adolf Eichmann tarafından kaleme alınmıştır. Diğer belgelerden farklı olarak çok açık seçik olmak gibi bir ayrıcalığı vardır.

"Soruna dair Nihai Çözüm çerçevesinde Yahudiler sıkı eskort altında Doğu'ya nakledilmeli ve orada çalışma hizmetine yerleştirilmelidirler. Çalışma kolonları oluşturan sağlıklı Yahudiler, bir yanda erkekler, diğer yanda kadınlar olmak üzere, yol yapımında çalıştırılmak amacıyla bu topraklara götürülmelidir; içlerinden büyük bir bölümünün fiziksel güçsüzlüğü nedeniyle doğal olarak zayi olacağını belirtmeye bile gerek yoktur.

"Sonuçta hayatta kalmayı sürdürecek –ve en dirençli bölüm olarak kabul edilmesi gereken– kalıntıya ise uygun muamele seçilmelidir. Gerçekten de, serbest kaldığında, bu doğal elitin yeni bir Yahudi rönesansının öğelerini kendi içinde rüşeym halinde barındırdığını tarihin deneyimi göstermektedir."[2]

Nihai Çözüm deyimi burada tanımlanmış, süreç belirtilmiştir. "Sağlıklı Yahudiler", "çalışabilir olanlar", sık sık belirtildiği gibi, yani Nazi savaş makinesinin ihtiyaç duyduğu el emeği için insanlıkdışı bir şekilde kullanılacaktır: "İçlerinden büyük bir bölümünün fiziksel güçsüzlüğü nedeniyle doğal olarak zayi olacağı" kesindir. Ölümcül çalışmaya rağmen hayatta kalacaklar, en büyük tehlikeyi oluşturanlardır. Nazilerin biyolojik bakış açısında onlar, bir anlamda, tüm dünyayı zehirleyebilecek ve hiçbir tedaviyle kökü kazınamayacak bir virüs yatağı taşımaktadırlar; tabii eğer "özel bir tedavi" uygulanmazsa, ki bunun ölüm anlamına geldiği varsayılabilir. Avrupa'nın tüm ülkelerindeki Yahudilere dair bir istatistik, yani koşullar elverdiğinde ortadan kaldırılması gerekenler, konferans protokolünün parçasıdır. Bu tarihte yalnızca Estonya *Judenfrei*'dir, yani Yahudilerden kurtulmuştur.

Nihai Çözüm'e karar verilen yer olarak bu konferansın taşıdığı anlam tarihçiler arasında tartışma konusu olsa da,

2 Toplantı tutanağının bir tercümesi, *Le Procès de Jérusalem. Jugements. Documents*, Léon Poliakov'un önsözü, *a.g.e.*, s. 340-345.

Avrupa'nın tüm Yahudilerini toplamaya ve Doğu'ya sevk etmeye yönelik idari sürecin burada başlatılmış olduğu gerçekte tartışma dışı kalmıştır.

Bu sevklerin çoğunun fiilî varış yeri olan Auschwitz'in Ocak 1942'de bu projede bir yeri var mıydı? Bunu doğrulayacak kanıt yok.

Yine de, Himmler'in Auschwitz'le ilgili planları, bu Wannsee Konferansı'nı izleyen aylarda değişir. Sovyetler Birliği'nde yürütülen yıldırım savaşın yenilgisinin sonucu ikilidir. Öncelikle, Birkenau'nun inşa gerekçesi olan önemli Sovyet el emeğine artık sahip olunmadığı anlamına gelir; diğer yandan sanayinin ihtiyaçlarının, özellikle giderek daha oburlaşan silahlanma ihtiyaçlarının karşılanması şarttır. Dolayısıyla Sovyetlerin yerini Yahudiler alacaktır. Naziler bir taşla iki kuş vuracaklardır: İhtiyaç duymadıkları, "işe yaramaz" ilan edilenlerin öldürülmesi; diğerlerinin ise ölene dek çalıştırılması.

Böylece, 1942'nin Şubat ve Mart aylarında Yukarı Silezya ve Slovakya'dan yola çıkan ilk Yahudi konvoyları gelmiştir. 30 Mart'ta da, Fransa'dan 27'sinde yola çıkmış ilk konvoy varır. Bütün sürgünler kampa girer. Girişteki rampada ilk ayıklama, doktorların derhal öldürülmesi gerekenlere karar vermesi ise 4 Temmuz'da gelen Slovak Yahudileri konvoyu üzerinde uygulanır. 29 Temmuz'daki Fransa Yahudilerinin başına da aynısı gelir. Bu 12. konvoydakilerin çoğunluğu, Vél'd'Hiv polis baskını sırasında 16-17 Temmuz'da tutuklanmış erkek ve kadınlardır (Vél'd'Hiv denmesinin nedeni, yetişkinlerin çocuklarıyla birlikte Kış Velodromu'nda [*vélodrome d'hiver*] korkunç koşullarda tutulmuş olmasıdır). 1942'nin son altı ayında 175 bin Yahudi Fransa, Belçika, Hollanda ve Almanya'dan, ayrıca da Polonya'nın çeşitli bölgelerinden Auschwitz'e getirilirler. Bununla birlikte, 1942 yılının ikinci yarısındaki katliamlarda Auschwitz'in tuttuğu

yer mütevazıdır: Aynı dönemde Chelmno'da (Almancası Kulmhof), Almanya'ya ilhak edilmiş bölge olan Warthegau'da, Belec'te, Sobibor ve Treblinka'da, genel idareye bağlı bölgelerde katledilen bir milyon dört yüz binden fazla Yahudi'nin yalnızca yüzde 10-15'i Auschwitz'dedir. Yönetimin ölüm merkezleri tam kapasite çalışırken, Birkenau'nun ölüm fabrikasına dönüşme planları hazırlanmıştır. Himmler buraya ikinci ziyaretini 17-18 Temmuz 1942'de gerçekleştirir. Hollandalı bir grup Yahudi'nin seçimine ve bu amaçla düzenlenmiş iki kulübeden birinde gazla öldürülmelerine tanık olur.

1942 yazında, krematoryumlarla gaz odalarını birbirine bağlayan yeni yapılar sipariş edilir. 1943 yılında Auschwitz-Birkenau, Avrupa Yahudilerinin ana imha yeri olarak gerçek boyutuna ulaşır: işlemden geçirilecek "kitleler"in devasalığı bakımından ancak Treblinka ve Belzec'in sahip olduğu görülmemiş bir boyut. Çünkü buraya varanları öldürmek –ki bu aşılmaz bir güçlük değildir– ve cesetlerini yok etmek gerekmektedir –ki bu, her caninin kabul edeceği gibi çok daha güçtür. Sürecin her bir ânıyla yakından ilgilenen Höss, bu yorucu ve içinden çıkılmaz işe tüm düşüncesini adayacak ve buradaki dehşet konusunda tamamen ketum kaldığı itiraf-anılarındaki deyişiyle, bir anlamda zincirleme çalışmayı yeniden icat edecektir. Bu öldürme, "krematoryum" adıyla anılan gaz odalarında yapılır. Ölüm oranının önemi dikkate alındığında, bütün toplama kamplarının kendi krematoryumu olduğunu gördük. Auschwitz'in "krematoryumları" ise, yalnızca ölülerin yakıldığı yer değil, aynı zamanda bizzat insanların öldürüldüğü bir yerdir.

Konvoylar Auschwitz'e gelmeye devam eder. 1943 ilkbaharında Balkan Yahudileri, özellikle de Selânik'tekiler sürülür. Eylül ayında ilk İtalyan Yahudileri gelir. Ayrıca bazı Po-

lonya gettolarından hayatta kalanlar, diğer ölüm merkezlerine gönderilmemiş olanlar, özellikle 1944 Ağusto'sunda "tasfiye edilmiş" son getto olan Lodz gettosundan (Liztmannstadt) hayatta kalanlar da buraya getirilir. Özellikle Mayıs 1944'te Macar Yahudileri öyle kalabalık gelmeye başlarlar ki (Auschwitz'te katledilen her üç Yahudiden en azından biri Macardır), makine şaşkına döner. Kasım 1944'te, Himmler'in emri üzerine binalar alelacele yıkılır. Ama bu, Auschwitz kamplarında artık öldürülmediği anlamına gelmez. Francizsek Piper'in daha önce andığımız çalışmalarına göre, yaklaşık bir milyon Yahudi, kampa vardıklarında kayıtlara geçmeden öldürülmüştür.

Birkenau'da gaz odalarının varlığı, buraların özellikle öldürülmek üzere sevk edilmiş olan Yahudi çocuk, kadın ve erkekleri katletmek için kullanılmış olduğu herkes için aşikârdı. Ve hâlâ da öyledir. Auschwitz kamplarına gelmiş ve daha varır varmaz yok olup gitmiş yüz binlerce Yahudi ne olmuş olabilir? Serge Klarsfeld'in adlarını, kimliklerini, hatta çoğunun fotoğraflarını bulabildiği Fransa'daki on bir bin çocuk ne olmuş olabilir?

Tanıklıklar çok fazladır, kökenleri çok farklı olsa da hepsi birbirine denktir. Falanca tanıklıkta ziklon B'nin gaz odasına girdiği deliğin yeri yanlış olsa da, bir diğer tanıklıkta bir krematoryum fırınındaki cıvata eksik olsa da; tanıkların verdiği rakamlar, bir metronom düzenliliğiyle yanlış olsa da, bu tanıklıkların yazdıkları polifonik anlatı, global hakikate uygundur. Bir gösteriyle ilgili olarak düzenleyicilerin verdikleri rakamlar ile polisin verdiği rakamların farklı olmasından hiç gösteri olmadığı sonucunu kimse çıkaramaz.

Sonderkommando mensuplarının, yani gaz odaları ve krematoryumların işleyişinden sorumlu özel mahkûm kommandosunun Birkenau'da toprağa gömdüğü ve çeşitli tarihlerde bulunan tanıklıklardır bunlar; Auschwitz firarilerinin

tanıklıklarıdır bunlar; savaşın bitiminden itibaren kaleme alınmaya başlanan, hayatta kalmış birçok kişinin anlatılarıdır bunlar; ve nihayet, suçluların tanıklıkları, suç işlemeye devam edenlerin, Rudolf Höss'ün, Paul Kremer'in ya da çok sayıda davada yargılanmış olanların tanıklıklarıdır bunlar. Ne olursa olsun ille de "kanıtlanacak" bir şey olduğu fikri bana tuhaf geliyor. 1970'li yıllara kadar, gazla öldürme ve krematoryumun maddiyatı konusunda hiç kuşku yoktu; yöntemli bir uygulamaydı. 1914-1918 savaşının şiddetini soruşturan ve çalışmasına, bu savaş gerçekten oldu mu, savaşta ölü var mıydı sorusunu sorarak başlayan bir tarihçi hayal edebilir miyiz? Bu tesislerin "teknik yanı" kimseyi ilgilendirmiyordu. Sovyetlerin çektiği filmde yer alan planların varlığını herkes biliyordu, ama kimse bunlarla ilgilenmiyordu. Bu bir tarih sorunu değildi.

Tarihte revizyon yapmakla, tarihi inkâr etmekle meşgul, kıyıda köşede kalmış çok az sayıda insan da vardı kuşkusuz. Örneğin, Kurtuluş sırasında kurşuna dizilen Robert Brasillach'ın kayınbiraderi, aşırı sağcı edebiyatçı Maurice Bardèche'in ve Paul Rassinier'nin izinden gidenler olmuştur. Pasifist sosyalist, direnişçi, önce Buchenwald'a sonra da Dora kampına sürülen Paul Rassinier, yazdıklarıyla, diğer tanıklıklara kuşku düşürdü. Siperlerdeki savaşçıların tanıklıklarını eleştiren bir Norton Cru tarzında,[3] her tanıklıkta olabileceği gibi, ayrıntılarda mevcut sayısız hatayı ortaya koydu. Kendisinin kapatılmış olduğu Buchenwald ve Dora kamplarında gaz odalarının varlığını –haklı olarak– reddetmişti. Sonra da adım adım kayarak, kişisel olarak bildiği kamplar dışındaki yerlerde de gaz odalarının varlığına dair başkalarının onda uyandırdığı kuşkuyu yavaş yavaş telkin ederek, özellikle Ya-

3 Jean Norton Cru, *Témoins. Essai d'analyse et de critique des souvenirs de combattants édité en français de 1915 à 1928*, Paris, 1929, yeni baskı Presses Universitaires de Nancy, 1993.

hudilerin kökünün kazınması "miti" üzerine oturan bir "Yahudi komplosu"nun teşhirinde aşırı sağcı yazar Maurice Bardèche'e adım adım yanaştı. Sonuçta hiçbir önemi olmayan bu kişi araştırmacılara çekici geldi ve onun her yaptığını, her tavrını, ailevi, coğrafi, mesleki kökenlerini dikkatle incelediler. Artık onun hakkında her şeyi biliyoruz. Gazla öldürmenin gerçekliğini, hatta Yahudi soykırımını inkâra yönelik bir mücadele sürdüren tarikatın kurucu babası olarak kabul edilmeye onu hangi sapmanın yönelttiği biliniyor.

Pek az sayıda olan bu insanlar ve gereksiz yere yinelenip duran yazıları pek az ilgi görüyor olsa da, inatları, ısrarları, tedirginlik verişleri ve provokasyonları sayesinde kendilerine kamusal alanda bir yol açmayı başardılar. Enformasyonu meşrulaştırma mercii olan *Le Monde*, 28 Aralık 1978'de, onların başborazancısı Robert Faurisson'un "Gaz Odaları Sorunu ya da Auschwitz Dedikodusu" adlı yazısını yayımladı. Polemiği kamusal alana taşıyan yazı, katledilenlerin ailelerini ve hayatta kalanları derinden yaralamıştı.

Pierre Vidal-Naquet'nin deyişiyle bu "bellek katilleri" iki tür karşılık aldılar. Birinci tür, bu adamları neyin motive ettiğini anlamaya çalışıyor, onların zihinsel işleyiş mekanizmalarını çözüyor, içine dahil oldukları ağları saptıyor, inkârın amaç ya da amaçlarını aydınlatıyordu. "İnkârcılar"la tartışacak bir şey yoktu; üstelik aklı hiçe saydıklarından argüman olarak görülemeyecek argümanlarına doğrudan cevap vermeye de gerek yoktu.

İkinci karşılık, "bilimsel" oldu. Tarihçiler inkârcılara doğrudan cevap vermese de, içine düştükleri bilgi boşluklarını dikkate aldılar. Temel inkâr yerinin, gerçek ve sembolik ağırlığı nedeniyle Auschwitz olmasını da dikkate aldılar. Fazlasıyla pozitivist davranarak, Auschwitz tarihiyle ilgili kusurların peşine düştüler. Olgulara geri dönmek gerekiyordu, yalnızca olgulara, titizlikle saptanmış, titizlikle doğ-

rulanmış olgulara; böylece onların itiraz payı iyice düşecekti. Rakamsal araştırmalar yapıldı. İlkini Auschwitz'ten sağ kalanlardan ve Çağdaş Yahudi Dokümantasyon Merkezi'nin temel direklerinden biri olan Georges Wellers yaptı. Hayır, Auschwitz'te dört milyon insan öldürülmemişti; bu rakam sözünü ettiğimiz Sovyet komisyonunun dayattığı rakamdı. Şu an en doğru olarak kabul edilen rakam, F. Piper'in saptadığı bir milyon rakamıdır. Aslında birçok sorunu ve farklı hedefleri birbirine karıştıran da gaz odaları üzerine ilk inceleme ve yayınlardı. Direniş'e katıldıkları için kampa yollanmış bazı kişiler, kendi kamplarında da gaz odası olduğunu –ki bu Mauthausen ve Ravensbrück için doğruydu– ve bu gaz odasının işlevinin –kamptaki tüm Direnişçileri yok etmek– Birkenau'dakiyle aynı olduğunu –ki bu çok tartışmalıdır– ne pahasına olursa olsun kanıtlamak istemişlerdi.

Jean-Claude Pressac, Serge ve Beate Klarsfeld'in de yardımıyla, kendi deyişiyle, "Auschwitz teknik arşivlerinin uzmanı" oldu. Çok çeşitli yerlerdeki bu arşivleri gün ışığına çıkardı. Önce, müze (yazılı 50 bin parça içeren 250 dosya); sonra Moskova'daki özel arşivler. KGB'ye emanet edilmiş bu arşivlerde, Nazilerin Avrupa'da yağmalayıp Sovyetlerin ellerine geçmiş belgeler ile Auschwitz kampındakilerin bir bölümü (80 bin belgeyi bir araya getiren 600 dosya) gibi kendi topladıkları belgeler bulunuyordu. Son olarak da, toplama kamplarına krematoryum fırını sağlayan işletme olan Topf und Söhne'de komünist dünyanın çöküşünden sonra bulduğu arşivler. Bu arşivleri incelerken Pressac iki eser yayımladı. Son önemli makalesi olan "Gaz Odaları Üzerine Soruşturma" 1999 yılında[4] *L'Histoire* dergisinde çıktı. Makalede, yıllardır

4 *Auschwitz: Technique and Operation of the Gas Chambers*, 1989 yılında Beate Klarsfeld Foundation tarafından edite edildi; *Les crématoires d'Auschwitz*, CNRS-Éditions, Paris, 1993. Son önemli makalesi *Auschwitz.La Solution finale*, *L'Histoire* dergisi koleksiyonları, 1999.

üzerinde çalıştığı bir eserinin yayımlandığını duyuruyordu: *La Topf und Söhne, entreprise allemande* [Alman İşletmesi Topf und Söhne]. 23 Temmuz 2003'deki ölümüyle bu eseri tamamlanmadan kaldı.[5] Ölümü üzerine en ufak bir kamusal anma yapılmadı. Bu durumu, Pressac'ın ve çalışmasının yarattığı rahatsızlık hakkında çok şey söylemektedir.

Jean-Claude Pressac, *Mesleğim Ölüm*'ü okurken yaşadığı şoku ve Höss kişiliğine olan hayranlığını defalarca dile getirmişti. Özellikle de Valérie Igounet'nin *Histoire du négationnisme en France*[6] [Fransa'da İnkârcılığın Tarihi] adlı eserinde yayımlanan uzun bir söyleşide belirtir bunu. Pressac'ın Auschwitz takıntısı Höss'ü okumasıyla başlar. Bu söyleşide, Auschwitz müzesine yaptığı sayısız ziyareti, aralarında Robert Faurisson'un da bulunduğu "inkârcılar"la olan kısa süreli beraberliğini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Belgeleri inceledikçe, insan öldürmekte kullanılan gaz odalarının gerçekliği ona yavaş yavaş tartışmasız gelir. Bundan böyle, yaşamını bu tuhaf yapılara adayacak ve tekniklerin tarihi ile işletmenin tarihi arasında yeni bir tarih konusu yaratacaktır. 1970'li yılların sonundan yakın dönemdeki ölümüne kadar onu harekete geçiren tutkuya saygı duyulabilir. Auschwitz kamplarının tarihine katkısı büyüktür. Onu okurken hissedilebilecek rahatsızlık, benim onu okurken hissettiğim rahatsızlık, akademik bir tarihçi olmaması –mesleği eczacıdır– değildir. Georges Wellers de tarihçi değildi, Léon Poliakov da *Bréviaire de la haine*'i [Nefretin El Kitabı] yazdığında tarihçi değildi. Rahatsız eden şey, daha ziyade, Höss'ün tavrını yankılayan tavrıdır: Pressac'ın haşır neşir olduğu teknik sorunlar Höss'ün de kafasına takılmış

5 İnternet üzerinden dedikodu olarak öğrendiğimiz ölüm tarihini kesinleştirmeye çalıştık. Ölüm haberiyle ilgili bulabildiğimiz tek bilgi, inkârcıların sitelerinde yer almaktadır.

6 Le Seuil, 2000, s. 613-652.

olanlardır. Onunla aynı biçimde hareket eder: kurbanların varlığını tamamen inkâr eder. Pressac'ta bu inkâr tanıksız bir tarih yazabilme yönündeki aşırı arzusunda ifade bulur; yani bütün insanlar gibi zaaflı olan, güvenilirlikleri belirsiz insanlarla kafasını meşgul etmeden bir tarih yazmak istemektedir. Teknik, yalnızca teknik, teknik arşivler –fotoğraflar, planlar, sipariş ya da teslimat vesikaları, vs.– yalnızca teknik arşivler. Bu çalışmaların zaman zaman heyecan verici bir kabul görmüş olma nedeni muhtemeldir ki ikna edicilikleridir. İsrailli yazar Aharon Appelfeld, Bucovine'den hayatta kalan bazı kişilerin, "körcesine emilmiş duyum ve düşünceleri bedenimin derinliklerinden çıkartıyor" diye yazılarına düşman olduklarından söz etmektedir. "İnsanlar, sanki tüm muammaları çözme gücü olgularda yatıyormuş gibi, olgu istiyorlardı, kesin olgular."[7] Pressac'ın çalışması, Yahudi soykırımını özgül kılan şeyin, yani gaz odasının muammasının çözülmüş olduğu yanılsaması yaratır; oysa ki yalnızca özel koşullarını aydınlatmaktadır.

Pressac'ın çalışması, gerçekten de, Birkenau'da ziyaret edilen harabelerin aslında ne olduğunu ayrıntılarıyla anlamayı, insanların gazla öldürülmesinin kronolojisini ve bu öldürmenin nasıl devam ettiğini bilmeyi sağlamaktadır.

Gazla ilk insan öldürme, belirttiğimiz gibi, bazı tarihçilere göre 3-5 Eylül'de, Pressac'a göre Aralık başında 11. bloğun mahzenlerinde ve Ocak-Mayıs 1942 arasında da seyrek olmak üzere Auschwitz I'in krematoryum morgunda uygulandı. Kurbanlar, Sovyet savaş esirleri, tedavi edilemez olarak görülen bazı hastalar ve Yahudilerdi. Cesetler, tıpkı "doğal" ölümle ölenlerin ya da kurşuna dizilenlerin cesetleri gibi krematoryumda yakıldı (burası şu anki adlandırmada krematoryum I olarak anılır).

7 Aharon Appelfeld, *Histoire d'une vie*, İbraniceden çeviren Valérie Zenatti, Paris, L'Olivier, 2004 Fransızca tercüme için s. 223.

Bu ilk gazla öldürmeler önemlidir çünkü –hedef bu olmasa da– o dönemde ziklon B kullanımına dair ilk denemelerdi ve sonuç Rudolf Höss tarafından memnuniyet verici olarak kabul edilmişti. Buna karşılık, Auschwitz I'in bir soykırım yeri olması için bu gazla öldürmeler yeterli değil.

Gerçekten de, ilk "asıl" gaz odaları, biricik hedefi öldürmek olanlar Birkenau yakınında, *Sperrgebiet*'te, yani yasak bölgede kuruldu. Önce iki kulübenin içinde. Kampın batısındaki kayın ormanının sınırında, kiremit çatılı, tuğladan küçük bir çiftlik evi –"küçük kırmızı ev" adı buradan gelir–, Bunker I, insan öldüren gaz odalarının çalıştırılmasında bir deneme istasyonu oldu. Buradaki iki gaz odası, 20 Mart 1942'den 1943 ilkbaharına dek kullanıldı. Üç yüz, dört yüz kişi gazla öldürmek üzere buraya toplanabiliyordu. Ölüler çukurlara gömülüyordu. "Küçük kırmızı ev" bu son yıllarda İtalyan tarihçi Marcello Pezetti ile Fransa Yad Vashem'inin başkanı Dr. Richard Prasquier tarafından yerine (yeniden) yerleştirilmiştir. Bu evin bulunduğu ve müze alanının dışında kalan yerde bir konut inşa edilmişti ve içinde de Polonyalı bir aile yaşıyordu. Richard Prasquier bir başka ev satın alarak bu insanları oraya yerleştirdi ve böylece onlardan boşalan eski konutu temelinden yıkma imkânı doğdu. Muhtemelen ilk Fransız konvoyunun geliş tarihi olan 30 Mart 1942'nin yıldönümünde, 2005'teki törenler vesilesiyle bir anı yeri açılması düşünülmektedir.

Saman damlı "küçük beyaz ev" denen Bunker 2'ye gelince, 30 Haziran 1942 ilâ 1943 ilkbaharı arasında işleyen dört küçük gaz odasıyla birlikte düzenlenmişti. Burada da ölüler çukurlara gömüldü. Mayıs-Haziran 1944'te, Macar Yahudilerinin akın akın gelişiyle birlikte, bu bunker, Bunker 5 adı altında yeniden işlemeye başladı. Kurbanlar burada 30 metrekarelik bir çukurda yakıldılar. Geriye yalnızca arsa kalmıştır.

Buna karşılık, çok büyük gaz odalarının ve krematoryumların kalıntıları görünür haldedir: Konudan habersiz kişilerin bir şey anlamadığı putrel ve beton blok yığınları. *Bauleitung*'un fotoğraflı panoları, bu binaları gözümüzde canlandırmayı sağlamaktadır. Küçük çakıllar ve içinde mum bulunan yuvarlak ambalajlar sürekli mevcuttur. Bunlar, buraları ziyaret eden ve bu kalıntıları birazcık yakınlarının mezarı olarak görenlerin yas törenlerinden arta kalanlardır.

Bu dört büyük gaz odası ve krematoryum, *Bauleitung SS* tarafından *Krematorien* II, III, IV ve V olarak adlandırılmış ve 22 Mart-25 Haziran 1943 arasında teslim edilmiştir. Bazı tarihsel eserlerin, özellikle de Pressac'ın 1993 yılındaki eserinde kullandığı bu "Krematorien" adlandırması, bu tesislerin derin özgünlüğünü gizlemektedir: Bunlar entegredir. Zincirleme çalışmada olduğu gibi, bir dizi işlem sonucu canlı bir varlık bir avuç küle dönüşür.

II ve III numaralı krematoryumların kalıntılarını ziyaretçi görebilir. Buralar, Himmler'in emri üzerine Kasım 1944'deki patlamalarla yok edildiğinden harabeden başka bir şey değildir. Sonra, kamp içindeki başka yerlerde olduğu gibi burada da zaman –yağmur, kar, don– ve bitki örtüsü yapacağını yapmış, bu yıkıntıların iyice yok olmasına katkıda bulunmuş, dahası, önlemsizce dolaşanlar için ziyaret tehlikeli bir hal almıştır.

II ve III numaralı gaz odası ve krematoryumlar tıpatıp aynı modeldeydiler. Auschwitz I genel sergisi içinde yer alan makette buralar ziyaretçiye gösterilmektedir. Bu yerlerin her birinde, insan yakmakta kullanılan üç potasıyla birlikte Topf marka beş fırınlı bir krematoryum salonu ve bir bodrum bulunuyordu. Bu bodrumda, yarı zemin altında iki morg vardı ve buralar soyunma salonu ve gaz odası (210 metrekare) olarak düzenlenmişti. Bir asansör kadavraları bodrumdan giriş katındaki fırın salonuna çıkartıyordu. Ana

odalar otomatik olarak havalandırılıyordu. II. krematoryumun kalıntıları arasında fırınların bulunduğu mekânın zeminini ve kurbanların cesetlerini taşımayı sağlayan raylardan arta kalanları görmek mümkündü. Krematoryum III'ten ise, gaz odası vestiyerinden yeraltındaki krematoryumlara götüren merdivenden kalanlar görülebilir.

II ve III numaralı bu harabeler, 1964'ten bu yana analizlerin ve koruma programlarının konusu olmuştur. Bu yöndeki ilk çalışmaya Krakov Politeknik Okulu başlamıştır ve sonuncu çalışma da yakında uygulanmaya konacaktır. Ancak buraların özellikle gençlere en etkili, en pedagojik biçimde nasıl gösterilebileceği üzerine tartışmalar sürmektedir. Pressac'ın önerebileceği gibi, buraların eski haliyle tıpatıp yeniden inşa edilmesini –özellikle Sovyetler Birliği'nde bulunmuş olan tüm arşiv öğeleri sayesinde teknik olarak artık bu mümkündür– kimse önermese de, kimileri panoların daha fazla bilgi vermesini istemekte, kimileri harabelerin yakınına bir maket yerleştirilmesini, kimileri ise *Sonderkommando*'nun yaşam ve çalışmasının nasıl olduğunu anlatan bir ses kaydının tüm mekânlardan işitilebilir olmasını önermektedirler.

Kamp girişinden daha uzakta olan IV ve V numaralı gaz odası ve krematoryumlar daha az ziyaret edilmektedir. Bu bölümler, "yeni sauna"yı (kabul binası) ve "Kanada" denen baraka ve depoların izlerini kapsayan bir bütüne dahildir. II ve III numaralı tesislerden farklı tipteki bu iki tesis birbirinin aynıydı. Bunlarda bodrum katı yoktu. Krematoryum salonlarında küller için dört potalı ikili bir Topf fırını vardı (bunlara sekiz potalı fırın da deniyordu). Merkez salonları dönüşümlü olarak hem vestiyer hem de morg şeklinde kullanılıyordu. Kadavralar, üç ve (V numaralı için) dört gaz odalı bir bütünden (240 m) geliyordu. Havalandırma doğal olarak kapıları açarak yapılıyordu. IV numaralı fırın, hiz-

mete girmesinden iki ay sonra tamamen kullanım dışı kaldı. V numaralı fırın vasat düzeyde çalışıyor, sık sık arızalanıyordu. Mayıs ve Haziran 1944'te Macarların öldürülmesiyle kapasitesi aşılmış oldu. Bunun üzerine, bu eksiği gidermek amacıyla, V numaralı krematoryumun kuzey avlusunda açık havada beş küçük yakma çukuru açıldı.[8] Birkenau'nun başka yerlerinde olduğu gibi buraya da üzerinde İbranice, Yidiş dilinde, İngilizce ve Lehce bir yazıt bulunan siyah granitten dikilitaşlar kondu: "Nazi soykırımının kurbanı olarak ölmüş erkek, kadın ve çocukların anısına. Burada külleri yatmaktadır. Ruhları şad olsun!"

IV numaralı krematoryumun tuhaf bir yazgısı olmuştur. İlki 4 Temmuz 1942'de kurulmuş olan Sonderkommando mahkûmları, Slovak Yahudileri konvoyunun ilk ayıklanması sırasında kurallara uygun olarak gazla öldürülmüşlerdi: Bu cinayetlerin işlendiğinin hiç tanığı kalmamalıydı. Tüm tanıkların yok edildiğinin bilincinde olan bu insanlardan bazıları, günlükler ya da basit notlar yazarak sakladılar. 1945-1970 arasında, Birkenau gaz odaları ve krematoryumlarının yakınında altı yazı bulundu. Muhtemelen çok daha fazla yazı olması gerekir ama bunlar ya kesin olarak kaybolmuştur ya da her an bulunabilirler. Bu yazılardan üçü büyük önem taşımaktadır.

Zalman Gradowski'ye ait olan metinlerden biri, mühürlü bir şişenin içinde gömülü olarak, Sovyet heyeti tarafından Mart 1945'te bulundu. Daha sonra, Varşova'daki Yahudi Tarih Enstitüsü Müdürü Bernard (ya da Ber veya Berel) Mark'a verilen bu ilk elyazması Kalabosin Yahudilerinin sürgününü, Treblinka ve Varşova yolculuğunu, Auschwitz'e varışı, Sonderkommando içindeki yaşam ve çalışmayı anlat-

8 Tüm bunların kaynağı Jean-Claude Pressac'ın çalışmalarıdır: *Les Crématoires d'Auschwitz: la machinerie du meurtre de masse*, CNRS-Éditions, 1993 ve "Enquête sur les chambres à gaz", *Les Collections de l'Histoire* no. 3, s. 34-41.

maktadır. İkinci bir elyazması bir Polonyalı tarafından gaz odaları ve krematoryum yıkıntıları arasında bulunmuştur. Bu yazı, Oswiecim doğumlu Chaim Walnerman'ın eline geçmiştir. 1947 yılında Filistin'e göç eden Walnerman 1970'li yılların sonunda bu metni kendi adıyla yayımladı. Yazıda yazanın kişisel yazgısı, ilk yok edilen ve aile kampına kapatılmış Yahudiler ve Sonderkommando üyelerinin korkunç yaşamı anlatılmaktadır.

10 Ocak 1943'ten beri Sonderkommando mensubu olan Zalman Lewental'ın, tek tek sayfalar halinde yaklaşık yüz sayfadan ibaret elyazması 1962 yılında III numaralı krematoryum bölgesi içinde cam bir kapta bulunduğunda öyle rutubetlenmişti ki okunması imkânsızdı. Tüm metni yeniden oluşturmak gerekti. Gradowski gibi, Lewental da Polonya'da yaşadığı Cechanowe şehrinden sürülüşünü, yolculuğu, Auschwitz'e varışı ve özellikle Sonderkommando'yu ve isyan hazırlığını anlatmaktadır. III numaralı krematoryumda görevlendirilen Lewental anlattığı isyana katılmamıştır. Elyazması 10 Ekim tarihlidir. Lewental'ın ikinci bir elyazması 1961'de bulunmuştur. Yanında da Lodz gettosunun bir günlüğü bulunmaktadır. III. krematoryumda 15-19 Ağustos 1944 tarihinde yazılmış bu metinde, günlüğü koruma kaygısını belirtmekte, başka elyazmalarının da krematoryum yakınlarına gizlenmiş olduğunu söyleyerek, Sonderkommando'daki yaşam ve çalışma üzerine bilgiler vermektedir.

Leyb Langfus'a ait olduğu saptanmış elyazması, 1952 yılında III numaralı krematoryum harabelerinde bulunmuş ve Varşova'daki Yahudi Tarihi Enstitüsü'ne gönderilmiştir. Bu günlük 1943'te başlamakta ve 26 Kasım 1944'te sona ermektedir. Savaştan hemen sonra, Oswiecim'deki bir Polonyalı (bir "yerli") şişe içinde başka bir elyazması bulmuştu. Bu sonuncusu 1970 yılında müzeye teslim edildi. Yazan ay-

nı kişiydi. Langfus, Almanya'ya gönderilen kadın saçlarının dezenfeksiyonunda ve hazırlanmasında çalışmıştı. Tanık olduğu çeşitli olayları anlatmaktadır.

Elde bulunan tüm bu tanıklıklardan ve Filip Müller'in *Auschwitz'deki Bir Gaz Odasında Üç Yıl*[9] adlı tanıklığından yola çıkan Georges Didi-Huberman, Sonderkommando'ya alınan mahkümların görevinin ne olduğunu özetledi.

"Binlerce hemcinsinin ölüsünü ellemek. Herkesin son anına tanık olmak. Sonuna dek yalan söylemek zorunda kalmak (kurbanları yazgılarından haberdar etmek istemiş bir Sonderkommando üyesi, krematoryum ateşine canlı canlı atılmış ve arkadaşları da infazı seyretmek zorunda bırakılmışlardır). Yakınlarını tanımak ama ses çıkaramamak. Erkeklerin, kadınların ve çocukların gaz odasına girişini seyretmek. Çığlıkları, darbeleri, can çekişmeleri işitmek. Beklemek. Sonra aniden tarifsiz bir insan yığınıyla karşılaşmak –insan etlerinin etinden, bizim kendi etimizden yapılma bir "bazalt sütunu" kapı açılınca yığılıverir. Cesetleri tek tek çekmek, [Naziler vestiyer çözümünü hayal edene dek] giysilerini çıkarmak. Birikmiş tüm insan sıvılarını, kanlı irinleri tazyikli suyla yıkamak. Altın dişleri Reich'ın ganimeti olarak çekip çıkarmak. Cesetleri krematoryumun harlı ateşlerine atmak. İnsanlıkdışı tempoyu sürdürmek. Ateşi kömürle beslemek. 'Harklara dökülen ve soğurken grimsi bir renk alan bu biçimsiz, akkor ve beyazımtırak madde'den insan küllerini çekip çıkarmak. [...] Kemikleri kırıp ufalamak [...]. Tüm bunları bir yığın haline getirip yakındaki nehre dökmek ya da kamp yakınındaki yol yapımı için sekileme malzemesi olarak kullanmak. On beş mahkümun büyük masalar üzerinde taramaya çalıştıkları yüz elli metrekare insan saçı üzerinde yürümek. Zaman zaman ves-

9 Filip Müller, *Trois Ans dans une chambre à gaz d'Auschwitz*, tercüme P. Desolneux, Pygmalion, 1980.

tiyeri yeniden boyamak, yeşilliklerden çitler hazırlamak –kamuflaj–, olağandışı gazla öldürmeler için ilave yakma çukurları açmak. Dev krematoryum fırınlarını temizleyip tamir etmek. SS'lerin tehdidi altında her gün işe yeniden başlamak. Böylece sarhoş gibi gece gündüz çalışarak belirli bir süre hayatta kalmak, 'en kısa sürede işi bitirmek için meczup gibi koşturmak.'"[10]

7 Ekim 1944'te, yok edilme sırasının kendilerine geldiğini anlayan krematoryum ve gaz odası Sonderkommando'su üyeleri isyan ettiler. Bu isyan önceden hazırlanmıştı. Union-Werke fabrikasında çalışan dört Yahudi kadın onlara patlayıcı sağlamıştı. Roza Robota, Ala Gertner, Regina Safisrstein ve Estera Wajcblum adlı bu kadınlar tutuklandı ve 6 Ocak 1945'te Auschwitz'de idam edildiler. SS'ler IV numaralı krematoryuma girdiklerinde ellerine ne geçirdilerse onunla silahlanmış Sonderkommando üyelerinin saldırısına uğradılar. Üç SS öldürüldü ve onlarcası yaralandı. Mahkûmlar gaz odaları ve krematoryumlarda yangın çıkardılar ve buralar tamamen kullanım dışı kaldı. Mahkûmlar kaçtı. İçlerinden bazıları yakalanıp öldürüldü. Yaklaşık 200'ü kampa geri getirildi ve kurşuna dizildi.

V numaralı krematoryumda gizlice dört fotoğraf çekilmişti. Bu fotoğraflar, 2001'de Clément Chéroux'nun Sully otelinde düzenlediği "Kampların Anısına" adlı sergide gösterildi. Hatta bu fotoğraflar çağrı ürünü, temel reklam argümanı, "medyatik" nesnelerin en yetkini ve kimi söylentilerin tersine Auschwitz'de Yahudilerin gazla öldürüldüğüne dair fotoğraflar olduğunu kesin olarak kanıtladılar. Çünkü Clément Chéroux bu belgeleri, Lanzmann/Godard arasındaki "fazlasıyla medyatik tartışmanın imi altına" yerleştirmeyi seçti. 1994 yılında Claude Lanzmann *Le Monde* gazetesine, "üç bin

10 Georges Didi-Huberman, *Images malgré tout*, Minuit, s. 2003, s. 13-14.

Yahudi erkek, kadın ve çocuğun hep birlikte Auschwitz II krematoryumundaki bir gaz odasında boğularak öldüğünü gösteren", hem de bir SS'in çektiği bir film olsa bile bunu imha edeceğini itiraf etmişti. 1994 yılında Godard "bu gaz odası görüntüleri"nin var olması gerektiğini söylüyordu ve "iyi bir araştırmacı gazeteci ile birlikte" bu işe koyulursa "yirmi yılın sonunda" bunlara ulaşacağı iddiasındadır. Gerçek *Deus ex machina* Clément Chéroux, dört klişeyi elinde sallayarak tartışmayı hızla sonuca bağlamıştı: "[...] Yirmi yıl araştırma gerektiren bu görüntüler bal gibi de var, üstelik biliniyor."[11]

Bu sansasyonel haber tek başına değildi. Auschwitz albümünün fotoğrafları gibi, bu klişeler de bilinmekteydi ve birçok eserde, çeşitli sergilerde, özellikle Auschwitz Müzesi sergisinde yer alıyordu. Clément Chéroux bunu zaten biliyordu. Onun sevinci, arşivlik bir bulgudan değil, bir okumayı benimsetmiş olmaktan kaynaklanıyordu. Bu yasadışı klişeler film değildir, Auschwitz albümü fotoğrafları gibi bir dizi, bir röportaj da değildir. Gaz odalarındaki öldürmelere dair herhangi bir görüntü de sunuyor değillerdir. Gaz odasından çekilen bu fotoğraflar, gazla öldürülmüş cesetlerin V numaralı gaz odasının önündeki yakma çukurlarında yakılmasını ve bu gaz odasına sürüklenen kadınları göstermektedir. Jean-Claude Pressac'ın[12] ve Jean-Luc Godard'ın kesin iddialarına karşın, bir gazla öldürme filmi çekilmişse de kimse onu bulamadı.

Georges Didi-Huberman'ın ustalıklı çalışması görüntü hangi koşullarda ve kimler tarafından çekildiği, savaştan sonra bunların çeşitli biçimlerde yeniden kadrajlanıp rötuşlan-

11 Clément Chéroux (editörlüğünde), *Mémoire des camps-Photographies des camps de concentration et d'extermination nazis (1933-1999)*, Marval, 2001, s. 217. Bu "görüntü tartışması" konusunda bkz. Sylvie Lindeperg, *Clio de 5 à 7*., *a.g.e.*, s. 266-227 ve doçentlik tezi, *L'Image à l'épreuve de l'histoire*, Paris III Üniversitesi, yeni Sorbonne, 2003.

12 Belirttiğimiz *L'Histoire* dergisindeki yazının sonuç bölümünde.

ması üzerine bilinebilecek her şeyi göstermektedir. Georges Didi-Huberman haklıdır: Bu fotoğrafların bir direniş eylemi olduğu tartışmasızdır; tıpkı Sonderkommando üyelerinin toprağa gömdüğü şişelerdeki yazılar gibi görüntü yoluyla tanıklıkta bulunma iradesinin bir parçasıdır. Tüm fotoğraflar gibi, krematoryum V'in fotoğrafları da ancak okunur olmalarını mümkün kılan bir metnin eşliğinde anlam taşırlar.

Bu ölüm bölgesindeki tek yapı gaz odaları değildir. Birkenau sınırlarının batı ucunda bulunan, kampa gelenlerin kabul edildiği bina olan "yeni sauna" da buranın parçasıdır. "Yeni sauna" başta öngörülmüş değildi. Buranın 1943'ün son aylarındaki inşaatı yeni ihtiyaçlara verilmiş bir cevaptır. Çünkü derhal gazla öldürülenlerin sayısı baş döndürücü biçimde artmış olsa da, kampa girenlerin son derece düşük olan sayısı da artmıştır. Müze tarihçileri –Andrzej Strzelecki, Irena Strzelecka, Wladislaw Niessner, Teresa Swiebocka– bu binanın inşaasına, kullanımına, korunmasına ve Auschwitz-Birkenau kamp-müzesinin yeni müzecilik anlayışının en değerli parçası olmasına yol açan son dönemdeki düzenlenmesine tüm bir eseri ayırmışlardır.[13]

"Sauna" terimi Finceden gelir ve "Finlandiya tarzı buhar banyosu yapılan yeri belirtir. Mecazı smürsel olarak, başlangıçta yanan bir volkan kayası üzerine suyun fışkırtılmasıyla elde edilen, sonra da benzer yöntemler kullanılarak yapılan buhar banyosunu ifade etmektedir. Çeşitli kelime türetmeleriyle, içinde bir sauna da bulunacak şekilde fiziksel olarak düzenlenmiş binalar için kullanılmaktadır."[14] Bu tür yapıların kamplarda olmadığı gerçektir. Buna karşılık, hijyen sorunu SS'leri kaygılandırdığından, su buharı kulla-

13 *The architecture of Crime. The "Central Camp Sauna" in Auschwitz II – Birkenau*, translated form the polish by William Brand, Auschwitz-Birkenau State Museum, Oswiecim, 2001.

14 Le Robert, *Dictionnnaire historique de la langue française*, 2000.

nan dezenfekte binaları vardır. Dikenli teller ve nöbetçi kuleleri salgınlara karşı hiç işe yaramaz; özellikle bitle taşınan ve SS'lere de bulaşan, son derece öldürücü olan tifüse karşı işe yaramaz. B Ia ve B Ib bölümlerinde karşı karşıya inşa edilmiş iki binanın her birinde duş ve dezenfekte salonları ile "sauna" gibi, yani giysilerin etüvden geçirilmesi için düzenlenmiş iki oda bulunmaktadır. Her duş ya da dezenfekte salonunu adlandırmada "sauna" teriminin kullanımı, muhtemeldir ki kaynağını bu iki binadan almaktadır. Bu kullanım ya filolog Victor Klemperer'in mükemmel biçimde analiz ettiği gibi, (tıpkı giriş parmaklıklarının üzerindeki o çok ünlü *Arbeit macht frei* ibaresi benzeri) Nazilerin III. Reich dilini saptırmasına bir örnektir ya da bizzat mahkûmların örtmece arzusunun ifadesidir. Benzer biçimdeki üç diğer bina da 1943-1944'te B II bölümünde inşa edilmiştir. Bunlardan biri Çingeneler kampındadır (B IIe).

Kamp planlarında sauna teknik terimle belirtilmiştir: "Bulaşıcı hastalıkları önleme ve dezenfeksiyon istasyonu". Burası, kısmen aynı işlevlere sahip diğer binalardan ayırt etmek için "yeni sauna" ya da "merkezî sauna" olarak adlandırılmıştır. 20 Aralık 1943'te işlemeye başlamıştır. Burası Birkenau'nun en geniş binasıydı –hâlâ da öyledir. Planların çizimi ve inşaatta mahkûmların el emeği kullanılmışsa da, on bir işletme bu iş için seferber edilmiştir. Bunlar arasında bulunan Topf und Söhne aynı zamanda gaz odaları ve krematoryumların donanımında da çalışıyordu. Ocak 1945'te, tamamen harap bir halde olan bina yine de ayaktaydı. 1954 yılındaki bir fırtına sırasında çökmüş olan çatısı 1960'lı yılların başında yeniden inşa edilmiştir. Yaklaşık otuz yıl boyunca restorasyon çalışmaları asgari düzeyde kalır: Esasen binanın daha fazla tahrip olması engellenmeye çalışılmaktadır. Bina kampın girişinden öyle uzaktadır ki, yalnızca pek az sayıda ziyaretçi buraya girecek zamanı ve gücü bulur.

1996 yılında girişilen rehabilitasyon çalışması, Birkenau sit alanının düzenlenmesine öncülük eden yeni konsepte tümüyle dahildir: Kalıntıları kalmış olan kamptaki her yapının ne amaçla kullanıldığını açıklamak. Böylece, mekânların durumu bunu mümkün kıldığından, önceki düzenlemeler hiçbir şeyi değiştirmediğinden, tıpkı Auschwitz I binalarında olduğu gibi müze-yazıcılığının tek bir tortusu bile küçücük bir tarih yazmadığından, tamamen modern bir müze-yazıcılığı olarak sauna müze-yazıcılığını bütünü içinde düşünmek mümkündü. Renovasyon çalışması, mahkûmların yürüdüğü yolu ziyaretçinin yürümesini sağlayacak şekilde sürdürülmeliydi. *Bauleitung* planları, arta kalan yazılar ve saunada çalışanların ve saunadan geçenlerin tanıklıkları, müze tarihçilerinin her bir salonun kullanımına uygun rekonstrüksiyon yapmalarını sağlamıştır.

Binanın tasarlanışı, odaların birbirini izleyişi, Birkenau'nun endüstriyel halinin ve kampa gelen kişiyi bir kimliği ve adı olan insandan anonim bir numaraya dönüştüren parkurun kusursuzca okunmasını sağlar. Ziyaretçi, toprağı koruma amacıyla yapılmış yalancı bir zemin (camdan bir platform) üzerinde yürüyerek mahkûmla aynı yolu izler. Camın üzerine kaydedilmiş bilgiler, ziyaretçiyi bıktırmamak ve dilediğince görüp hissetmesini sağlamak için asgari düzeyde tutulmuştur. Konseptörlerin anlayışına göre, ziyaretçi bu yoldan geçmiş olanlarla özdeşleşebilecek, bir anlamda bu deneyimi yaşayabilecekti.

En geniş oda olan bekleme ve soyunma salonunda (*Warte und Auskleideraum*) mahkûmlar çırılçıplak soyunurlar. Kadınlar SS'lerin ve kommandonun saunada çalışan erkek üyeleri önünde soyunur. Giysilerini bırakırlar ve vagonlarda ya da rampada bırakmadıkları eşyalarını da yerdeki kaplara bırakmaları emredilir: saatler, tükenmez kalemler, para... Kimi zaman, bu salonda yeni bir ayıklama yapılır ve

özellikle hamileliği rampada gözden kaçmış kadınlar derhal en yakındaki gaz odasına gönderilir. Masalar yerleştirilmiştir ya da bir *Schreiber*, yani yazıcı olarak görevlendirilmiş bir mahkûm, kampa kabul edilecekleri kaydeder. Bu odaya bakan küçük bir lokal tuvalet olarak kullanılır. Bir sonraki oda: ""Değerli eşya müsaderesi" (*Wertsachen-Aufnahme*), giysilerin incelendiği yerdir. Bu giysilerde saklı olabilecek değerli eşyalar (mücevherat, paralar) aranır. Küçük bir sergi, el konulan eşyaların çeşitliliğini göstermektedir: makas, tıraş fırçası, ustura, kaşık, bilezik, termoslu şişeler...

Bu giysiler, dezenfekte edildikten sonra, eğer Yahudilere aitseler "Kanada"ya, mahkûmlar Yahudi değilse *Effektenkammer*'e (giysi deposu) götürülür. Sonra, "gelenler", *Durchgang unrein*, pis taraf koridoru denen uzun bir koridordan geçerler. Bu koridor berberlerin bulunduğu odaya açılır. Orada saçlar kesilir, kıllar, tüm tüyler tıraş edilir. Kayıt numarası da burada dövme yapılır. Bu konuya tekrar döneceğiz. Sonra, kapının üzerinde hâlâ yazdığı gibi, *Untersuchungsraum*'a, yani sınav salonuna geçilir. Buranın kullanım amacı pek belli değildir. Belki de, bir sonraki salon olan hekimler salonundan anlaşılacağı gibi, yeni bir tıbbi muayene söz konusudur. Sonra, dezenfektan dolu bir ayak yıkama havuzundan geçerek, duş salonuna girilir (girişte belirtildiği gibi, *Brausen*). Gözetimle görevli bir SS için bir tür yatak odası inşa edilmiştir. Hemen yanında, dev kazanlarda suyun ısıtıldığı oda bulunur.

Daha sonra mahkûm, "pis" tarafta kat ettiği yolun simetriği bir yolu "temiz" tarafta kat eder. Önce kuruma salonuna girer, sonra *"Durchgang rein"* (temiz taraf) denen bir koridora. Kirli ve temiz iki koridor arasında, sıcak hava yoluyla dezenfeksiyon yapılan odaları için kazanlar bulunur –depolardaki, basınçlı kazanlardaki metalde yine Topf und Söhne markasının kazılı olduğu hâlâ görülmektedir.

Temiz koridor bekleme ve giyinme salonuna açılır. Giysilerin dağıtıldığı bu salon iki odayla çevrilidir. Bu odalardan birinde erkeklerin, diğerinde kadınların giysileri bulunuyordu.

Ölüm merkezlerinin tüm müze-yazımının paradoksunu çözmeye bu salonda girişilmiştir. Kitlesel ölüm nasıl açıklanabilir? Anlatılamayacak olanı nasıl anlatmalı? Yalnızca Yahudi olarak damgalandıkları için binlerce insanın gün be gün kaybolması nasıl anlatılmalı? Birçok tanık kelimelerin son derece kifayetsiz kaldığını belirtse de, kampa girişi, öldürücü çalışmayı, açlığı, susuzluğu, hastalığı anlatmak mümkündür. Bütün dillerden derlenmiş ve hâlâ da derlenmeye devam edilen ya da yazılı yüz binlerce tanıklık bunu kanıtlıyor. Her tarih, ister yazılı olsun, ister resimlenmiş ya da müze-yazısına geçirilmiş olsun, zamanı bütünleştirmeyi gerektirir. Kitlesel ölüm ise zamanı bilmez. Bu bir denge yitimidir. Hayatta kalmaya ve hayatta kalanlara verilen yer ile ölülere verilen yer arasındaki, kimilerinin mücadele ettiği dengesizlik böyle açıklanır.

Müze-yazımına bulunan çözüm, –ki Christian Boltanski'nin enstelasyonlarını hatırlatmaktadır– Washington'da Holocauste anısına seçilen çözümle aynıdır. Washington'da, Eishishok Yahudi kasabasındaki yaşamın fotoğraflarıyla birlikte müzenin ortasına bir tür kule inşa edilmiş. Saunada ise, kampa getirilenlerin eşyaları arasında bulunan ve korunmuş olan fotoğraflar artık sergilenmektedir. Gündelik yaşamdan, küçük yaşamlardan, aniden kesintiye uğrayan yaşamlardan çarpıcı görüntüler veren fotoğraflar. Ziyaretçiye sunulan son görüntünün hatırlattığı gibi küle döndürülmüş yaşamlar: IV numaralı krematoryum ve gaz odası ile saunanın yakınındaki küçük gölde bulunmuş küçük bir vagon insan küllerini taşımakta kullanılıyordu.

1943 sonunda, otuz baraka-depo, IV ve V numaralı krematoryum ve gaz odaları arasındaki B II bölümünün eklen-

tisi olarak inşa edilmiştir. Bu depolar, 1942 tarihli planlarda da yer almamaktadır. Erkek, kadın ve çocuklarla birlikte, ayıklanması, depolanması, gönderilmesi gereken eşyaları getiren trenlerin dolap beygiri gibi dönüp duracakları o dönemde öngörülebilir bir şey değildi. Duvar gibi yükselen dikenli tellerle çevrili bu yeni binalar yeni bir bölüm olarak belirtilmiştir ve buraya Kanada II olarak referansta bulunulsa da, B IIg denmiştir. Bu çeşit çeşit eşyaların tarihinin kendi dinamiği vardır; öldürülmüş ya da kampa konmuş erkek, kadın ve çocukların dinamiğinden ayrılmış gibidir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÇİNGENELER

Birkenau'daki Çingene kampının 1944 yılında tasfiye edilmesinin yıldönümü olan 2 Ağustos 2001'de, Auschwitz I'in 13. bloğunda "Sinti ve Roma'lara Yönelik Nasyonal-Sosyalist Soykırımı" sergisi açılmıştı.[1] Yahudilerle ilgili sergiyle birlikte bu, Nazizm tarafından bir milliyet olarak değil "ırksal" olarak tanımlanmış bir nüfusu dikkate alan ikinci sergidir. Maruz kaldıkları kıyımı anlatmak için Çingenelerin bizzat giriştikleri eylemlerin başarısının açık bir göstergesidir. Kendilerine yabancı olduğunu düşündükleri ve her türden olumsuz basmakalıp düşüncenin taşıyıcısı olan Çingene yerine "Sinti ve Roma" adlarını dayatan Çingeneler, aynı zamanda, *Gadjo*'ların, yani çingene olmayanların değil, kendi halklarının bakış açısından yazılı bir tarih de talep etmektedirler. Gerçekten de Sinti ve Roma terimleri, Çingenelerin yerli dili olan Romanca'ya aittir. Sinti'ler, Ortaçağ'dan beri

1 Sergi kataloğu yayımlandı: Romani Rose (edit.), *The national socialist Genocide of the Sinti and Roma, Catalogue of the permanent exhibition in the State Museum of Auschwitz*, Dokumentations-und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, Heidelberg, 2003.

Orta Avrupa'ya yerleşmiş etnik azınlık üyeleridir; Roma ya da Romlular ise –kimi zaman tüm topluluğu belirtmekte kullanılan terim– Ortaçağ'dan bu yana Avrupa'da, ama Germen dil alanının dışında yaşayanları belirtmekte kullanılır.

Günter Lewy, yakın dönemde tercüme edilen eseri *Nazilerin Çingene Kıyımı*'nda,[2] 1 Eylül 1981'de, diye aktarmaktadır, Çingeneler Tübingen Üniversitesi arşivlerini işgal ederler. Burada, Nazilerin, III. Reich sırasında Çingenelerle ilgili "Irksal Hijyen ve Nüfus Biyolojisi" Enstitüsü'nün dosyaları bulunmaktadır. İşgalciler bu dosyaların Coblence'daki Federal Arşivlere naklini talep etmektedirler. Çingeneler gerçekte gücenmişlerdir: Enstitü'nün eski çalışanı olan antropolog Sophie Ehrhardt, Nazizm dönemindeki kariyeri sırasında hazırlanmasına katkıda bulunduğu belgeler üzerinde hâlâ çalışmaya devam etmektedir. Ayrıca, bu belgeler tamamen özel veriler içermektedir (soykütük ağaçları ve fiziksel ölçüler). Bu olgu, Çingene kıyımının ele alınışındaki laubaliliğin kanıtıdır. Çingene tarihçiliği, diye yazmaktadır Henriette Asséo, "kıyıda kalmış kurbanlar için kıyıda kalmış bir tarihçilik" olarak kalır.[3] Kurban oldukları uzun süre inkâr edilmiş kurbanlar. Hayatta kalan Çingeneler, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin uyguladığı tazminat politikalarından büyük ölçüde dışlanmışlardır. Onların kıyımından sorumlu olanlar belli ki pek endişe duymamışlar. Dahası, Sophie Ehrardt gibi, Çingenelerle "bilimsel olarak" ya da siyasal olarak ilgilenmeye de devam etmişler. Örneğin Bavyera'da, Çingenelerin sürgününü düzenlemiş olan Münih Çingene ofisi personeli, "Çingene Sorunu"nu yeniden dü-

2 Günter Lewy, *La Persécution des Tsiganes par les nazis*, Paris, Les Belles Lettres, 2003.

3 Henriette Asseo, Günter Lewy'nin eserine önsöz, *a.g.e.*, s. 11. Ayrıca bkz. aynı yazar, "Des Tsiganes dans les camps", *Présence du passé, lenteur de l'Histoire. Vichy, l'Occupation, les Juifs, Annales ESC*, Mayıs-Haziran 1993, Paris, Armand Colin, s. 567-583.

zene koymakla görevlendirilerek 1946 yılında kurulan "Göçebeler Merkez Bürosu"nda çalıştırılmıştır. Ama özellikle Çingeneler tarih yazımının unutulmuşları olmuşlardı. En iyi koşullarda, daha genel ve kapsayıcı bir formül içinde Yahudilere bağlanmışlar ve hem doğru hem yanlış bir ifadeyle, "Yahudiler ile Çingeneler" denmiştir. Bu unutulma, Çingenelerin seferber olmasına ve özellikle komünizmin çöküşünden bu yana ortaya çıkmış belge yığınına dayanarak Nazi devleti ve ırksal politikası üzerine son derece kesin araştırmaların, Nazizm koşullarında Çingenelerin kendine özgü yazgısı üzerine incelemelere nihayet imkân tanımasına dek sürmüştür.

Gerçekten de, 1982 yılında, merkezi Heidelberg'te bulunan Sinti'ler ve Roma'lar Merkez Konseyi kuruldu. Bu örgütlenme, on altı derneği bir araya getirmektedir ve Almanya'da yaşayan Çingenelerin çıkarlarını temsil etmektedir. 17 Mart 1982'de Konsey, Federal Almanya Cumhuriyeti şansölyesi Helmut Schmidt tarafından kabul edilir. Schmidt nasyonal-sosyalizmin Çingeneler üzerinde işlediği cinayetlerin bir soykırım olduğunu kabul eder. Bazı tarihçiler buna itiraz ederler. 1980'li yılların başında, Almanya'nın ve Bade-Wurtemberg Land'ının desteğiyle Heidelberg'de Sinti'ler ve Roma'lar Dokümantasyon ve Kültür Merkezi kurulmuştu. Mart 1997'de, başkan Roman Herzog, Çingene Holocauste'u üzerine ilk kalıcı sergiyi burada açmıştı. İkincisi Auschwitz müzesindeki sergiydi.

İlk Çingene sevki Birkenau'ya Şubat 1943'te varır. Bu yeni gelenler ne ayıklanır ne de eşyalarına el konur. Çingeneler kaydedilir, sicil numaralarının başında, *Zigeuner*'i belirtmek üzere bir Z harfi vardır ve bu harf dövme olarak, toplumdışıları belirten siyah üçgenin üzerine yazılır. Erkekler, kadınlar ve çocuklar ayrılmamıştır. Hepsi ailecek kalırlar, saçları kesilmez, sivil giysileri üzerlerinden çıkarılmaz ve

Birkenau'ya yerleştirilirler. B II ile B IIe bölümlerinin ilk sakinleri onlar olduğundan, daha sonra da oraya *Zigeuner Lager* denecektir. Çingene kampı ise henüz inşaat halindedir.

Bu sürgünler, Himmler'in 16 Aralık 1942 tarihli özel bir emrinin sonucudur. Bu emir *post facto* [sonradan] "Auschwitz hükmü" diye anılmıştır. Himmler *Ziguenermichschlinge*'lerin, yani kanı bozuk Çingenelerin bir toplama kampına sürülmesini emretmektedir. "Safkan" Çingeneler, "iyi *Mischlinge*"ler, çingene kanının hâkim olduğu kişiler, toplumsal olarak uyumlanmış ve "Alman kanından kişilerle" evli Çingeneler muaf tutulmuştur. Bu kişiler kısırlaştırılacaktır. Bu durum, çok sayıda Çingene için "biyolojik ölüm" demektir, "farklılaşmış soykırım" anlamına gelmektedir. Bu emrin ardından Ocak 1943'te RSHA'nın (*Reichssicherheitshauptamt*, Reich'ın güvenliğiyle görevli ana büro) III. Reich'ta ve işgal edilmiş ülkelerde yaşayan Çingenelerin tutuklanması üzerine direktifleri gelir. Bu, Nazilerin iktidara gelişinden bu yana maruz kaldıkları kıyımın doruk noktasıdır. Bu kıyım genellikle Yahudi kıyımına özdeş kabul edilir. Ama durum pek de böyle değildir. 1933 yılında Almanya'da yaşayan yaklaşık 26.000 Çingene Hitler'i hiç ilgilendirmemektedir. Örneğin *Mein Kampf*'ta Çingenelerin kafaya takıldığını gösteren herhangi bir ibare yoktur. Rejimin dikkatini "Çingene felaketi"ne ve "çingene vebası"na çeken, yerel yetkililer ve Nazi partisinin alt basamakları oldu. Nazizmin ilk yıllarındaki politik tavır, yüzyılın başından beri izlenen ve Weimar'ın sürdürdüğü ve diğer ülkelerde, özellikle Fransa'da yürürlükte olan politikalardan pek farklı olmayan tavırla mutlak süreklilik içerisindedir: Özellikle göçebe yaşam tarzı nedeniyle damgalanmış olan ve dikkat çekici bir şekilde aynı ve değişmez basmakalıplarla –pislik, hırsızlık (özellikle çocuk hırsızlığı), yalan, ahlak düşkünlüğü, ihbarcılık– algılanan bir halkın tedirgin edilmesi ve denetlenmesi.

Bununla birlikte, Nuremberg yasalarıyla Nazi devleti, ulusal halk topluluğundan (*Volksgemeinschaft*) dışlanan kategorileri tanımlama şeklindeki sınırsız göreve canla başla girişti̇ğinde, kimin Çingene olduğunu bilmek önem taşır. Çingene sorunu bu noktada Yahudi sorunuyla karşılaşır. 1936 ilkbaharında İçişleri bakanlığı "Irksal Hijyen ve Nüfus Biyolojisi Enstitüsü"nü kurar ve bunun yönetimini tanınmış bir kriminal biyoloji uzmanı olan Doktor Robert Ritter'e teslim eder. Enstitünün amacı, Almanya'daki Çingene nüfusun tümünü, tek tek her bir kişinin ırksal oluşumunu dört kuşak geriye kadar uzanarak inceleyip sınıflandırmaktı. Ritter'in meslektaşları arşivleri incelerler, ülkenin dört bir yanını dolaşırlar, ölçülebilecek her şeyi ölçerler ve olağanüstü bir antropolojik ve soykütüksel veri tabanı oluştururlar.

1937'den itibaren Çingeneler, kriminalliğin kökünü kazıma politikasının rehini olurlar. Tutuklanırlar, toplama kamplarına, özellikle de Dachau'ya kapatılırlar. "Çingene felaketi"ne karşı Himmler'in ertesi yıl aldığı bir karar ilk kez ırksal ölçütlere gönderme yapmaktadır. Bundan böyle yalnızca toplumu kriminallerden kurtarmak değil, aynı zamanda Alman kanının saflığını "Çingene kirliliği"nden korumak da önemlidir. Üç mantık kesişir, birbirini tamamlar, kimi zaman çatışır; Çingenelere karşı politikanın değişkenliğini, hatta tutarsız olmasını bu durum açıklar. Bu tutarsızlık sonuna kadar da sürecektir. Çingeneler kategoriler halinde sınıflandırılmıştır: "Saflar", kanı bozuklar, beyazlar (*Jenische,* tenleri koyu esmer olmayanlar) ve de "Çingene tipli gezginler" Böylece ırk ve toplumsal tavır birbirine karışmış olur. Nazi düşünce tarzında toplumsal tavır kaçınılmaz olarak "ırk"ın ürünüdür, dolayısıyla kalıtımsaldır. "Saf Çingeneler" ya da "toplumsal olarak uyumlu" olanlar korunurken, *Zigeunermischlinge* sistematik olarak kıyıma uğrar. Burada Yahudilerle ilgili sınıflandırmalardan temelde bir

farklılık vardır. Wannsee Konferansı'nda Mischlingelerin, yani "Yahudi kanı" ile "Aryen kanı"nın karışmış olduğu kişilerin –Alman kanının baskın olduğu kişiler, Çingenelerin tersine esirgenmişti– yazgısı uzun uzadıya tartışılmıştı.

Savaşla birlikte mengene iyice sıkılır. Çingenelerin seyahat hakkı yoktur, kendilerine ayrılmış ikametgâhı terk edemezler; zorunlu çalışmaya tâbi tutulurlar, ordudan atılırlar, sürülürler. Kasım 1941'de, 5.000 Avusturya Çingenesi Lodz gettosuna götürülür ve burada Yahudilerinkine benzer bir yazgıya maruz bırakılırlar: Onlar da tifüsten kırılmışlar ve Chelmo kamyonlarında gazla öldürülmüşlerdir.

26 Şubat 1943'te Birkenau'ya konvoyla gelen Çingeneler, Auschwitz kamplarına ilk kapatılan Çingeneler değildir. Ama Auschwitz I'e onlardan önce gelenler, orada kayıtlara geçenler, antropometrik fotoğrafları çekilenler, sistematik bir kıyım çerçevesinde sürülmemişlerdi. Bundan böyle Çingeneler, kampta doğan bebekler de dahil, ayrıca, bir başka kayda geçirilirler. "Onların" kampının temel kaydı olan *Hauptbücher*'e kaydedilmişlerdir. Temmuz 1944'te, kampın tasfiyesinden kısa süre önce, Polonyalı bir mahkûm olan Tadeusz Joachinowski kayıt defterini çaputlara sarıp toprağa gömdü ve böylece olası bir imhadan kurtardı. Belge bulunduğunda yıpranmıştı, bazı sayfalar güçlükle okunur haldeydi. Elektronik yöntemlerle tamamı restore edilen belge, 1993 yılında Auschwitz Müzesi ve Sinti'ler ve Roma'lar Dokümantasyon ve Kültür Merkezi tarafından yayımlanır. *Auschwitz-Birkenau Toplama Kampındaki Sinti ve Rom'ların Anı Kitabı*'nda yaklaşık 21.000 ad bulunmaktadır. Bunların 10.087'si erkek Çingene, 10.849'u kadın Çingenedir ve aileleri üzerine bilgiler de bulunmaktadır. Tamamen ulusal bir gruba ayrılmış istisnai bir belgedir bu.

Kampa getirilen Çingenlerin bazıları kendilerine ayrılmış olan kampın yapımının tamamlanmasında çalışırlar. Sonuç-

ta, bu kampta kırk ahşap baraka olacaktır. Yirmi yirmi yolun iki tarafına sıralanmış bu barakaların her birine, üç katlı ranzalarda, gelen Çingene dalgasına bağlı olarak yaklaşık bin kişi yığılmıştır. Bölüm dikenli tellerle çevrilidir. Doğuda erkekler kampı bulunur (B IId), batıda erkekler için hastane barakaları. Bazı Çingeneler kendi kamplarının yapımında çalışırken, diğerleri çeşitli hizmetlerde kullanılır, ama çoğunluğu çalışmak zorunda değildir. Yine de ölüm oranı korkutucudur: Açlık, barakalardaki aşırı kalabalık nüfus, son derece kötü hijyen ve sağlık koşulları. Tifüs ortalığı kırıp geçirir. Ayrıca, "kırlık alanda çalışan doktorlar hariç, hâlâ pek azının bildiği,"[4] kamptakilerin de tanımadığı, noma denen, yanak kangreni olarak da adlandırılan tuhaf bir hastalık çocuklara zarar verir. "Ağzı açmayı engelleyen ve bu durumun tüm sonuçlarına yol açan korkunç bir hastalıktır."

Mayıs 1943'te uğursuz anılar uyandıran Doktor Mengele Auschwitz'e gelir. Çingeneler kampına başhekim olarak atanmıştır. Çok kısa sürede, Berlin-Dalhen'deki İmparator-Guillaume Antropoloji Enstitüsü'yle bağ içinde araştırmalara girişir. Özellikle ikizlik durumlarıyla ve iki gözünün iris rengi farklı olan kişilerle ilgilenir. Nomaya yakalanmış olan çocuklar Kasım 1943'te 22 numaralı barakaya götürülür. Burası hastane barakasıdır ve ünlü bir Yahudi pediyatr olan, Prag Üniversitesi'nde profesör Dr. Berthold Epstein atanmıştır. Özellikle bu görev için Buna Monowitz'den getirtilmiştir. Bir diğer Çek hekim, Dr. Rudolf Vitek (Wieskopf) de onun asistanı olarak atanmıştır.

29 ve 31 numaralı barakalarda bir çocuk bahçesi bulunmaktadır. Buraya her gün saat 8 ilâ 14 arasında yüzlerce çocuk alınmaktadır. 31 numaralı barakada bir tür oyun alanı düzenlenmiştir; kum teknesi, atlı karınca ve salıncak var-

4 Dr. Richard Prasquier, yazara iletilen bilgiler, Kasım 2004.

dır. Çocuklardan bazıları düzenli olarak saunaya götürülürler. Orada Dr. Mengele deneylerini sürdürmek için bir laboratuvar düzenlemiştir. Bunlar özellikle ikizlerdir. Eylül 1943'ten itibaren Mengele Theresienstadt'tan sürülmüş Yahudi ailelerin kamplardaki çocukları arasında da ikizleri arayacaktır. Daha sonra, Macarların gelişiyle birlikte, Mayıs ayında, onları doğrudan doğruya rampada ayıklayacaktır. O tarihte Yahudi ikizler kadınlar kampındaki barakalardan birine götürülürler (B Ia). Yahudi ikizler hayatta kalmışsa da, muhtemelen tüm Çingene ikizler öldürülmüştür.

Çünkü Çingeneler kampa vardıklarında hastaysalar gazla öldürülürler: 22 Mart 1943'te, tifüse yakalanmış yaklaşık 1.700 kişi öldürülür; 25 Mayıs 1943'te ise bin kişi. 1944 ilkbaharında, bir miktar Çingene başka kamplarda çalıştırılmak üzere seçilir. Erkekler Buchenwald'a, kadınlar da Ravensbrück'e gönderilir.

Mayıs 1944'te, Çingeneler kampında yaklaşık 6.000 mahkûm kalır. Onları ortadan kaldırma emri o dönemde verilir. Çingene kampının Alman komutanı Georg Bonigut, bu emre uymayarak bazı mahkûmları uyaracaktı. 16 Mayıs'ta kamp kapatılır. Ama mahkûmları "gaz"a götürmekle görevli SS'ler karşılarında ellerine geçirdikleri dermeçatma silah, bıçak ve sopalarla bekleyen Rom'ları bulurlar. Gerilerler. Kolaylıkla bastırılabilecek bir isyan karşısındaki bu gerileme tuhaftır. Muhtemelen Çingenelerin kaderine dair tereddütlerin ifadesidir bu. Bu son gelen Çingenelerin 1.500'ü 25 Mayıs'ta, 1.408'i de 2 Ağustos'ta toplama kamplarına köle emeği olarak kullanılmak üzere gönderilmiştir. Kampta kayıtlı 21.000 Çingene'den 3.000'i kalır. 2-3 Ağustos gecesi bunlar, V numaralı gaz odası ve krematoryumda gazla öldürülürler.

Günter Lewy'ye göre, Auschwitz'e sürgün ve Çingeneler kampının tasfiyesi, tüm Çingenelerin sistematik olarak öldürülmesini hedefleyen daha geniş bir planın parçası değil-

dir. Yoksa, bu kadar yüksek bir oran niçin kurtulmuş olurdu? Kampta niçin bu kadar uzun süre tutulmuşlardı? Yaklaşık 400.000 Macar Yahudisi'nin gelişiyle birlikte gaz odaları yetersiz kaldığında, ölümü ertelenmiş olanlara yer bulmak gerektiğinde, gazla öldürmeler başlar. Bu ölümcül çekçek oyununda, yine ölüme mahkûm başkalarına yer açmak için öldürülmek, Nazizmin uygulamaya koyduğu etnik yenidenbiçimlendirme politikasının özelliklerinden biridir. Kaç Çingene katledildi? Alman Çingenelerinin ana sözcüsü Zentralrat'ın ileri sürdüğü yarım milyon rakamı, 90.000'le 200.000 arası rakamlar ileri süren tüm tarihçilere abartılı gelmektedir. Lewy ise, savaş-öncesinde birçok ülkede sayım olmadığından, rakamlandırmayı imkânsız kabul etmektedir.

Marie-Christine Hubert'in gayet iyi incelediği Fransız Çingenelerinin kaderi, Çingenelere karşı Avrupa çapında bir Nazi politikasının olmadığını ortaya koymaktadır. Yaklaşık 6.000 Çingene, Fransa'nın özgür bölgelerinde olduğu kadar işgal altındaki bölgelerinde de bulunan, tüm Fransa topraklarına dağılmış otuz kampa, işgal bölgesindeki Almanların emriyle (4 Ekim 1940) Vichy tarafından kapatılmıştır. Bu sistematik kapatılma, yine de sürgün değildir. Düzenlenerek yayımlanmış kayıtta adları yer alan Fransız Çingeneleri, Nord ve Pas-de-Calais bölgelerinden alınarak 15 Ocak 1944'de Malines'ten yola çıkan bir konvoyla sürülmüşlerdir.[5]

Geriye, Çingenelere karşı işlenen suçun nasıl nitelenece-ği üzerine tartışmalı soru kalmaktadır. Çingenelerin Auschwitz'teki kaderi büyük ölçüde Yahudilerin kaderiyle aynıdır. Örneğin yalnızca Yahudiler ve Çingeneler, sözde-tıbbi deneylerin, özellikle Doktor Clauberg'in yönettiği kısırlaştırmaların ya da Mengele'nin yönettiği ikizler üzerindeki deneylerin kurbanı olmuşlardır. Çingenelerin kaderi bir

5 Bkz. Marie-Christine Hubert'in tezi, *Les Tsiganes en France, 1939-1946;* Jean-Jacques Becker'in yönetiminde, Paris X. Üniversitesi – Nanterre, 1997.

soykırım mıydı? Hayır, diye cevap verir –birçok başka tarihçi, özellikle de Yehouda Bauer gibi– Lewy. İmha bütünlüklü bir planın parçası olmadığından, sistematiklikten uzaktır. Buna karşılık, Henriette Asséo, "ailelerin kitlesel olarak kökünü kazıma"ya soykırımdan başka bir terim denk düşer mi diye sorar. Suçun tanımı, hukuksal ve politik bakımdan temel önemdedir. Ama bu aynı zamanda tarihi hukukçuların saptadığı çerçevelere sokmak olur. Oysa Çingenelere karşı politika bir yığın tutarsızlığın damgasını taşıdığından bu politika bizim için şeffaflığını kısmen yitirmiştir. Bu politikayı, uzun bir zaman dilimine yayarak, tezahürleri içinde tanımlamak önem taşımaktadır. Orta Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne girmesiyle birlikte, "Çingene sorunu"nu yeniden ortaya atanlar çıkmıştır. Henriette Asséo, "1914 savaşından önce, bütün ülkelerin Bohemyalılarını her türden aşağılanmaya tâbi, sıradan polisin avı haline getirmiş eski 'hırsız' nakaratı ile çağdaş kıyımlar arasında sürekliliğe dayalı bir çözüm" yoluna gidildiğini görür. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden Yahudilerin varlığı büyük ölçüde kazındığından artık "Yahudi sorunu" ortaya atılmazken, tüm Avrupa ülkelerinde Ortaçağ'ın sonundan beri mevcut başta gelen azınlık olarak günümüzde yalnızca Çingeneler kalmıştır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

KANADA'DAN ALTIN ARAYICILARINA

Birçok kişi için bu ilk, kimi zaman da tek şoktur. Genel sergilemeye ayrılmış bloklardan biri olan ve 1955'teki açılışından beri esasen hiç değişmemiş olan müzenin 4. bloğunda, büyük camekânların ardında yığın yığın saçlar, boyalı kocaman harflerle sahiplerinin adları yazılmış valizler, gözlükler, protezler, ayakkabılar... Zaman yapacağını yapmıştır. Saçlar beyazlamış, sararmıştır, ayakkabıların hepsi artık aynı renktir. Bu nesneler, bu nesnelerin miktarı, sıradan özellikleri, imhayı sözcüklerden daha iyi ifade etmektedir. Bunlar, Nazilerin kampı terk ettiklerinde artlarında bıraktıkları sessiz tanıklardır.

"Robinson Crusoe, teknesi batıp kumsala çıktığında, etrafına bakınıp birlikte yolculuk yaptığı arkadaşlarını arar. Ama kimse yoktur. Onları hiç görmedim, onlara ait tek bir kalıntı bile yoktu, der; üç şapka, bir bere ve iki tek ayakkabıyı saymazsam: Çift oluşturmadıklarından ayakkabılar ayakkabı olmaktan çıkmış, ölümün kanıtı olmuşlardı, boğulanların ayağından köpüren denizin çıkarıp aldığı ve kıyıya fırlattığı ayakkabılar. Ne tumturaklı sözler vardır, ne de umutsuzluk, şapkalardan, berelerden ve tek ayakkabılardan

başka bir şey yoktur," diye yazar J. M. Coetzee.[1] Bu nesneler büyük bir deniz kazasına kanıttır. Primo Levi, son eserine *Les Naufragés et les Rescapés* [Kazazedeler ve Kurtulanlar; Türkçe'de *Boğulanlar, Kurtulanlar*] –İtalyancası "Boğulanlar ve Kurtulanlar"– adını vermemiş midir?

Sovyet komisyonu kampta bulduklarının envanterini çıkardı:

- 348.820 erkek giysisi;
- 836.255 kadın giysisi;
- 38.000 çift erkek ayakkabısı;
- 13.000 battaniye.

Bir yığın diş fırçası, tıraş fırçası, gözlük, takma diş, her türden protez.

Ayrıca: antrepolarda, kâğıt ambalajlı paketler içinde, Alman işletmelere gönderilmek üzere hazırlanmış 7.000 kilo saç. Alman tarihçilere göre bu işletmeler saçın kilosuna 0,50 mark ödüyorlardı. Aynı vitrinde saçlardan yapılmış top top bezler de sergilenmektedir. Bunlar, Polonya'nın Opole bölgesinde Kietrz'de bulunan bir işletme tarafından 1947 yılında gönderilmişti. Serginin bir başka bölümünde, Yahudilerin dinsel ibadetiyle ilgili nesneler, özellikle de talih'ler (ibadet baş örtüleri) gösterilmektedir.

Şu anki envanterde, artık müze koleksiyonunu oluşturan ve korunmasında sorunlar bulunan nesnelerin de dökümü bulunmaktadır. Bunlar, Sovyetlerin hesapladığı miktarlarla kıyaslandığında son derece azdır:

- yaklaşık 2.000 kilo saç;
- 460 protez;
- yaklaşık 40 metreküp ayakkabı;
- 2100'ünde isim yazılı olan 3800 valiz;
- yaklaşık 40 kilo gözlük;

1 J.M. Coetzee, *Elisabeth Costelo*, Güney Afrika İngilizce'sinden çeviren Catherine Lauga du Plessis, Paris, Le Seuil, 2003.

- 570 parça çizgili giysi;
- 260 parça sivil giysi;
- 260 talih;
- yaklaşık 12.000 tencere ve yemek pişirmeye yarayan diğer kap kacak;
- kampı terk etmeden önce SS'ler tarafından yakılan Birkenau depolarından getirilmiş kırk metreküp kadar eşya.[2]

SS'lerin Ocak 1945'te yaktıkları bu depolar Kanada II'nin depolarıydı ve ölüm bölgesinde bulunuyorlardı. Gerçekten de Aralık 1943'te, merkez sauna ile yalnızca depolamaya ve sınıflandırmaya ayrılmış otuz ahşap barakanın bulunduğu yeni bir bölge, Birkenau'nun B IIg bölümünde neredeyse aynı zamanda kullanıma açılmıştır. Çok kısa sürede, Kanada II, Yahudilerin eşyalarının depolandığı ana yer halini almış ve ikincil rolü Auschwitz I'in ve Birkenau'daki Kanada I'in depolarına bırakmıştır. Kampın boşaltılmasından önce, 2.000 kadar erkek ve kadın mahkûm burada çalışıyordu.

Yahudilerin eşyalarının yığıldığı depoları "Kanada" diye adlandıranlar mahkûmlar olmuştur. Buralar gerçek bolluk yerleridir, her şey bulunur: para, değerli taşlar, giysiler, dua kitapları, erzak, ilaç, altı kollu şamdanlar, dua örtüleri, vs. Polonya'da, Kanada refahı ve zenginliği simgeliyordu; biraz Peru'nun Fransa'daki imgesine benziyordu. Bugün Birkenau'da yalnızca otuz ahşap binanın izi kalmıştır. 1990'lı yılların başına dek bu topraklarda dolaşanlar hâlâ saçma sapan kalıntılar, kaşıklar, paslanmış çatallar, karavanalar buluyordu. Bugün müze tüm bu nesneleri, demir kafesli bir barınağın içinde toplamıştır.

Nesneler, Yahudi kitlesinin, diş fırçası gibi gayet sıradan şeyler de dahil, yanlarındaki son eşyalarına varana dek her şeylerinden yoksun bırakıldıklarının ifadesidir. Nazi Al-

2 Teresa Zbrzeska, *Preserving for the Future*, Auschwitz-Birkenau State Museum, 2003.

manya'sının işgal ettiği tüm ülkelerde daha sürgün öncesi başlamış bir mülksüzleştirmenin nihai evresidir bu.

Konvoylar geldiğinde, gerçekten de, erkeklere ve kadınlara eşyalarını vagonlarda ya da istasyonda bırakmaları emri verilir. *Auschwitz Albümü*'ndeki fotoğraflarda bu gayet iyi görülmektedir. Yeni gelenlerin ilk gördükleri kişiler olan çizgili giysili mahkûmlar, bu eşyaları toplayıp Kanada'ya götürmekle yükümlüdürler. Kampa gelenlerin yanında getirdiği eşyaların, kimi zaman en mütevazı giysilerin dikiş yerlerine gizlenen en değerli nesnelerin bu talanı, toplama kamplarına giriş kuralları arasında yer almaz. Bu, gazla derhal öldürülecek ya da çalıştırılarak ağır ağır öldürülecek olan Yahudilerin kampa kapatılmasının özelliklerinden biridir. Gerçekten de, bir toplama kampına giren herkes, tıpkı hapishaneye konulanlar gibi, gelişi saptayan formaliteler yerine getirilirken, yanında getirdiği tüm valizlerden ve kişisel eşyalarından yoksun bırakılır. Kampa alınanın çabalayarak üzerine adını yazmayı başardığı tüm bu eşyalar, tutukluluk süresi boyunca *Effektenkammer*'e (giysi deposu) teslim edilir. Bu giysiler, kural olarak depodadır. Bunlar mahkûma serbest bırakıldığında iade edilirler. Bu ender durum, savaş dönemi dahil, Alman ya da Polonyalı bazı politik mahkûmlar ya da adli tutuklular için geçerli olmuştur. Başka bir kampa sevk olunduğunda bu eşyalar da yanlarına verilir. Örneğin 24 Ocak 1943'te, çoğunluğu direnişçi 230 kadının bulunduğu bir konvoyla Auschwitz'e sürülen Charlotte Delbo, sekiz arkadaşının 7 Ocak 1944'te Ravensbrück'e nasıl sevk edildiğini anlatır: "Yolculuk için onlara valizleri verildi; 27 Ocak 1943'te kampa vardıklarında etiketlemiş oldukları valizleri. Valizler aşağı yukarı boştu, ama kendi valizleriydi. Hoş değil mi?"[3] Yalnızca topla-

3 Charlotte Delbo, *Le Convoi du 24 Janvier*, Paris, Minuit, 1966, s. 20.

ma kampında ölmüş mahkûmların mallarına el konabiliyordu.

Yahudiler için durum tamamen farklıdır. Hatta kampa sürülmelerinden ve 1942'deki kitlesel imhadan önce bile farklıydı. Kural basittir: Onların her şeyleri alınmalıdır. Bu, Nazilerin "Aryenleştirme" dediği bir sürecin son evresidir. Yahudilere karşı Nazilerin uygulayabilecek güce sahip oldukları ülkelerde farklı tarihlerde ve farklı tempoda başlamış olan bu süreç, malların Yahudilerin ellerinden "Aryen" denenlerin ellerine geçişi anlamına geliyordu.

Yahudilerin öncelikle tanımlanması gerekmiştir. Bu tanım, ülkelere ve dönemlere göre değişse de daima din ile soykütüğünü birleştirmektedir, çünkü bir kişinin Yahudi olabilmesi için birkaç kuşaktan atanın Musevi inançlı olması şarttır. Daha sonra bunların sayımı yapılır. Her zaman için çok sayıda meslek Yahudilere yasaklanmıştır: Kamusal görevler, serbest meslekler, sanatsal meslekler, halkla ilişkide olan meslekler... Sonra, *ad hoc* çıkarılmış bir yasa sayesinde, kendi işlerini, ticaretlerini, sanayi kurumlarını, terzi dükkânından büyük işletmeye, eskici tezgâhından büyük dükkânlara dek her şeylerini "Aryen" bir idarecinin yönetimi altına bırakmak zorundadırlar. O idareci de buranın satışını düzenler. Bu süreç tüm Yahudileri yoksullaştırır, ama aynı zamanda ve özellikle onları ekonomik dolaşımın dışında, toplumun dışında bırakır, kısıtlı koşullarda kurulmuş olan çeşitli cemaat derneklerinin sağladığı yardıma muhtaç bırakır. Batı Avrupa ülkelerinde (Fransa, Hollanda, Belçika) 1942 yılında *M. Aktion* –Mobilya Eylemi– başlatılmıştır. Malines'e, Westerbork'a, Drancy'ye ve diğer yerlere kapatılmış bulunan, kampta olan ya da gizlenmiş Yahudilerin boş konutları mühürlenir, sonra da Naziler tarafından sistematik olarak ve kökten talan edilir. Bu konutlardaki eşyalar, müttefik bombardımanının kurbanı ol-

muş Alman halka ya da Doğu topraklarına yerleşecek olanlara gönderilir.

Sürgün kimi zaman –her zaman değil– toplama kampından önce gelir. Polonya'daki gettolarda ve Fransa'daki, Pithiviers, Beaune-la-Rolande, Drancy gibi tecrit kamplarına sürülürler. Bu kamplara girişte, kapatılanlar değerli eyalarını, para, saat ve mücevherlerini, bir hapishane kalemine bırakır gibi bırakırlar.[4]

Sürgün, Naziler tarafından "Doğu'ya yeniden iskân" olarak gösterilmiştir. Ülkelere ve dönemlere göre değişiklik gösterse de, 30 kiloyla 50 kilo arasında değişen ağırlıkta olmasına izin verilmiş bagajlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Kimi zaman, özellikle Polonya'da, iş aletlerini yanlarında getirmeleri de istenmiştir. Genel olarak hekimler bunu yapmıştır. Fransa'da, tüm Yahudi örgütlerinin katılımı, tüm Yahudilerin de tek tek katılmasını isteyen Almanların emriyle Vichy'nin kurdurduğu örgüt olan Fransa İsrailoğulları Genel Birliği –UGIF–, işgalcinin emirlerini yerine getirmeye ve her bir sürgünün Doğu'daki yaşamında gerekecek eşyaları yanlarına almasını sağlamaya çabalar: Yorgan, ayakkabı, yiyecek. Kıtlığın ve tayın vesikalarının hüküm sürdüğü karanlık yıllar Fransa'sında bu basit bir iş değildir.[5]

Varışta el konulan valizlerin içeriği, eşyaların bolluğu ve değeri, hem sürgünlerin ellerinde kalmış servete, hem de Almanların verdiği emre bağlıdır. Sürgünler, ellerinde kalan en değerli şeyleri saklamışlardır: Mücevherler, giysi kıvrım-

---

4 Tüm bu özellikler için ve Fransa'daki durum için, bkz. Fransa Yahudilerinin mallarının soyulması üzerine inceleme heyetinin çalışmaları, özellikle, *Rapport général*; Annette-Wieviorka, *Les Biens des internés des camps de Drancy, Pithiviers et Beaune-la-Rolande*; Annette Wieviorka ve Floriane Azoulay, *Le Pillage des appartements*; Serge Klarsfeld, André Delahaye ve Diane Afumado, *Les spoliations dans les camps de province*, Paris, La Documentation française, 2000.

5 Bu konularda bkz. Michel Laffitte, *Un engrenage fatal*, Paris, Liana Levi, 2003.

larına diktikleri ya da kimi zaman bedenlerindeki deliklere gizledikleri paralar.

Nisan 1941'de RSHA'nın kamp müfettişliğinin bildirdiğine göre, kamplardaki Yahudilerden alınan kişisel eşyalar, ailelerine ya da bakmakla yükümlü oldukları kişilere verilmeyecektir. Özellikle Yahudilerin öldürülmesine yönelik yerlerin –Chelmno, Belzec, Sobibor, Treblinka ve kısmen de Majdanek– kullanıma sokulmasıyla birlikte, özel bir idari aygıt, Yahudi mallarına el koymakla görevlendirilmişti. Bu merkezlerin her biri, tek bir idareye bağlı olmadan bu malların toplanması, envanteri ve dağıtımıyla görevlidir. Reich'a ilhak edilmiş olan Warthegau'daki Chelmno özel bir durumdur. Gerçekten de, burada katledilmiş yaklaşık 150.000 Yahudi'nin eşyalarının ayıklanmasıyla elde edilen ganimet, SS'e ya da polise değil Lodz gettosu idaresine bağlı bir servis tarafından merkeze ulaştırılmıştır. Warthegau *Gauleiter*'i Arthur Greiser, Warthegau'da yaşayan ya da sürgün Yahudilerin malları üzerindeki tüm yetkiyi *Gettoverwaltung*'a (Lodz'un yeni adı olan Lizmannstadt getto idaresi) verdi. Bunun üzerine, bu mallarla ilgili özel bir envanter merkezi açıldı ve Yahudi nüfusları boşaltılmış gettolardan gelenlerin ve Kulmhof'da katledilenlerin kişisel eşyaları burada ayıklandı.

Belzec, Sobibor ya da Auswitz-Birkenau gibi Genel İdare'nin ölüm merkezlerine gelen Yahudilerin mallarının kaderi, ister geldiklerinde gazla öldürülmüş olsunlar, ister –çok küçük bir azınlıkla– kampa girmiş olsunlar, 1942'den itibaren WVHA'ya –SS idari merkez ofisi, *Wirtschafts-Verwaltungshauptamt*– bağlıdır. *Reichsführer SS* Heinrich Himmler tarafından 19 Ocak 1942'de kurulan bu ofisi Oswald Pohl yönetmiştir. Bu adam, soygun sürecinde önemli bir rol oynamıştır. 1914-1918 savaşı sırasında deniz kuvvetlerinde defterdarlık yapmış, 11 Kasım 1918'de mütareke

imzalandığında başıbozuk birliklerde aktif olarak görev almış ve 1923 yılında Nazilere yakınlaşarak, 1926'da partiye katılmıştır.[6] SS'deki asıl kariyeri 1934'te başlar. O dönemde Himmler onu büyük bir ısrarla yanına çağırır ve bu askerî idare uzmanıyla işbirliği yapmak isteyerek ona *Standartenführer* (yarbay) rütbesiyle kendi örgütlenmesinin idari yönetiminde görev yapmasını önerir. Bunun üzerine, sonunda ölüme mahkûm edildiği Nuremberg'deki uluslararası mahkemedeki duruşması sırasında açıkladığı gibi, "[...] SS'lerin tüm ekonomik ve idari faaliyetlerinin en yüksek otoritesi" olur. Pohl'un yönettiği bölümlerde sürekli değişiklikler yapılır ve onun görevi de sürekli yeniden tanımlanır. 20 Nisan 1939'da, Hitler Çekoslovakya'ya el koymuşken, bir kararnameyle SS idaresinin ekonomik faaliyetleri kendinde merkezîleştirildiği belirtilir; SS şefi Himmler, bu alana atfedilmiş devlet maliyesini kullanmaktadır. Bundan böyle, Oswald Pohl yalnızca Himmler'e bağlıdır: SS idaresi, toplama kampındaki el emeği sayesinde işleyen bu üretim işletmelerinin idaresiyle iç içe geçer. 19 Ocak 1942'de, nihayet, Pohl'un ofisi savaş sonuna kadar değişmeyecek biçimini alır. Pohl da WVHA şefi olur. Son bir evre de aşılmıştır. Gerçekten de, kamplardaki el emeğini en iyi şekilde kullanmak için, özellikle savaş üretiminin ve büyük ölçüde toplama kamplarında bulunan SS işletmelerinin gelişimi için, WVHA, öncelikle, Pohl'un sultası altında olmayan bir idareyi kendi içine alır: kampların denetimi.

Böylelikle Pohl, toplama kampları kesimi üzerinde tam denetim uygular. Nazi Almanya'sının işgalindeki tüm ülkelerden gelme yüz binlerce kamp mahkûmunu kullanmaktadır ve bunların bazıları SS'e verilen bir "ücret" karşılığı sanayiye kiralanmaktadır. WVHA, bitmek bilmez sürgün akı-

6 Bu sorular hakkında özellikle bkz. Joseph Billig, *L'Hitlérisme et le Système concentrationnaire*, Paris, PUF, 1967. Burada bu eserden yararlanıyoruz.

şıyla sürekli yenilenen, ölene dek angaryaya koşulabilecek bir el emeği kullanmakla yetinmez. Yahudileri soyma görevi de hâlâ ondadır

Kamp sürgünlerinin kampa vardıklarında vagonlarda ya da rampada bıraktıkları eşyalar, kamyonlarla Kanada barakalarına kadar taşınırlar. Gaz odalarının vestiyerlerinden ya da kampa giriş prosedürleri sırasında alınan eşyalar da buraya getirilir. Kanada'da çalışan mahkûmlar eşyaları ayıklar. Onların görevi, değerli eşya ya da gizlenmiş paraları bulup çıkarmaktır. Kanada, "iyi" bir kommando olarak kabul edilir. Bir göreve atanmış mahkûm birliklerine kommando denmektedir. Burada olumsuz hava koşullarından korunarak çalışılır ve özellikle, kamp argosuna göre, orada "örgütlenilebilir"; yani her türden mal, yiyecek alınabilir, hatta kimi zaman dolar ya da değerli taşlara sahip olmak bile mümkündür. Bunlar da SS'lerle ya da sivil işçilerle mübadele parası olarak kullanılır ve böylelikle en değerli mala sahip olunabilir: Yiyecek bir şey. Risk büyüktür: Çalışma bitiminde yapılan arama çoğu zaman kılı kırk yararcasına yapılır, ceza korkunçtur, SS'ler bir şey "örgütledikleri"ni saptadıkları mahkûmların çoğunu öldürür.

Ayıklanan mallar daha sonra çeşitli istikametlere gönderilir. Giysilerin küçük bir bölümü çocuklara dağıtılır. Bir sembol halini almış olan toplama kamplarının ilk dönemlerinin çizgili giysisi, Birkenau'daki Yahudiler için kural değildir. Kadınların karmakarışık, benekli, dekolte, uzun ya da kısa giysiler giydiklerini saptamak için kadınları sayımda gösteren *Auschwitz Albümü* fotoğrafına dikkatle bakmak yeterlidir.

Ama Himmler'in sürekli olarak Reich'ın mülkiyetinde olduğunu ileri sürdüğü bu eşyalar daha genel olarak belirgin idari kategorilere gönderilmiştir. Örneğin 7 Eylül 1942'de Pohl Himmler'e "özel eylem"den, başka deyişle Yahudilerin

tutuklanmasından gelen çok sayıda giysiyi RUSHA'ya (yani Doğu topraklarına Alman "ırkı"ndan insanları yerleştirmekle görevli Irk ve Yeniden Yerleştirme Merkez Ofisi) teslim etme niyetinde olduğunu yazar. İki hafta kadar sonra, WVHA büro şefi *Brigadeführer* (tugay generali) August Frank, Auschwitz'e ve Lublin-Majdanek'e hitaben, tabana yönelik bir direktif yayımlar. Direktifte bu malların çeşitli alıcıları sayılmaktadır ve SS Raul Hilberg'in deyimiyle "hakiki Kurtuluş Ordusu"na dönüştürülerek Ekonomi Bakanı Walter Funk üzerinde nüfuz sahibi kılınmaktadır. Bu malların Yahudilerden geldiği konusunda hiç kuşku yoktur. August Frank bunların "hırsızlık kaynaklı mallar, satış ürünü olacak çalınmış mallar, birikmiş mallar" olarak belirtilmesini emreder. Bu saptamada ironi yok değildir. Gerçekten de bu mallar çalınmış ve biriktirilmiştir. Tek eksik, hırsızlığı kimin yaptığı ve soyulanın kimliğidir. Giysiler, ele geçtikleri haliyle gönderilmez. Önce titiz bir aramayla değerli maden parçaları bulunmaya çalışılır. August Frank 26 Eylül 1942'de Davud yıldızlarının sökülmesi emrini de verir. Bundan böyle Kanada'da çalışanların işlerinden biri de bu olur. Bölüşümün nasıl olacağı artık bellidir. Saatler, küçük sarkaçlı saatler, tükenmez kalemler, tıraş bıçakları, makaslar, cep lambaları öncelikle WVHA'nın tamir atölyelerine gönderilir. Oradan, askerlere satılmak üzere posta merkezlerine yollanır. Giysiler, iç çamaşırları, yatak takımları, ev giysileri, şemsiyeler, çocuk arabaları, el çantaları VOMI'ye –Doğuştan Almanlara Sosyal Yardım Örgütlenmesi, *Volksdeutsche Mittelstelle*– gönderilir. İpek kadın giysileri hariç; çünkü ipek, savaş sanayii açısından öncelik taşımaktadır ve bunlar Ekonomi Bakanlığı'na gönderilir. Gözlük ve kelebek gözlükler, Sağlık İşleri Bürosu *Referat medical* D III'e gönderilir. Değerli kürkler WVHA'ya gider. En sıradan eşyalar *Referat* B II'ye, yani giysilerden sorumlu servise gönderilir.

Bunlar, Ravensbrück'te SS giysileri fabrikasında işlenir. Bu fabrikada da tüm Avrupa'dan mahkûmlar çalışmaktadır. Değersiz eşyalar ya da kullanılabilecek hali olmayan mallar ise, Ekonomi Bakanlığı'na gönderilir ve bakanlık da bunları kiloyla satar.

Değerli madenler, paralar, mücevherler aynı dolaşımı izlemez. Reichsbank Yahudilerin mallarının soyulması ve yeniden-dönüşüm işleminin temel bir partneridir. 1942 yazında, Reich'ın ekonomi bakanı ve Reichsbank başkanı Walter Funk, yardımcısı Emil Johann Puhl'u, Himmler ile maliye bakanı Lutz Schwerin von Krosigk arasındaki anlaşma hakkında bilgilendirir. SS'in el koyduğu eşya ve değerli kâğıtları Reichsbank alacaktır. Reichsbank, bu mallardan gelen parayı kendi girişimlerini –özellikle yapım teşebbüslerini– finanse etmekte kullanacaktır. Tüm bu sorunlar hakkında Puhl doğrudan doğruya Pohl'la görüşüp konuşur. İki adam buluşurlar ve Reichsbank'ta altın olarak eritilmiş altın para, mücevher, diş ve kaplama deposunun oluşumu için büyük gizlilikle çalışırlar.

Daha sonra Puhl, Reichsbank'ın değerli metaller bölümü sorumlusu Albert Thoms'u haberdar eder: SS'ler, altın, para, yabancı döviz (ki bu bankanın alışıldık yetki alanı dahilindedir) ve mücevher göndermekte birbirleriyle yarışırlar. Gizlilik sayesinde Reichsbank'ın tüm bu zenginliklere tek başına sahip olması gerekmektedir. 16 Ağustos 1942'de, SS subayı Melmer kamyonla ilk teslimatı getirir: Mühürlü kasalar, Reichsbank'ın değerli madenler bölümü tarafından açılır, sınıflandırılır ve uygun bölümlere dağıtılır. Reichsbank da karşılığında Melmer'e bu teslimatın değerini belirten bir pusula gönderir. Başka sevkiyatlarda da aynısı yapılacaktır. Kasım 1942'deki onuncu teslimatta ilk kez bulunan altın diş, sonraki sevkiyatlarda büyük miktarda yer alacaktır.

Gerçekten de Himmler Eylül 1940'ta toplama kamplarında ölmüş mahkûmların altın dişlerini çekmeyi emretmişti. Bütün toplama kamplarındaki tüm mahkûmların çekilecekti. Höss'e göre, gazla öldürülen Yahudiler için benzer bir emri vermiş olan kişi Eichmann'dır.

Toplama kampına giriş formaliteleri sırasında dişler incelenir, takma dişlerin varlığı kaydedilir. Auschwitz de bu kuraldan muaf değildir. Mahkûm öldüğünde bu dişler SS dişçiler tarafından ve 1943'ten itibaren de mahkûmlar tarafından çekilir.

Kayıtlı olmayan Yahudilerin dişlerinin çekilmesi Sonderkommando'nun görevlerinden biridir. Macar Yahudiler bitmek bilmez akınlar halinde geldiklerinde, kırk tutuklu dişlerin çekilmesinde çalışır. Elde edilen metal, 500 gramla bir kilo arasında değişen külçeler ya da 140 gramlık toplar halinde eritilir. Raul Hilberg şöyle demektedir: "Ölüm kamplarındaki iki organik süreç olan el koyma ve öldürme, böylece iki işlemin tam başarısını garanti eden tek bir prosedür içinde kaynaşmış ve senkronize kılınmış oluyordu." Bu altının bir bölümü SS diş servisine gönderiliyor, en önemli bölümü ise Reichsbank'ın kasalarına giriyordu.

Reichsbank, bu teslimatları ayıklar ve envanterini çıkarır. Altını ve parayı SS'ten satın alır; alyans gibi küçük nesneleri ise eritmeleri için Prusya Darphanesi'ne gönderir. En hacimli nesneler ve mücevherler belediyenin emniyet sandığına gönderilir ve onlar da içlerinden en iyilerini döviz karşılığı dış ülkelere ya da eritilmek üzere Degussa firmasına satar. Bu şekilde elde edilen altının bir miktarını Degussa kendi sanayi hedeflerine yararlı görerek saklarken, fazlası Reichsbank'a geri satılır ve bu satışın geliri SS hesabına geçirilir.

Tüm bu mallar, kampın içerisinde sürekli bir alış veriş konusudur. Mahkûmlar da, ya Kanada'da çalıştıklarından, ya görevli olduklarından, örneğin *Kapo, Stubendienst,* koğuş so-

rumlusu olduklarından bu trafiğin içindedirler. Keza SS gardiyanlar da. "Yahudilere karşı eylemin başlatıldığı andan itibaren, şu ya da bu biçimde sahip olunamayacak hiçbir şey kalmamıştı," diye yazar Rudolf Höss.[7] Neden söz ettiğini bilmektedir. Çeşitli tanıklıklara göre karısına çok sayıda hediye gelmektedir; sofrasında rafine yiyecekler, nefis şaraplar, purolar, kahve, kısacası savaş yılları Reich'ında erişilmez her türlü erzak bulunmaktadır. Höss, "görev" almış mahkûmların durumunu da ayrıntılandırarak daha da belirginleştirir: "Her kategoriden Reich tebası olan Almanlar için sorun yoktu. Bunların hepsi, neredeyse istisnasız 'sorumlu' görevlerde bulunuyorlardı ve bu görevler tüm maddi ihtiyaçlarını karşılama imkânını onlara verecek kadar yüksek görevlerdi. Yasal yollardan elde edemediklerini de başka şekilde elde ediyorlardı; zaten Auschwitz'te bu ayrıcalık, milliyetleri ya da 'üçgen'leri ne olursa olsun, idarenin tüm temsilcilerine dek uzanıyordu."[8] Ama özellikle, yozlaşmanın kural olması muhtemeldir. "Ciddi cezalara rağmen," diye yazar Rudolf Höss, "SS'ler, polisler, mahkûmlar, sivil memurlar, işçiler ve demiryolu personeli önemli meblağları çalmıştır. Bu meblağın çoğu ya hâlâ gizlidir ya da Auschwitz-Birkenau kampı civarında toprağa gömülüdür."[9]

Ağustos 1989'da, *L'Événement du jeudi*'de, aynı yılın Mayıs ayında Polonya'daki aylık dergi *Repporter*'in yayımladığı bir makalenin tercümesi çıkar. Yazının başlığı şudur: "Yerli Halk Shoah Küllerini Didiklediğinde" Savaş bittiğinde, kampın ziyaret ve talan ediliş biçimlerinin bir tür panoramasıdır bu: "çocuk, yetişkin, yaşlı" herkes hırsızlık yapmaktadır. Gardiyanlarından da teşvik görerek sağı solu ilk

7 Rudolf Höss, *a.g.e.*, s. 149.

8 Rudolf Höss, *a.g.e.*, s. 149.

9 Höss, *a.g.e.*, s. 279.

eşeleyenler, 1946 ilkbaharına kadar Birkenau'da tutulan Sovyetlerin mahkûmları, özellikle Almanlar oldu. Sovyetlerin ve mahkûmlarının kamptan ayrılmasından sonra, "yöre sakinleri kampa hücum etti. Tam bir çılgınlık!" diye anlatıyor eski bir müze bekçisi. "Kimi zaman onlarcası pazar meydanında toplanıyor, elerinde kazma küreklerle kortej oluşturup sanki tarlalara gider gibi şarkılar söyleyerek Birkenau'ya yöneliyorlardı." Eski bir mahkûm, devlet müzesinin eski bir memuru (röportaj sırasında emeklidir) şunu söyler: "Eski 'Kanada'nın bulunduğu yerde giysi ve malzeme arıyorlardı. Özellikle de altın arıyorlardı. Bizler, eski mahkûmlar, talanı engellemek için bir bekçilik bölümü kurmaya karar vermiştik. Görev kolay değildi. Çok kısa sürede, insanlar Birkenau arazisinde çok büyük hazinelerin gizli olduğundan söz etmeye koyuldular. Gerçek 'altın arayıcıları' sürüleri her yandan üşüşüyordu. Ancak 1950'li yılların başında, müzenin yakınında, gerçek bir bekçilik bölümü kuruldu. Ama ücretler çok düşüktü ve insanlar satın alınıyordu. Yine de biz birçok talancıyı önledik. Bölümümüz iyi çalıştığından değil, hırsızlar çok sayıda olduğundan (...) Bulunan eşyalar nerede satıldı bilmiyorum."[10]

Köylüler, toprağı eşelemenin hakları olduğunu düşünüyorlardı. Bu topraklarda her şeyi yapmalarına izin vardı çünkü işgalci Naziler onları buralardan atmıştı. Burası onların topraklarıydı. Köylülerin kovulmasının başlangıcının 60. yılı dolayısıyla Birkenau'nun girişi yakınlarına dikilmiş ikiz taşlar da bunu ifade etmektedir. "Buradaki insanlar birbirlerine, burası bizim toprağımız, Almanlar bizi buralardan kovdular, topraktaki her şeyi bize geri vermeliler diyorlardı," demektedir. 1946'da gelmiş olan eski müze bekçisi E.H. söz-

10 Akt. Bogdan Wasztyl, "Quand les hyènes passent au tamis les centres de Shoah. La mafia polonaise d'Auschwitz", *Repporter* no. 5, Mayıs 1989, tercüme Gabriel Meretik, *L'Événement du jeudi*, 24-30 Ağustos 1989.

lerine şöyle devam ediyor: "Gayet iyi örgütlenmiş olan ölüm devşiriciler civar yerleşimlerden, Dwory, Monowice, Rajsko, Babice, Brzeszcze'den geldiler. Her şey açık açık oluyordu. Gar restoranında mola veriyorlardı. Orada, kendilerine cesaret, şans vermek ve zengin olmak için bolca içiyorlardı. Daha sonra, altınla ödüyorlardı. Tüm kampı dolaşıyor, ormanlardan geçiyor, kazıyor, külle karışık toprağı eleyip çuvallara ya da at arabalarına dolduruyor, su kıyısına götürüp eliyorlardı. Bir araba dolusu yanmış leş 500 zloti ediyordu.

"Kamp boyunca, kampın etrafında, yıkılmış olan köylerin yerine yenileri kurulmuştu: Birkenau (Brzezinka), Harmeze, Plawy. Sanki bütün bu köyler Yahudilerin altını üzerinde bitiyordu.

"'Arayıcılar' gündüz bile kazıyorlardı. Biz üzerlerine ateş ediyorduk. Ortalık biraz sakinlemişti, birşeyler bulmak giderek zorlaşıyordu. Ama talancılar daha sistemli aramaya devam ediyorlardı.

"Önceleri sanki vahşi bir akın vardı; şimdi, gayet iyi örgütlü gruplar halinde çalışıyorlar."

Eski bekçi M.P. anlatıyor: "Binlerce insan kürekleriyle Birkenau'yu soyup soğana çevirir, bir avucu mahkûm edilir. Auschwitz mahkemesi başkanı, ağır cezalar vermekten korkmuş olduğunu bana itiraf etti, çünkü imzasız mektuplar, tehditler alıyordu. Altı ay hapis, zahmete değer, çıkınca nasılsa gelip tekrar kazarlar... Cerahatli, iğrenç bir yara gibidir. Hâlâ da sürüyor!"

1989 yılındayız. O zamandan beri, belirtiğimiz bunca dönüşüm Birkenau sit alanını öylesine etkilemiş olmalıdır ki, muhtemelen ne aranacak ne de bulunacak bir şey kalmıştır. Ama kim bilir?

L'Événement du jeudi'de çıkan röportaj bizce tektir. Auschwitz ziyaretleri sırasında bu hikâyelerden söz edilmez. Bizim belleğimizde kalmış olması, Thierry Jonquet'nin baş

eseri olan polisiye kitabı *Altın Arayıcıları*'nda bu metinden esinlenmiş olmasındandır. Ama bu sistematik araştırmalar, "Yahudi altını" üzerine hayal mahsulü düşünceden de beslenmektedir. Bir milyon kişinin sahip oldukları her şeyi artlarında bırakmış olduklarını, bunun büyük bölümüne SS'ler tarafından el konulduğunu hatırlarsak, "yerli halk"ın talanı devede kulak kalır.

Bugün müzenin temel sorunu talan değil, nesnelerin korunmasıdır. Ayakkabılar, valizler ve saçlar tıpkı tablolar ya da heykeller gibidir; herhangi bir müzedeki koleksiyonlar gibi, onlar da bakılması ve kamuya gösterilmesi gereken "koleksiyonlar"dır. 17 Temmuz 1993'te, medyada Auschwitz kampıyla ilgili her kafadan bir sesin çıktığı dönemde, Köln Üniversitesi korumacılık fakültesi profesörü Friedemann Hellwig, kamp nesnelerinin korunmasında çalışmakla görevli ilk öğrenci grubunu müzeye götürdü. O zamandan beri, her yıl, on beş gün boyunca, büyük çoğunluğu Almanlardan oluşan öğrenciler burada çalışmaktadır. Başlangıçta pragmatik amaçlı koruma, giderek bilimsel nitelik kazanma yolunda. Diğer yandan müze ancak 2003 yılında açılabildi, çünkü vakıf bağışları ya da çeşitli devletlerin bağışları sayesinde fonlara; ve özellikle kalıntıların, bina ve eşyaların ister istemez zarar görmesinin getirdiği sorunlarda uzmanlaşmış olan Torum Üniversitesi öğrencilerinin çalıştığı atölyelere sahip olmuştur.

Öğrenciler için iki haftalık yıllık stajların kurucusu, düzenleyicisi ve denetçisi Friedemann Hellwig, çalışmasının felsefesini açıklamıştı. Önemli olan, nesneleri bulundukları durumda restore etmektir. Oysa binaların da nesnelerin de "içinde bulundukları durum"u tanımlamak kolay değil. Friedemann Hellwig valizlerin durumu üzerinde uzun uzadıya durdu. Üzerlerinde adları, doğum yeri ve tarihlerini belirten yazıların bulunduğu bir bölüm valiz, erkek, kadın

ve çocuk olarak kişilerin ve onların Auschwitz'e varışlarının tek tanığıydı. Peki Auschwitz'e geldiklerinde bu valizler ne durumdaydı? İlk sorulan soru budur. Ne tür bir restorasyon çalışması gerektirdikleri sorusundan bile önce bu geliyordu. Genel olarak bakıldığında bu valizler kaliteli malzemeden yapılmıştı. Elbette iyi bakılmışlardı. Sahiplerine gösterilen saygının bir ifadesiydi bu. Fotoğraflar (özellikle *Auschwitz Albümü*'ndeki fotoğraflar) ve hayatta kalanların tanıklıkları bu valizlerin Kanada'da özensizce açıldığını söylüyor. Az sayıdaki bazı valizlerin özenle yığılmış olması muhtemelen Almanya'ya yollanacak olmalarındandır. Diğer yandan bunlar kötü hava koşullarına maruz kalmışlardır. Tüm bu düşünceler sonucu "koruyucular" şu tesbitte bulundular: valizler geldiklerinde iyi durumdaydı; rampada ve Kanada'da maruz kaldıkları kötü uygulamalar onları yıprattı. Daha önce de restore edilmişlerdi. Muhtemelen 1970'li yıllarda yapılan bu restorasyon sırasında üzerleri sıvı bir maddeyle kaplanmıştı. Neyse ki bu sıvının suda eriyebilir olduğu ortaya çıkmıştı. Valizlere uygulanan bakım ilkeleri artık farklıdır: "Temizliğin, aşağı yukarı ilk hallerine döndürdüğü kabul edilmektedir; ayrıca, yazıların daha okunaklı olmasını da sağlamaktadır; koruma önlemleri valizlerin uzun süre varlığını sürdürmelerini sağlama yönündedir. Sonuç yine deforme olmuş, yıpranmış ama daha temiz ve üzerindeki yazıların kolaylıkla deşifre edilebildiği bir valizdir. Aynı valizin çeşitli bileşenlerinin farklı temizlik derecelerine sahip olduğunu ve koruma açısından kusursuz bir mantık sergilemeyeceğini bilerek kabul ettik."[11]

Geriye, müzenin genel sergisindeki görünümleri insanı hem alt üst eden hem de tiksindiren saçlar kalmaktadır

11 Friedemann Hellwig, "Observations at the Conservation of Movable exhibits in the State Museum Auschwitz-Birkenau", in Preserving for the Future, *a.g.e.*, s. 42-43.

("Ne üzüntü verici! Ne tiksinç!" diye yazmıştı General de Gaulle 9 Eylül 1967'deki ziyareti sırasında, "ve her şeye rağmen, insanlık açısından nasıl bir ümit!"). Çünkü saçların varlığı, öldürülenlerin bedenlerine zarar verildiğinin ifadesidir.

Saç toplama emri 6 Ağustos 1942'de WVHA tarafından verilmişti. Altın dişler için verilen emir gibi bu emir de bütün kamplardaki bütün saçlar içindir. Saç tıraşı, gördüğümüz gibi, tüm kamplara giriş prosedürlerinin parçasıdır. İlk andan itibaren bunun üçlü bir işlevi vardır: Kapatılan kişinin aşağılanmasının bir parçasıdır. Gerçekten de saçlar, insanın tüm niteliklerinin sembolüdür: Güzellik, güç, erkeklik, kadınlık... Saçların kökünden kazınması, hijyen önlemi olmanın yanı sıra, firarları da önler. Ve SS, buna yeni bir işlev ekleyerek yenilik yapar: Saçlar sanayi için hammadde olur. Denizaltı personeli ve Reich'ın demiryolu şirketi *Reichsbahn* için keçe ayakkabı imalatında kullanılacaklardı. Höss'e göre, Yahudi kadınların saçlarının gazla öldürüldükten sonra kesilmesi emrini 1942 Temmuz'undaki ziyareti sırasında Himmler vermişti. Bu emir bir ay sonra genelleşecekti. Auschwitz'te saçlar cesetlerin üzerinden kesilir, gaz odası ve krematoryum alanı içinde temizlenir, taranır, kurutulur. 6 Şubat 1943'te Himmler, Auschwitz ve Majdanek'ten gelen 3.000 kilo saçın ekonomi bakanlığına ulaştığından haberdar edilir.

Müzenin açılmasıyla birlikte saçlar sergilenir. Dolayısıyla saçların korunabilmesi için işlemden geçirilmesi zorunlu hale gelir. Bununla birlikte, bu son yıllarda özellikle dinsel itirazlar yükselmektedir: İnsan kalıntısı olan bu saçlar bu şekilde sergilenmemelidir; bu sergi kurbanların haysiyetine bir saldırıdır; bunları gömmek gerekir. Bu özellikle Britanyalı antropolog Jonathan Weber'in bakış açısıdır. Ona göre, saç sorunu, bu sit bölgesinin korunmasındaki yönlendirici

iki ilkeyi çeliştirmektedir: Saçları korumak, suç kanıtlarından birini korumaktır; saçları gömmek, kurbanların haysiyetini korumaktır. Yine de o Wladislaw Niessner'in çözümünden yanadır. Koruma sorunlarıyla ilgili olarak uzun yıllar müzeye danışmanlık yapmış olan bu mimar, keşişleri mahzenlere gömen Fransisken manastırlarından esinlenmeyi önermiştir. Buralardaki mikro-iklim koşulları cesetlerin doğal olarak kusursuzca mumyalanmasını sağlamaktadır. Böylece, müzenin uygun bir yerinde ziyaretçinin görebileceği bir tür küçük mahzen inşa edilebilir ve saçlar buraya gömülebilir.[12]

Koruma üzerine tartışmaları buraya aktarmakta zorlandık ("Ne üzüntü verici! Ne tiksinç!"). Bu tartışmalar gerçeküstücü, aşırı ve tuhaf bir dehşet ürünü, gereksiz ve gülünç gelebilir. Ama bunlar dekorun arka planıdır; mesleği, bizim ziyaret ettiğimiz alanı korumak olanların geçim kapısıdır.

12 Bkz. Wladislaw Niessner, "*Preservation and Ethical dilemnas associated with conserving Auschwitz-birkenau Victims' Hair*", *in* Preserving..., *a.g.e.*, s. 63-70. Jonathan Weber'in düşünceleri tartışmada yer almaktadır, s. 94-96.

ONUNCU BÖLÜM

DÖVMELİLER

27 Nisan 1944'te, kısmen direnişçilerden oluşan bir erkek konvoyu –aralarında Marcel Paul de bulunmaktadır– Compiègne'den yola çıkar. Bu tür konvoyların varış yeri genellikle Buchenwald, Dachau, Mauthausen ya da Bachsenhausen'dir. Ama bu konvoy Birkenau'ya varır. Sürgünler burada kamp girişindeki sıradan formalitelere tâbi tutulurlar. Bu varış yeri açıkça bir hatadır ve mahkûmlar, on gün kadar karantinada kaldıktan sonra, Buchenwald'a gönderilirler. Bu konvoy –Fransa'dan Auschwitz'e doğru yola çıkan ve savaş sonrasındaki deyişle "ırksal-olmayanlar"dan oluşan üçüncü ve son konvoydur bu– kamp sürgünlüğü tarihinde "dövmeliler konvoyu" olarak anılacaktır.

Adlandırma tuhaf. Genelde Auschwitz kamplarına giren tüm kadın ve erkekler dövmelenmişken, niçin onlar ve yalnızca onlar kendilerini "dövmeli" olarak adlandırmıştır? Neden çok basit ve kamp sürgünlüğüne dair savaş sonrası algısını açıklayan bir şey. Hiçbir toplama kampında sicil numarası tene yazılmaz: numara yalnızca ceketin ya da pantalonun üzerine dikili bir kumaş parçasına yazılırdı. Fran-

sa'dan kampa alınanlar arasında, Fransa'ya geri dönüşlerini izleyen yıllarda yazgılarıyla dikkat çekenler, yalnızca, kampa sürülmeyi şanlı bir kahramanlık yolunun nihai evresi yapanlardır. Bunlar dövmeli değildi; bu yüzden yalnızca o ünlü konvoydakiler "dövmeliler" oldu.

Ben *Auschwitz expliqué à ma fille*'i [Kızıma Auschwitz'i Açıklıyorum] yazarken kızım on üç yaşındaydı. Kitabı yayımlayan Le Seuil'ün bu eseri okumasını düşündüğü okur yaşı buydu. Ben kitabı, Mathilde'in, gayet iyi tanıdığı dostlarımdan birinin ön koluna biraz rengi atmış mavi bir mürekkeple dövmelenmiş numarayı hayatında ilk kez gördüğü anla başlatmayı seçtim. "O yaz," diye yazmıştım, "bir şok geçirdi [...] Evde, televizyonda, filmlerde ya da okulda anlatılan her şey aniden cisim buluyor, gerçek oluyordu." Auschwitz'ten hayatta kalan, 2002 yılı Nobel edebiyat ödülü sahibi Imre Kertész, son romanı *Liquidation*'da [Tasfiye], 1944 yılında Auschwitz'te doğmuş ve intihar etmiş bir yazarı anlatırken, birçok sayfayı dövmelemeye ayırır. Ölüm koşullarını soruşturan Macar polisler dövmenin anlamını bilmemektedir. Yazara göre, cehalet, aptallık, barbarlık, yıkıcı kötülük, duygusuzluk olmasaydı, "kalçaya dövme bu kadar büyük bir gizem oluşturmazdı, çünkü Auschwitz'in tarihinde orada doğmuş birkaç bebeğin numaralarının kalçalarına dövüldüğü herkesin bildiği bir şeydir, çünkü ön kollarına dövme yapmak imkânsız ve bunun tek nedeni de yer yokluğudur: bir bebeğin ön kolu çok kısadır."[1]

Bu numara, Auschwitz'ten hayatta kalanların aramızdaki varlığına dair görünür, ele gelir –ama bazıları için dokunaklı– tek izdir. Bu iz öyle alt üst edicidir ki, Auschwitz kompleksindekilerin kimi zaman adlandırıldığı gibi, yalnızca Yukarı Silezya kamplarının sembolüyken, kamp sürgününün özni-

1 Imre Kertész, *a.g.e.*, s. 34-35.

teliklerinden biri olmuştur. Son numara yok olduğunda, bu izin son taşıyıcısı, bu Auschwitz yarasının son taşıyıcısı da yok olduğunda, bu tarih eski kamp sürgünleriyle hâlâ paylaştığımız dünyada artık fiziksel olarak var olmayacaktır. İşaretin silinmez özelliği, bizim görüş alanımız içinde belirişi, hayatta kalan kişi, öğrencilerin ya da bir kameranın önünde tanıklık ettiğinde ve sözünü ettiği, üzerinde konuştuğu bu numarayı göstermek için gömleğinin ya da kazağının kolunu kıvırdığında bu işaretin kimi zaman belirivermesi, başlangıçta, kamp yetkililerinin dövmeye karar verdiklerinde taşıdığı pek az anlamı, geriye dönük olarak, iyice çoğaltır.

Gerçekten de dövme yapma öncelikle ve yalnızca kampa girişin bir ânıdır. Bütün toplama kamplarına genelde aynı olan ve birçok anlatı dolayısıyla gayet iyi bildiğimiz o girişin bir ânıdır. Çünkü bu giriş radikal bir kopuştur, bir huduttan geçiştir, meçhul, yabancı bir evrene giriştir. Bu ânın anılması, hiç şaşmaz biçimde, hayvan vagonlarına tıkıştırılmış çok uzun yolculukların ardından gelir: İki, üç, hatta dört gün, sıkış sıkış, pislik içinde, açlık ve özellikle zaman zaman delirten susuzluk.

"Vagon kapıları hemen kapatılmıştı," diye yazar Primo Levi *Bunlar da mı İnsan*'da. "Gideceğimiz yeri öğrenmemiz zor olmadı: Auschwitz. O sıralarda bizim için hiç önemi olmayan bir ad; ama ne de olsa şu yeryüzünün bir yeri işte.

"Tren yavaş gidiyor, uzun süren, sıkıntılı duraklamalar yapıyordu. Kapı aralığından Yukarı İtalya vadilerinin yüksek, soluk kayalık yamaçlarını, İtalyan kentlerinin son adlarının gözümüzün önünden geçtiğini görüyorduk. [...] Susuzluktan, soğuktan çok çektik. [...] Kapı aralığından, tanıdığımız, tanımadığımız Avusturya kentlerinin –Salzburg, Viyana– geçtiğini görüyorduk, sonra Çek, en sonunda da Leh adları. Dördüncü günün akşamı enikonu soğuk bastırdı. Tren uçsuz bucaksız çam ormanları arasından geçiyor-

du, yukarılara doğru çıktığımız anlaşılıyordu. Ortalık kalın bir kar tabakasıyla kaplıydı. Anahattan ayrıldığımız belliydi, çünkü istasyonlar küçülmeye başlamıştı, neredeyse terk edilmiş istasyonlar gibi. Duraklamalar sırasında artık hiç kimse dış dünyayla ilişki kurmayı denemeye kalkmıyordu: Artık kendimizi 'öbür taraf'ta hissetmeye başlamıştık. İlerlediğimiz hat üzerinde uzun bir duraklama oldu, sonra aşırı yavaş bir tempoda ilerlemeye koyulduk, en sonunda da tren geceyarısı karanlık, sessiz bir ovanın ortasında durdu.

"Rayın iki yanından oldukça uzakta, ama görüş alanının içinde sıra sıra beyaz ve kırmızı ışıklar gördük; ne var ki insanlarla dolu bir kentin daha uzaktan duyulan o sürekli gürültü ve uğultusundan eser yoktu burada. Tekerleklerin tempolu takırtısıyla birlikte tüm insan sesleri de sus-pus olduğu için, son mumun zavallı ışığı altında birşeyler olsun diye bekledik. [...]"*

Varış her zaman için bir şok olarak tasvir edilir: bir hududun aniden geçişi başka bir evrenin içine yıkıverir insanı.

"Bir an geldi, bütün düğümler çözüldü. Kapı kırılır gibi bir gürültüyle açıldı, karanlıkta kulaklarımıza yabancı gelen bir dilde bağrılan emirler çınladı; yüzyıllık bir kahırdan kurtulmak istiyormuşçasına doğal bir barbarlıktaki havlamalarla komut veren Almanlar. Önümüzde uzayıp giden, ışıldaklarla aydınlatılmış bir peron." Primo Levi'nin kullandığı sözcükler genelde Henri Borlant'ınkilerle aynıdır:[2] "Vagon kapılarını açıyorlardı, aniden ulumalar, bağırıp çağırmalar, vurmalar, askerler, köpekler ve sonra koşmak gerekti, sıçramak gerekti, eşyaları bırakmak gerekti."

(*) Primo Levi'nin *Bunlar da mı İnsan* kitabından yapılan alıntılarda, Zeyyat Selimoğlu Türkçesiyle Can Yayınları'ndan 1996 yılında yayımlanmış metin, birkaç küçük hata düzeltilerek kullanıldı – ç.n.

2 Henri Borlant, tanıklığı derleyen Claudine Drame ve Geneviève Decrop, 5 Şubat 1992, Bellek İçin Tanıklık, Ulusal Arşivler, 20. Yüzyıl bölümü.

Eşyalar, bagajlar, *Auschwitz Albümü*'nde görüldüğü gibi, peronda bırakılır. SS'lerin "çalışabilir" olarak saptadıkları gruplandırılır. Sayıları konvoylara göre değişir, ama seçilmeleri herhangi bir "yeteneğe" bağlı değildir, kampta kalan boş yere ve işçi ihtiyacına göre seçilmişlerdir: bazı konvoylarda elli, kimilerinde yüzlerce kişi. Böylece, tuhaf tipli insanlar belirip kımıldarlar: "Başlarında tuhaf takkeler vardı, üzerlerindeki uzun çizgili giysilerin kirli, yırtık pırtık olduğu gece bile anlaşılıyordu uzaktan. [...] Bütün bu olan biten anlaşılır şey değildi, delicesineydi de üstelik," diye yazar yine Primo Levi.

Daha sonra, Primo Levi'nin yaşadıklarına bakılırsa, yirmi dakikalık bir yürüyüşün ardından, Auschwitz I'de –ve Monowitz'de– üzeri *Arbeit macht frei* yazısıyla süslü kapıdan geçilir, geniş bir odaya girilir, soyunulur, insanın içine işleyen soğukta beklenir, dezenfekte olunur, saçlar kazınır, banyo yapılır, kamp giysileri dağıtılır. Kampa kapatılanlar, artık belleklerinin verdiği sıraya göre tüm bu evreleri anlatmaktadırlar. "Bu cehenneme vardıktan sonra yaşadığımız ilk şok hepimizin çırılçıplak kalması oldu. Ben on beş yaşındaydım, utanıyordum, o zamana dek herkesin içerisinde hiç soyunmamıştım, kaldırılabilir bir şey değildi bu. [...] Bunun önemli bir şey olmadığı söylenebilir, ama dindar küçük bir çocuktum, günaha inanıyordum, haya duygum vardı. [...] Ve herkesin önünde çırılçıplak olmak gerekiyordu ve o sırada hepimizin tüylerini kesip tıraş ettiler. [...] Tüylerimizi tıraş ettiler, koltuk altı tüylerimi kestiler, pübis kıllarımı kazıdılar, çömelttiler ve bacaklarımızı ayırıp anüs çevresindeki kılları tıraş ettiler ve ben tüm bunlara boyun eğdim, ufacık bir tüyüm bile yoktu ama beni tıraş ettiler, tıraş makinesini bütün vücudumda dolaştırdılar."[3]

---

3 Henri Borlant, *a.g.e.*

Nihayet, kayıt formaliteleri. "Mahkûmun kişisel bilgileriyle (*Häftlingspersonnalnogen*) ilgili matbu bir soru kâğıdını doldurmak gerekiyordu. Kampın siyasal seksiyonunda (*Politische Abteilung*) korunan kişisel fişler, kurum için bir veri tabanı oluşturuyordu. 'Yeni gelenler'in listesi (*Zugangstliste*) on beş nüsha halinde hazırlanıyor ve her bir kopya kampın farklı bürolarına dağıtılıyordu. Bunlar, mahkûm üzerine temel bilgi kaynağı olarak kabul ediliyordu. Bu taban üzerinde yardımcı bir fişleme oluşturuluyor ve bunun sayesinde mahkûmların sayıları ve durumları güncellenebiliyordu. Mahkûma bir sıra numarası veriliyordu ve bu da kampta kaldığı süre boyunca onun adı yerine geçiyordu,"[4] diye aktarır tarihçi Tadeusz Iwaszko.

"Bu utanç duyulacak durumu," diyor Primo Levi, "bir insanın böylesine mahvedilmesini anlatacak sözcük yok dilimizde; bunun farkındayız artık. Bir an içinde, hemen hemen peygamberce bir görüşle gerçek içimize doğuyor: Dibe ulaştık artık, derindeyiz. Bundan daha derini olamaz, insan varlığının daha acıklı bir hali olamaz, düşünülemez. Bize ait bir şey kalmadı artık üzerimizde: Giysilerimizi, ayakkabılarımızı, saçlarımızı bile aldılar [...]. Adlarımızı da alacaklar; adlarımızı korumak istiyorsak bunu yapabilecek güç ve kudreti kendi içimizde bulmalıyız."

Adın yerini numara alıyor: Primo Levi'ninki 174 517; 21 Temmuz 1942'de Angers'den kampa alınan Henri Borlant'ınki 51 055. Numara, Auschwitz kamplarında ve diğer yerlerde br insanın *Häftling*'e dönüşümünü tamamlar. Ama numara dövme olarak kazınır. Mahkûmların büyük çoğunluğunda olduğu gibi Primo Levi örneğinde de sol ön kola kazınmıştır: "Bu işin uygulanması pek acı veren bir şey değildi, olağanın dışında çabuk olup bitti üstelik. Hepimiz bir

4 Gilles Cohen, *Les Matricules tatoués des camps d'Auschwitz-Birkenau*, Paris, Fils et filles des déportés juifs de France, 1992, sayfa numarası olmayan kitap.

sıra halinde dizildik, alfabetik ad sırasına göre, bir sıra halindeki mankenler gibi yürüyerek geçtik elinde bir iğne tutan becerikli bir görevlinin önünden."[5]

Auschwitz'teki bu istisna niçin? Kamptakilere dövme yapma fikri –SS'lerin aşina oldukları bir fikirdir bu, çünkü onların kan grupları da koltukaltlarına kaydedilir– kamp yetkililerinin aklına nasıl ve ne zaman gelmiştir?

Auschwitz'te 1942 ilkbaharından itibaren dövme işlemi başlar. Daha önce, diğer kamplarda olduğu gibi burada da numaralar yalnızca ceketin ve pantalonun üzerine dikilmiş bir kumaş parçasına yazılmıştı (daha önce belirttik). Yine de, "Ölüm Duvarı"nın dibinde kurşuna dizilmelerinden önce, sicil numarasının sabit kalemle mahkûmların göğsüne yazıldığı belirtilmişti. Böylece cesetler saptanabiliyor ve ölen mahkûm kamptakilerin sayısından düşüyordu. Dövme işlemi, hastalar kamp revirine girdiklerinde de uygulanıyordu: "Bu zorunluydu, çünkü çok sayıda hastanın akın akın geldiği ağzına kadar dolu salonlarda personel kimseyi tanımıyordu. Revire kabul edilenlerin ölecek kadar bitap bir durumda olduklarını söylemek gerekir; öyle ki numaralarını ve adlarını söyleyecek durumda değillerdir (hastaları revir salonlarına göndermeden önce numaralı giysilerini üzerlerinden çıkarıyorlardı)."[6] diye açıklamaktadır Tadeusz Iwaszko.

1941 sonbaharında, on beş bin kadar Sovyet mahkûmun gelişiyle birlikte, ceset sayısı baş döndürücü bir hızla büyüdü. Teorik olarak Stalag nişanına sahip bu adamlar, öyle bir açlık ve bitkinlik çekiyorlardı ki, kimi zaman daha kayıt bile olamadan ölüyorlardı. Ölüm kaydı amacıyla cesetlerin kimliğinin saptanması güçleşmişti. Bunun üzerine kamp yetkililerinin aklına numarayı tene kaydetmek geldi.

5 Primo Levi, *Si c'est un homme*, *a.g.e.*, s. 16-31.

6 Gilles Cohen, *a.g.e.* Sonraki tüm alıntılar, tersi belirtilmedikçe, bu eserden alınmadır.

Auschwitz kamp-müzesinin tarihçilerinden biri olan Tadeusz Iwaszko, hiçbir direktif bulunamadığını, belki de böyle bir direktifin olmadığını belirtir. Yine de, binlerce Sovyet savaş esiri, göğse yapılan ilk dövmelerin deneği oldular. O dönemde, tarih basan damgalara benzeyen metal bir damga kullanıldı. Yaklaşık bir santim uzunluğunda iğneleri vardı ve rakamları değişiyordu. Damga göğse bastırılıyor ve oyuklara mürekkep doldurularak numaralar çiziliyordu. 7 Haziran 1942 tarihinde Fransa'dan kampa alınan 38 623 numaralı Raymond Kamioner, Auschwitz kamplarındaki sicil fotoğraflarından oluşan şaşırtıcı bir eseri 1992 yılında yayımlamış olan fotoğrafçı Gilles Cohen'e şunları söyler: "Bizi dövmeleyenler adli mahkûm olan genç Polonyalılardı. Yeşil üçgenliler. Kullandıkları aygıt bir tarihlendiriciye benziyordu, ama iğnelerle. Bir sonraki rakamın oluşması için tekerleği döndürmek gerekiyordu. Mürekkep akıtılıyordu. Numaranın gayet okunur olabilmesi için iğnelerin uzun süre batırılması gerekiyordu. Evet, aygıt tüm numaraları bir anda basıyordu."

27 856 numaralı Bernard Pressman Auschwitz'e gitmek üzere Fransa'dan yola çıkan 27 Mart 1942 tarihli ilk konvoyda kampa getirilenlerdendir. Şöyle diyor: "Ben Birkenau'da sevkten sonra dövmelendim. Ama Auschwitz'te sicil numaramı, ucu eğik kesilmiş çini mürekkepli bir keçe kalemle göğsüme damgaladılar. Numara deriye kocaman kocaman yazılıyordu. Birkenau'da, bu numarayı bana, rakamları iğnelerden oluşan bir tür plaka sistemiyle dövmelediler. Delikleri açtıktan sonra bir fırçayla mürekkebi sürüyorlardı. Her yanım mürekkep olmuştu, ama derimin üzerinde kalanı birkaç gün içinde silindi.

"İkinci dövmeleme iki ay sonra yapıldı. Bir gün, yediğim bir dipçik darbesinden ayağım çatladı. Tedavi görmek için 7. bloğa girdim. İkinci dövme orada koluma yapıldı.

"Kola değil ama göğse kazınan numarayı göstermenin bir iki avantajı olduğunu hatırlıyorum. Örneğin ilave bir giysi sahibi olmak için." Çünkü kampta uzun süre yaşamış olmak –dövmenin ya da mahkûmların deyişiyle "küçük numara"nın nerede bulunduğundan anlaşılıyordu bu– bahtsızlık yoldaşları arasında saygı uyandırmaktadır.

Fransa'dan gelen bu ilk konvoyun mahkûmlarının, ayıklama olmadığından ve herkes kampa girdiğinden, Slovak Yahudilerinin ilk konvoyuyla birlikte, ilk dövmelenen mahkûmlar arasında olduklarını hatırlayalım. Dövmenin yeri başlangıçta sabit değilken, sonradan, Mayıs 1942'de, sol kolun üzeri olarak sabitlenmiştir.

Erkeklerin dövmelenmesinin ardından kadınların dövmelenmesi gelir. Kadınlar, öncelikle de Yahudi kadınlar, sonra da kampta bulunan tüm kadınlar, bazıları daha kampın açılışında dövmelenirler. Önemli bir istisnası ise Alman milliyetinden mahkûmlardır; tabii eğer Yahudi değillerse. Bu istisna şunu gayet iyi göstermektedir ki, dövmelemenin ardında hiçbir başka anlam olmasa da ve yalnızca pratik bir amaç taşımakla birlikte, yine de yüz kızartıcı olarak görülmektedir; çünkü "ırksal" olarak Aryen efendiler kampına dahil olanlar –politik ya da toplumsal olarak sapkın olsalar bile– muaf tutulmaktadır. Numaraların kalitesi, boyu değişkendir, çünkü dövmeleme yapmakla görevli mahkûmlar farklı yetenektedir. 167 472 numaralı Marcel Braun, 10 Aralık 1943'te kampa sürülmüş. Şöyle anlatıyor: "Hakiki dövme iğnesi yoktu. Belli oluyordu bu. Noktalar kabacaydı. Koca bir iğne, nerdeyse çivi gibi, tahtadan bir şeyin içine çakılmış. Benim şikâyet edecek bir durumum yok, unutmayın! Bir delikanlının numarasını defalarca şaşırdılar. İlkinde üstünü çizdiler, sonra bir başka numara koydular. Sonra yeniden üstünü çizdiler...

"Biraz canım acımıştı, ama biliyorsunuz, o anda, olup biten her şey karşısında insan öylesine şaşırıyor ki, bazı acılar

geride kalıyor: Çırılçıplak olmak, eksi otuz derecede dışarıda olmak! Üstelik öylesine şaşkın oluyor ki insan... Özellikle de on beş yaşındaysa! Tamamiyle... tamamiyle çılgınca bir ortama aniden konuvermek! İnsana delice gelen buydu! Acıya gelince... en önemli şey bu değil.

"Evet, üzerinde düşündüğümde kötü oluyordum. İğnenin girdiği her noktadan kan çıkıyordu, bu beni çok şaşırtmıştı. Yine de çabuk olup bitti. Maharetli biriydi, bir mahkûmdu."

Savaş sonrasında bu dövme, insanlıkdışılaştırmanın bir işareti olmuştu, erkeklere ve kadınlara hayvan muamelesi yapıldığının –çünkü hayvan gibi damgalanmışlardı– bir göstergesiydi. Anlamı olmayan şeye anlam vermek gerekiyordu; ama mezbahaya götürülen hayvanlar gibi doğrudan doğruya ölüme sürüklenenlerin damgalanmamış olduklarını unutuyorduk.

Bu numaradan sonra insan nasıl yaşar? Bu numara nasıl yaşanır? Sonraki yaşamı ilgilendiren her şeyde olduğu gibi, genellemelere kalkışmak imkânsız. Her şey olur; tersi de.

Marcel Braun numarayı açıkça kendi parçası kabul ediyor, mizacına uyduğunu düşünüyor: "Sizin şansınız var," der Gilles Cohen'e, "numara bugün gayet iyi görülüyor. Günlere bağlı. Nedenini hiç bilmiyorum! Bir tür kimyasal modifikasyon oluyor... şeye bağlı... bilmiyorum... yorgunluğa. Kimi günler çok net, kimi günler daha solgun." Numaranın varlığını pek az hissedenler de vardır: 172 448 numaralı Jean Lemberger, 17 Ocak 1944'te kampa getirilmiş: "Numarayı asla dert etmedim. Düşünmeden, görmeden bakıyorum ona. Ayrıca, tuhaf... Kampta kalmış yoldaşlarla her tartıştığımda, birlikte yaşadığımız şeyleri hatırladığımızda, bunun hayalî bir dünya olduğu, mümkün olmadığı izlenimi ediniyorum." Birçoğu kabulleniyor. Örneğin 25 856 numaralı Bernard Pressman. Ona sorulduğunda şöyle diyor:

"Benim telefon numaram bu, unutmamalı! [...] Hayır, numara beni rahatsız etmiyor. Hayır, kötü bir anı bu. Gömüldü. Bundan konuşmaktan kaçınıyorum." Kimileri için de bu iz bir kanıt değerinde: 28 621 numaralı Charles Gelbharddt, varış tarihi 30 Mart 1942: "Kolumdaki numara beni asla rahatsız etmedi. Dünyaları verseler ondan kurtulmak istemem. Koldaki numara ile göğüsteki diğer numara olguların hakikatini kanıtlıyor."

160 610 numaralı Paul Schaffer, varış tarihi 3 Kasım 1943. O da kendi sicil numarasına bir tür sevgi duyuyor: "Numaramın 1,6,0,6,1,0 olmasını daima tuhaf bulmuşumdur. Buradaki uyumu şimdi anlamaya başlıyorum. Elbette birçok yorum mümkündür. Önemli olan buna inanmak, öyle değil mi? İnançlı biri olduğumdan, bu numara [...] bana belli bir güven vermeye katkıda bulundu. Bunun saf bir çakışma olmadığını bana söylüyor. 1,6,0,6,1,0 tamamen saçma bir çakışma, ama toplandığında iki kez 7 rakamını veriyor. Bir Kabalacı bunda kesinlikle birşeyler bulur." Devam ediyor: "Miami. Küçük bir kız, on altı yaşında. Gömleğimin kollarını sıvamışım. Önümden geçti. Numaramı gördü. Yaklaştı ve numaramı okşadı. 'Holocauste' [Nazilerin özellikle Yahudi ve Çingenelere uyguladığı soykırımı anlatmak için kullandıkları bir sözcük – e.n.] diye ekledi. Ağzım açık kalakaldım, çünkü bu öyle bir duygu derinliği, duruma dair öyle bir bilgi ifade ediyordu ki, eklenecek her kelime fazla olurdu. Bu gerçekten unutulmaz bir hikâye. Çok sembolik." Vladimir Belot'a gelince, numara 176 136, varış tarihi 30 Mart 1944. İz, kindarca bir iz, ona bir tür sapkın iktidar veriyor: "Kolumda numara olması mı? Hiç sorun değil. S.'nin PDG'sini tedavi ediyorum. Bir Alınan. H.'nin PDG'sini tedavi ediyorum. O da Alman. Şunu söylemeliyim ki, numaramı fark ettikleri gün benim için bir zevkti. Hemen görmediler. Ama günün birinde, muayene-

hanemde, onlara bir randevu verdim ya da bir reçete. Ve aniden kapıldıkları heyecanı görüyorum! Ve bu insanlar işin niteliksel boyutunda bana öyle bağlılar ki, artık Fransa'da çalışmadıklarında bile Paris'e geliyorlar, başka yerde dengimi bulamadıklarını söylüyorlar. Bu da benim en büyük mutluluğum!"

Kitap kapaklarında da adların yerini almış birçok kayıt numarası var. Yvette Lévi, numara A 16 696, varış tarihi 3 Ağustos 1944, daha yumuşak bir yorum getiriyor: "Drancy'deki bir seremoni sırasında, gençlere bir anma plaketi sunduk. Onlar da benden bir ithaf istediler. Adımın baş harflerini yazdım, sonra da numaramı. 'Ama hanımefendi, adınız ne?' Onlara adımı unutacaklarını ama numaramı hatırlayacaklarını söyledim!" Alain Jaubert *Auschwitz, Albüm, Bellek*'i çevirdiğinde, dört eski Yahudi kamp mahkûmu olan Anne, Louise, Violette ve Janine tepki gösterirler: "Anonim bir ses; tek kimlikleri, filmin başında bir karton üzerinde gösterilen önadları ve dövmeleri."[7] Bu dövmeyi, bu numarayı –78 765–, altında da küçük bir üçgenle birlikte, Anne-Lise Stern, yani Jaubert'in Anne'ı, bir metni imzalamak için kullanmıştı: "Bir SS Sürçmesi", 3 Haziran 1969 tarihli *Le Nouvel Observateur*'de yayımlandı. "Belki iddialı bir şey," diye yazar yine Primo Levi, *Bunlar da mı İnsan*'ın Almanca baskısının önsözünde, "ama işte [...], ben, 174 517, Almanca konuşabilirim, onlara işledikleri suçu hatırlatabilirim ve 'hayattayım ve sizi yargılamak için anlamak isterim' diyebilirim."[8]

Kimileri ise bu numarayı sürekli rahatsız olarak taşıyorlar ve her imkân bulduklarında gizliyorlar. Raymond Kamioner: "Bu numarayı taşımaktan genellikle rahatsız oldum. Örneğin trende numarayı gizlemek için her zaman hırka gi-

7 Sylvie Lindeperg, *Clio de 5 à 7...*, *a.g.e.*, s. 186.

8 Primo Levi, *Si c'est un homme*'un Almanca baskısına önsöz, *in L'Asymétrie et la Vie*, Paris, Robert Laffont, 2004, Fransızca tercüme için, s. 35.

yerim. Rahatsız oluyorum. Ya faşist, anti-semitist olabilecek birinin karşısında? Kimlik kartımı... Yahudi olduğumu göstermek zorunda değilim!" Ve Mira Kantor, numara 80 392, varış tarihi 2 Mayıs 1944: "Evet, numaram beni çok rahatsız etti. Her zaman, otobüste... insanlar... her zaman. Hatta kendime, ben korkak mıyım diye sordum. Aslında, gerçekte beni rahatsız eden insanların bunu yapabilmiş olması. Sık sık tatile gidiyoruz. Kocam güneşi sever. Örneğin Ibiza'ya. Otelde çok Alman vardır. Öyle rahatsız oldum ki, kâbuslar görüyordum. Otelin barında yaklaşık yetmiş yaşında bir Alman yanıma oturdu. Numarayı gördü. Burada size sözsüz bir hikâye anlatıyorum ama... Güçlü, kaçamak bir izlenim edindim... Şöyle düşünüyordu: 'Burada işi ne hâlâ?' Bu izlenimi edindim, çok müthiş... Genç Almanları gördüğümde daha iyi oluyor. Ama hırkamı hiç ihmal etmiyorum, çünkü onlar adına utanıyorum. İnsanlar benim numarama bakıyorlar. Benim için bu bir saldırı. Size nasıl açıklayabilirim? Biliyorsunuz, kamplar hep aklıma gelmiyor. Ara sıra diyebilirim. Ama bir bakışın aniden koluma takıldığını hissettiğim an aklıma geliyor. O zaman, evet, düşünüyorum. Öyle hoş olmayan bir durum ki... Benim dövmemi görmemelerini tercih ettiğimi itiraf etmeliyim: böylesi, açıklama yapmaktan kurtarıyor."

"Korkak." Mira Kantor'un bu numarayı sildirmemesini belki de olası bir korkaklıktan duyulan bu utanç açıklamaktadır; oysa ki oraya yönelen bakışlara yok edilme korkusunu sürekli olarak yansıtmaktadır. Çünkü bu işareti yok ettirmek o kadar güç değildir. Yine de, var olmayan bir istatistiğe gönderme yapıyor olmasak da, çok az kişinin bunu yapmış olması muhtemeldir. Yosef Rubinsztein, numara 28 265, 27 Mart 1942 tarihli konvoy. Kendisinin Varşova gettosuna, isyandan sonra ve Naziler tarafından kökten imhasından sonra yıkıntıları hale yola koymak için gönderilen

kamp mahkûmlarına dahil olduğunu anlatır. Arkadaşlarından biri kaçıp Polonya direnişine katılmış: "Polonyalı partizanlar sicil numarasının üzerine bir çiçek dövmesi yaptırmışlar, gizlemek için elbette." Raphaël Esrail, numara 173 295: "İnsanlar bu numarayı görüyordu. Özellikle çocuklar, daha çok da tatilde, deniz kıyısında. 'Anne bu numara ne?' diyorlardı hep. Şurası kesin ki, 1945 ve civarı yıllarda, pek az insan dövmelenmiş numaraların varlığını biliyordu. Bir gün, karım ve ben Almanlara rastladık, tatilde. İkimize de niçin böyle bir numara taşıdığımızı sordular. Onlara açıkladık. Ve 1940'lı yılların sonuna doğru tipik olan tek karşılığı verdiler: 'Aaa, evet! Savaş vardı...'" Raphaël Esrail karısıyla Drancy'de tanıştı. Her ikisi de Auschwitz'teydi. Ta 18 Ocak 1945'de kampın boşaltılmasına dek. Savaştan sonra buluşup evlenmişler. "Ben numaramı 1940'lı yılların sonunda sildirdim," diye anlatıyor Raphaël. "Bir süre sonra karım da sildirdi. Nedeni çok basit. Öncelikle saatlerin kampla birlikte durduğunu düşünmüyorum. Genellikle de içimize demirlenmiştir, kaçmaması için. Ve bu tüm eski kamp mahkûmları için doğrudur, herhangi bir şeyin hatırlanmadığı tek bir gün bile geçmiyor. Ama bunu takıntı haline getirmemek gerek! Bunu dışarıya sürekli göstermek zorunda değilim, bu bir işe yaramaz! Dahası, Nazizmin bir pisliğini üzerimde taşımak istemiyorum, belleğimizi zaten yeterince pislettiler, hepimize yeterince acı çektirdiler. Bu kötü izleri hâlâ kolda taşımaya gerek yok. Ve benim özel şöhret sorunlarım olmadığından, ve 'ben kamptaydım' ya da 'direnişçiydim' diyecek bir insan olmadığımdan, her ikimiz de bu dövmeyi çıkarttırma fikrini kesin olarak benimsedik. Hepsi bu.

"Dövmeyi çıkartmak için mi? Yaktırdım. Karıma deri nakli yapıldı."

Daha önce karşılaştığımız *Auschwitz Albümü*'ndeki kadın olan Lili'ye gelince, sol koluna bakıp da dövmesini gördüğü

her seferinde korkunç geçmişini hatırlıyor: "Keşke dövmem çıkabilse!" İki kızıyla birlikte mütevazı bir yaşam sürerken –kendisi bir restoranda garsonluk yapmaktadır ve kocası da kasaptır– 1959 yılında *Reine d'un jour* adlı televizyon yayını bulundukları şehirden geçince bu fırsata kavuşur. Beş aday arasından, "Bir Günlük Kraliçe" seçilir. Böylelikle düşünü gerçekleştirebilmiştir. Numarasının (A 10 862) bulunduğu deri parçasının alınması için yapılan cerrahi müdahale sırasında lokal anestezi yapılmasını reddetmişti.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

AUSCHWİTZ'İ BOMBALAMALI MI?

Mayıs 1978'de Amerikalı tarihçi David S. Wyman'ın American Jewish Committee'nin dergisi *Commentary*'de yayımladığı bir makale büyük gürültüler koparır: "Auschwitz niçin hiç bombalanmadı?" Wyman'a göre müttefik uçakları, Yahudi örgütü temsilcilerinin talep ettiği gibi, gaz odalarını ve krematoryumları, Auschwitz'e götüren demiryollarını bombalayabilirdi ve bombalamalıydı. Havadan çekilen fotoğrafları yorumlamada uzmanlaşmış iki CIA görevlisi olan Dino A. Brugioni ile Robert Poirier'nin, Auschwitz-Monowitz'deki IG Farben fabrikalarına karşı düzenlenen hava bombardımanı sırasında Auschwitz kompleksi kamplarının müttefik hava kuvvetlerince bilinmesi üzerine bir raporunun yayımlanması, bir anlamda görsel "kanıt" da getirerek, Wyman'ın tezini güçlendiriyordu: Havadan çekilen fotoğraflarda Auschwitz kampları gayet net görülüyordu; Auschwitz I, Auschwitz II-Birkenau, Auschwitz III-Monowitz ve çeşitli binalar, gözetleme kuleleri, raylar, özellikle de gaz odaları ve krematoryumlar. Bunun ardından, geriye dönük bir polemik başlamıştı. Bu sorunun, geçmişe dönük kızgın-

lıkla anılmadığı tek bir Shoah toplantısı olmuyordu. Auschwitz'in müttefiklerce bombalanmamış olması, 1984 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanmış ve best-seller olmuş David Wyman'ın eserinin başlığını kullanırsak,[1] Yahudilerin terk edilmiş olduklarının belirgin ve simgesel işaretiydi. Sovyet askerlerinin kampları keşfettiği tarihin yıldönümü olan 27 Ocak 2004'te, Britanya hava kuvvetlerinin çektiği Auschwitz alanının havadan fotoğrafları –uzmanların bildiği bu fotoğrafları– internete yerleştirilmiş, böylece küçük bir medyatik olay yaratarak herkesin merakına sunulmuştu. Ne var ki, siteyi ziyaret edenlerin sayısı o kadar çoktu ki, ulaşım günlerce imkânsız kaldı.[2] Bu fotoğraflar elbette ki tartışmaya yeni hiçbir öğe katmamaktadır. Ama bunlar, başka fotoğraflar gibi, başka belgeler gibi, bugünkü bilgilerimizden yola çıkarak, bugünkü erdemimizden yola çıkarak geriye dönük öfkeyi yineleme, bu "gerçek tarihin şeytansı düşmanı olan yargılama manyaklığı"na[3] bir kez daha boyun eğme imkânı sağlıyorlardı.

Bu sorunu aydınlatmak için parçalarına ayrıştırmak kaçınılmazdır. Bombalama talebi ne zaman, nasıl ve kimin tarafından ifade edildi? Bombalanmasını talep edenler Auschwitz kampları hakkında ne biliyordu? Bombardımanlara karar verme ve hedef belirleme yetkisine sahip olanlar Auschwitz kampları hakkında ne biliyordu? Gaz odalarının bombalanması teknik olarak mümkün müydü? Sonuç olarak, –"şayet olsaydı"lı bir tarihe bir kez için boyun eğerek– bu bombardımanların, sorunun gündemde olabileceği anda hayatta kalan Auschwitz kampındakiler ve Avrupa Yahudi-

1 David Wyman, *L'Abandon des Juifs – Les Américains et la Solution finale*, Paris, Flammarion, 1987 (Fransızca tercüme).

2 www.globalsecurity.org/intell/library/imint/auschwitz.htm

3 Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris, Armand Colin, 1974 baskısı, s. 27.

lerinin kaderi üzerinde, özellikle Macar Yahudileri üzerindeki sonuçları neler olurdu? Tüm bu sorular ciddi ve karmaşık sorulardır.

1993 yılında, Washington'daki United States Holocaust Memorial Museum, açılışında büyük bir kolokyum düzenlemeye karar vermişti. O dönemki müdürü Michael Berenbaum, Auschwitz'in bombardımanı temasını seçti ve Memorial gibi Washington'daki Mall'e bağlı federal kurumlardan biri olan Hava ve Yer Ulusal Müze konservatörü Michael Neufeld'ten bunu düzenlemesini talep etti. Bu kolokyum, tüm bu sorulara cevap verebilecek bütün uzmanları ilk kez bir araya getirdi. Bu uzmanlar her zaman hemfikir olan kişiler değildi ve bazıları kampların bombalanabileceğini ve bombalanması gerektiğini düşünürken, bu tür eylemleri uygulamaya koymanın teknik olasılıklarından emin olmayanlar da vardı. Ama özellikle –ve kolokyumdaki ortaklığın niteliği buydu– asla birbirleriyle görüşmeyen, birbirlerini okumayan tarihçileri, Yahudi soykırımı incelemesinde uzmanlaşmış olanlarla askerî tarihte, özellikle bombalamalar tarihinde uzmanlaşmış olanları bir araya getiriyordu. 2000 yılında Michael J. Neufeld ile Michael Berenbaum'un birlikte yürüttükleri bir editörlük çalışmasıyla çok ilginç ortak bir eser yayımlandı: *Auschwitz Bombardımanı. Müttefikler Buna Teşebbüs Etmeli Miydi?*[4] Sorun üzerine gerçek bir derleme olan bu eser bizim buradaki düşüncemizi besler niteliktedir.

Auschwitz'in muhtemel bombalanma sorunu, Yahudilerin soykırım tarihinin çok küçük bir dönemini ilgilendirmektedir: 1944 yazı ve sonbaharını kapsayan altı ay, iki olaya denk düşen iki tarihle arasındadır: 25 Nisan 1944 tarihi, aynı ayın 7'sinde Birkenau'dan kaçan iki mahkûmun, Rudolf Vbra ile Wetzler'in Slovakya'ya vardıkları gündür; ve Kasım ayında

4 *The Bombing of Auschwitz. Should the Allies have attempted it?*, editör J. Neufeld ve Michael Berenbaum, St. Martin's Press, New York, 2000.

Heinrich Himmler'in emriyle gaz odaları ve krematoryumların imhası. Bombardıman talebi açıkça ifade edildiğinde, beş milyondan fazla Yahudi *Einsaztgruppen* –özel kommandolar– tarafından ya da aylardır artık işlemeyen Chelmno, Belzec, Treblinka, Sosibor'daki ölüm merkezlerinde zaten katledilmişti. On binlerce başka Yahudi ise Lodz ve Varşova'dakiler gibi gettolarda açlıktan ölmüştü. Avrupa'daki Yahudilerin imhası esasen tamamlanmıştı. Ama bu son aylar Auschwitz'de özellikle ölümcüldü: Yüz binlerce Macar Yahudisinin tam bir akın halinde geldiği aylardı.

7 Nisan 1944'te iki Slovak Yahudisi, Rudolf Vbra adını almış olan –bu adla 1963 yılında *I cannot forgive*'i ("Affedemem") yayımladı (Fransızca çevirisi ise tuhaf bir şekilde *Auschwitz'ten Kaçtım*[5] adı altındaydı)– Walter Rosenberg ile Alfred Wetzler Auschwitz'ten kaçmışlardı. Rudolf Vbra o dönemde yirmi yaşındaydı. 1942 yılında Londra'da Çek ordusuna katılma kararı almış ve Slovakya'dan Macaristan'a, sonra da Yugoslavya'ya gizlice geçmişti. Budapeşte'deyken geri dönmeye karar verdi ama tutuklandı ve Novaky kampına (Slovakya) kapatıldı. Oradan kaçtı, tekrar yakalandı, Majdanek'e sevk edildi ve oradan da 400 Slovak Yahudi'siyle birlikte Auschwitz'e gönderildiğinde tarih 29 Haziran 1942'ydi. Birkenau'ya sevk edildi, Ağustos 1942'de rampada ve Yahudilerin getirdiği eşyaların ayıklanmasında çalıştı. 1943 yazında karantina kampına mahkûm sekreteri olarak atandı. Bir diğer Slovak mahkûm olan Alfred Wetzler'le aralarında sıkı bir dostluk kuruldu. İki adam birlikte firar etmeye karar verdiler.

Auschwitz kamplarından firar etmek pek kolay değildir. Ama imkânsız da değildir: Kampın kuruluşundan 18-19 Ocak 1945'teki tasfiyesine kadar 802 firar teşebbüsü kayıt-

5 Rudolf Vrba, Alan Bestic ile birlikte, *Je me suis évadé d'Auschwitz*, İngilizceden tercüme Jenny Plocki ve Lili Slyper, Paris, Ramsay, 1988 Fransızca baskı.

lara geçmiştir. Firara teşebbüste bulunan en kalabalık grup Polonyalılardır: 386 erkek ve 10 kadın. Bu durum kolayca açıklanır: Polonyalılar kendi ülkelerindedir, kendi dillerini konuşmaktadırlar, çevre halktan ve ulusal direniş örgütlerinden yardım umabilirler. Onların ardından Sovyetler gelir (164 erkek, 15 kadın; bunlar arasında 50 savaş esiri vardır); 115 Yahudi, bunlar arasında 3 kadın vardır, bunlar da firara teşebbüs ettiler. 802 firardan 144'ü başarılı olarak kayıtlara geçmiştir. Firarları başarıyla sonuçlanmış olanlar arasında kaç Yahudi olduğunu bilmiyoruz.[6] Çünkü kamptan çıkmak yetmez, dışarda da, genellikle Yahudilere karşı pek misafirperver olmayan, onları görünüşlerinden tanıyan bir Polonya halkı arasında destek bulmaları gerekir. Yakalanan mahkûm kampa geri getirilir ve mahkûmların kaçma arzusu duymalarını engellemek ve SS'in mutlak erkini onaylamak –en azından kampın varlığının ilk yıllarında– amacıyla herkesin önünde düzenlenen bir seremoniyle infaz edilirler.

Vbra ve Wetzler firarlarını ustalıkla hazırladılar. İki adam, hiç tamamlanmayacak kampın inşaat halindeki yeni bölümü (B III) olan "Mexico"nun zeminine bir zula hazırlayarak buraya firar için kesin gereken şeyleri koydular: Sivil giysiler, ayakkabılar... Daha önce belirttiğimiz gibi, Birkenau'da, Yahudilerin eşya ve valizlerinin ayıklandığı depolarda her şey bulunabilir. Vbra da burada çalışmaktadır. Wetzler'le birlikte, kamp çevresindeki bölgenin bir planını da elde ettiler ve dosdoğru güneye, Slovakya'ya doğru yürümeye karar verdiler.

7 Nisan'da, yemekten sonra iki adam planlarını uygulamaya koyuldular. Mexico'daki zulalarına gittiler. Yardımcı olan mahkûmlar zulayı dışardan kapattılar, köpekleri şaşırtmak için tütün serptiler. Saat altıda iki adamın yokluğu

6 Henryk Swiebocki, *Escapes from the camp*, Tuschwitz, *a.g.e.*, c. IV, s. 190-235.

saptandı, kamp sirenleri ötmeye başladı. Onlar saklandıkları yerde, arama yapan SS'lerin adımlarını ve seslerini, köpeklerinin havlamalarını işittiler. Ancak 10 Nisan günü, gece olduğunda zuladan çıktılar. Kamptaki ve civardaki aramaların durduğunu biliyorlardı. Slovakya'ya doğru yürürken Polonya köylülerinden defalarca yardım gördüler. 21 Nisan sabahı sınırdan geçtiler. 25 Nisan'da Zilina'daydılar ve orada Slovak Yahudi Meclisi sorumlularıyla buluştular: Oscar Neumann, Oscar Kransnansly ve Ervin Steiner. Anlattılar. Sorulara cevap verdiler. Söyledikleri o kadar çarpıcıydı ki, yazılı olarak kaydetmeleri istendi. Alfred Wetzler daha sonraları bu raporun firarları sırasında yanlarında getirdikleri notlardan yola çıkarak kaleme alındığını ileri sürse de, Vrba bu yazımın akıldan yapıldığını daima savunmuştur. Buna karşılık kesin olan şey, her birinin olgulara dair kendi versiyonunu kaleme alması için birbirlerinden tecrit edildikleri ve iki versiyonun tek bir rapor oluşturmak için bir araya getirildiğidir.

Bu rapor iki adamın Majdanek, Auschwitz ve Birkenau üzerine tanıklıklarını, aynı zamanda da bir dizi krokiyi içermektedir: Bütün olarak Auschwitz'in planı, Auschwitz ve Birkenau'nun yaklaşık olarak bulundukları yerin eskizi, iki gaz odası ile krematoryumun yaklaşık planı, Birkenau'nun yaklaşık planı. Raporda ayrıca Avrupa'nın her tarafından Birkenau'ya gelmiş olan çeşitli konvoyların da listesi ve kampa giriş yapmış konvoylara tek tek verilmiş kayıt numarası serileri yer alır. Sonuç olarak, Nisan 1942 ile kaçış tarihleri olan Nisan 1944 arasında Birkenau'da gazla öldürülmüş Yahudi sayısını 1.750.000 olarak değerlendirir ki bunun 150.000'i Fransız Yahudisi'dir. Kuşkusuz, bugün sahip olduğumuz bilgiler ışığında, bu raporun hatalı olduğunu saptamaktayız, özellikle rakamlar abartılıdır, ama bu hatalar raporun genelde doğruluğunu etkilemez ve Birke-

nau'nun bilinmesinde ve yok edilmesinde sağladığı büyük atılımı hiç değiştirmez.[7]

Böylece bu raporun kendi yaşamı başlar. Çok sayıda nüsha halinde çoğaltılmış, yazarların adı anılmadan birçok dile çevrilmiştir. Slovakya Yahudi Konseyi raporu bizzat imzalamaya karar vermiştir. Böylece raporun ağırlığı artacak ve birtakım mercilere dağıtılabilecekti. Öncelikle de, bir aciliyet olarak göründüğünden, Macaristan'daki Yahudi liderlerine ulaşacaktı; çünkü onların, durumdan haberdar olduklarında, "kendi" Yahudilerini kurtarmak için gereken önlemleri alabilecekleri ya da almaları gerektiği umuluyordu. Çünkü gündemdeki sorun, o zamana dek dokunulmamış olan ve Mart 1944'te Eichmann ile adamlarının Budapeşte'ye varmasından itibaren sürgünlerinin hazırlandığı bilinen 750.000 Macar Yahudi'sidir. Gerçekten de sürgün 10 Mayıs'ta, Vbra ile Wetzler'in Slovakya'ya varışından on beş gün kadar sonra başlar. Birkenau'dan kaçan bir diğer ikili, Yahudi Arnost Rosin ile Czeslaw Morodwicz de Bratislava'ya varırlar ve Macar Yahudileri'nin ve de 3.000 Yunan Yahudi'sinin yok edilişinin ilk on gününe tanıklıklarını anlatırlar.

İki firari Slovakya'ya vardıklarında, genel olarak Nihai Çözüm ve özellikle de Auschwitz hakkında ne biliniyordu? Bu soru çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur. Bu araştırmaların en yenileri devletin idari arşivlerine ve müttefik devletlerin, özellikle de yakın dönemde açılmış olan Amerika Birleşik Devletleri ile Birleşik Krallık arşivlerine dayanır.

---

7 Fransızca'da bu raporun ilk baskısı, *Documents inédits sur les camps d'extermination nazis*, Paris, Éditions Réalités, CJM dosyası, Marc Jarblum'un önsözü; ve ikinci baskısı ise Office français d'édition tarafından yapılmıştır, üçüncü üçaylık 1945: *Les Camps d'extermination d'Auschwitz et de Birkenau*. Bir devlet bürosunun yaptığı bu baskıda, raporun yayımlanmasının, yazarları korumaya yönelik bazı çıkarmalar içerdiği ve rakamların matematik olarak kabul edilemeyeceği ve belgelerin bütününün Executive Office of War Refugee Board, Washington DC tarafından sağlandığı belirtilmiştir. Raporun bir versiyonu da Rudolf Vbra ile Alan Bestic'in belirtilmiş eserinde yer almaktadır.

Gerçekten de, Yahudi kıyımları ve katliamlar üzerine bilgiler Amerikalı ve Britanyalı yöneticilere ve Londra'da sürgündeki hükümetlere çok çabuk, neredeyse olaylarla aynı anda erişmiştir. *Einsatzgruppen*'lerin Sovyetler Birliği'nde işlediği korkunç kitle katliamları –yaklaşık bir milyon ölü– Britanya ya da Amerika basınında yer almıştır. Örneğin Haziran 1942'de, BBC 700.000 Yahudi'nin öldürüldüğünü duyurur ve sürgündeki Polonya hükümet başkanı Sikorski şunu söyler: "Polonya'daki Yahudi nüfus yok olmak üzeredir. [...] Bu yıl, on binlerce Yahudi Lublin'de, Vilna'da, Lvov'da, Stanislavov'da, Rzeszow'da, Miechow'da katledildi." Polonya'nın işgalinin başlangıcından itibaren özellikle Polonya Direnişi, radyoları ve kuryeleri aracılığıyla bilgi Londra'ya ulaşır. Bilgiler elbette Polonyalıların kaderiyle ve Alman işgaline direnişleriyle ilgilidir, ama aynı zamanda Yahudilerin –ülke nüfusunun yüzde 10'u– durumu üzerine, Yahudi kıyımı karşısında kamuoyunun tavrı üzerine, kıyımın kendisi üzerine bilgiler de içermektedir. Nihai Çözüm'ün uygulandığı yıl olan 1942 yılında, Chelmno, Belzec, Sobibor ve Treblinka gibi büyük ölüm merkezleri işlemeye başladığında üslûp değişir. Polonya raporları Yahudilere giderek daha fazla yer ayırır.

8 Ağustos 1942'de, Dünya Yahudi Kongresi'ni Cenevre'de temsil eden Gerhardt Riegner, haham Stephen Wise'a, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Britanya Parlamentosu üyesi Sidney Silvermann'a diplomatik görevlileri aracılığıyla bir telgraf gönderir: "Aldığımız haberler bir an önce harekete geçmeyi gerektiriyor. Führer'in genelkurmayında tartışılan ve incelenen bir plana göre, Almanların işgali ya da denetimi altındaki ülkelerde bulunan ve sayıları yaklaşık 3,5-4 milyonu bulan tüm Yahudilerin Doğu'ya sürülmesininin ve toplanmasının ardından, bu kişiler, Avrupa'daki Yahudi sorununu kesin olarak çözmek için kesin bir darbeyle ortadan kaldırılacaklardır. İnfaz sonbahar olarak öngörülmüş-

tür, siyanürlü asit de dahil olmak üzere, her türlü yöntemi inceliyorlar. Kesinliği doğrulanamayacağından, haberi ihtiyatla yaymakta fayda vardır. Haberi sızdıran kişi en üst düzey Alman yetkililerle sıkı ilişkiler içerisindedir ve genellikle güvenilir haberler sızdırmıştır."

Polonya Direnişi'nin önde gelen kuryelerinden biri olan Jan Karski (asıl adıyla Jan Kozielewski), 1944'te yayımlanan anılarında, Londra'daki Polonya delegesinin ve Polonya Yasadışı Ordusu komutanının talebi üzerine, Ekim 1942'de Varşova'da Yahudi cemaatinden önde gelen iki kişiyle buluştuğunu anlatır. Bu kişilerden biri siyonist bir örgütün yöneticisiyken, diğeri de Yahudi Sosyal Demokrat Partisi olan Bund'un (*Algemeiner yiddiser arbeiter Bund fun Russland, Poiln un Lete:* Rusya, Polonya ve Litvanya Yahudi Emekçileri Genel Birliği) yöneticisidir. Bund yöneticisi Leon Feiner, onu bir mesajı iletmekle görevlendirir: "Polonya hükümetine ve müttefik hükümetlere şunu söylemenizi istiyoruz ki, Alman caniler karşısında savunmasızız, kimse yardımımıza gelmek istemiyor. Direniş liderleri içimizden birkaçını kurtarabilir, ama kitleleri kurtaramaz. Almanlar başkalarına yaptıkları gibi bizi de köleleştirmek istemiyorlar; sistematik olarak yok ediliyoruz. Tüm halkımız yok edilecek. Çok az sayıda Yahudi kurtarılabilse de, 3 milyon Polonya Yahudisi ölmeye mahkûm."

İki adam Jan Karski'ye, "can çekişen bir halkı seyretmesi"[8] için, yaşamı pahasına da olsa gidip gettoyu ziyaret etmesini önerirler. Karski, Belzec ve Treblinka'daki ölüm merkezlerine de gizlice girer. Kasım 1942'de Londra'dadır, gördüklerini aktarır, sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne gider. Orada, sürgündeki Polonya hükümetinin büyükelçisi, Karski'nin anlattıkları karşısında öylesine alt üst olur ki

8 Jan Karzki, *Mon témoignage devant le monde. Histoire d'un secret d'Etat,* İngilizce baskı 1944; Paris, Self, 1948.

Başkan Roosevelt'le buluşur. Belzec kampını anlatışında sorunlar olsa da (tarifleri tarihçilerin günümüzdeki bilgisine denk düşmemektedir, dolayısıyla başka bir kampı anlatmış olduğunu da ihtimal dışı bırakamayız), Polonya Yahudilerinin imhası üzerine kesin bir kanıtı Roosevelt'e, aynı zamanda da sürgündeki Polonya hükümetine ve Yahudi cemaatinin yöneticilerine verdiği de kesindir.

Belzec kampıyla bağlantılı bir diğer "haberci" de tiyatro ve sinema tarafından ünlendirilmiştir: Kurt Gerstein. Rolf Hochhuth'un piyesi *Le Vicaire* [Papa], 1963 yılında, XII. Pie'nin suskunlukları üzerine şiddetli bir polemik başlatarak durumu geniş kitlelere duyurdu. Costa-Gavras *Amen*'de bu tarihi sahneye taşıdı. Gerstein'in insan olarak kişiliği ve yaşamı bilinmemektedir; üstelik bir de tiyatro ve sinema kahramanı olmasıyla birlikte muamma iyice büyür. Saul Friedlander ona dair "iyiliğin muğlaklığı"ndan söz eder. İnançlı bir Hıristiyan olmasına rağmen SS'e girmiştir. Özellikle askerî karargâhlarda ve toplama kamplarında içme suyu tesisatları ve dezenfeksiyonla görevli Waffen SS'lerinde hijyen faaliyetleri yürütür. Almanların teslimine dek burada görev yapar, ölüm merkezlerine toksik ürün teslimatında sorumluluk üstlenir. 1942 yılında Belzec'e ve Treblinka'ya gider. Belzec'te tanık olduğu bir gazla öldürme operasyonu onu altüst eder ve bu tanıklığını Almanca ve Fransızca olarak birçok anlatıda yazıya geçirir. 20 Ağustos 1942'de Varşova'dan Berlin'e trenle dönüşünde, İsveç konsolosu Baron Goran von Otter'le temasa geçer: Son derece heyecanlı bir şekilde, tanığı olduğu şeyi tüm gece boyunca anlatır. Gerstein da bu "korkunç sır"rı Protestan piskopos Otto Dibelius'a ve papalık büyükelçisi Cesare Orsenigo'ya bildirir. Kurt Gerstein 1943 ve 1944'te Ziklon B teslimatına devam eder. Özellikle de Auschwitz SS'lerine. Fransızlar tarafından esir alınır, Cherche-Midi hapishanesine kapatılır ve orada intihar eder.

Böylece, Yahudilerin, öncelikle Polonya'dakilerin, ardından da Avrupa'dakilerin ölüme mahkûm edildiğini önemli çevrelerin bildiğini ileri sürebiliriz. Bu çevreler öncelikle (Gerstein gibi) faillerdir. Ayrıca da kitlesel imha yerlerinin yakınında yaşayanlar, yani Jean-Charles Szurek'in "tanık halk"[9] olarak belirttiği çok sayıda Polonyalı'dır. Aynı zamanda, İsviçre, Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Filistin'de haberin serbestçe dolaştığı Yahudi liderliğini de kapsar... (Örneğin Mayıs 1943'te, Londra'ya iltica etmiş olan Bund lideri Smuel Zygelbaum, Varşova gettosundaki son Yahudilerin öldürülmesine dikkat çekmek için intihar etti.) Bu çevreler, müttefik ülke yöneticilerini ve sürgündeki hükümetleri de kapsamaktadır.

Müttefik hükümetler özel olarak Auschwitz kampları hakkında, en azından Mart 1942'den sonra, buralara Avrupalı Yahudiler gönderilmeye başladığında ne bilmektedirler?

Auschwitz'in bir toplama kampı olduğu Polonyalılar için asla bir sır değildi. Aynı şekilde Dachau açıldığında da Almanlar için bir sır değildi.[10] Mahkûmlara mektup –hepsi de titizlikle sansür ediliyor olsa da– gelip gidiyordu. Bazı mahkûmlar serbest bırakılıyordu. Polonya Direnişi, bazı militanların kapatılmış olduğu bu kampa büyük ilgi gösteriyordu. Belirtmiş olduğumuz gibi toplama kampının halkı terörize etme işlevi de vardı. Dolayısıyla kampın varlığını en azından Direniş'in biliyor olması gerekir.

Nihai Çözüm'ün durumu ise tamamen farklıdır. Mutlak bir gizlilik içinde cereyan etmiş olmalıdır. Amerikalı tarihçi Richard Breitman'a göre,[11] Yahudilerin öldürülmek üzere Auschwitz'e gönderilmiş olduklarına dair işaretler, Reich'ta

9 Lublin'deki Fransız-Polonya atölyelerine gönderilen yayımlanmamış bildiri.

10 Bkz. 52-53.

11 Richard Breitman, "Auschwitz partially decodes" Michael Berenbaum and Michael Neufeld, *a.g.e.*, s. 27-34. Burada bu metni takip ediyoruz.

dolaşan ve Britanyalıların deşifre etmeyi bildikleri çeşitli şifreli idari belgelerde mevcuttur: Toplama kamplarında, özellikle Auschwitz'teki yaşayanların ve ölülerin kategorilere bölünmüş istatistiği; Reich demiryolları olan *Reichsbahn*'ın işleyiş raporu... Ama bu tür raporlar çok az sayıdadır ve bu cılız işaretleri okuyabilmek ve anlam oluşturabilmeleri için onları birleştirmek amacıyla Auschwitz'le ilgilenmek, Auschwitz'i bilmeye çalışmak gerekirdi.

Haber dolaşımı için önemini daha önceden belirtmiş olduğumuz Polonya Direnişi'nin bazı raporlarında da başka türlü bir kesinlik vardır. Auschwitz'te sistematik ölümden söz edilen ve bugün bilinen ilk rapor 15 Kasım 1942 tarihlidir ve bu rapor aynı ayın 27'sinde Londra'da bulunan sürgündeki Polonya hükümetine ulaşır. Raporda on binlerce kişinin, esasen de Yahudilerin ve Sovyet savaş esirlerinin gaz odalarında imha edilmek üzere derhal Auschwitz'e vardıkları belirtilir. Polonya Direnişi yönetiminin 23 Mart 1943 tarihli bir diğer raporu, Birkenau'da yeni bir krematoryumun işletilmeye başladığını bildiriyordu. Burası, özellikle Yahudi olmak üzere, günde 3.000 kişiyi "işlemden geçirebilecek" durumdaydı. Bilgi doğrudur: IV numaralı gaz odası ve krematoryum 22 Mart'tan itibaren işlemektedir ve iki hafta sonra işletilmeye başlanan V numaralıyla birlikte toplam kapasitesi tam 3.000 kişidir.

Polonyalı direnişçi Stefan Korbonski da Nisan 1943'te Londra'da gaz odaları ve krematoryumlar üzerine bir rapor yayımlar. *Poland Fights* adlı bir Polonya bülteninde yayımlanan bu rapor, Auschwitz'de kayıtlara geçmiş mahkûm sayısı ve ölü rakamları üzerine istatistikler verir. Polonya'da yaklaşık bir yıl geçirmiş olan bir kuryenin, Varşova gettosundaki isyanın arifesi olan 18 Nisan 1943 tarihli uzun bir raporu, Eylül 1942'de birkaç hafta kaldığı ve soruşturma yaptığı Oswiecim üzerine kesin bilgiler verir. "Yahudiler

kitle halinde öldürüldü," diye yazar ve Almanların kullandığı bazı yöntemleri sıralar: "a) Gaz odaları: Kurbanlar soyulur ve bu odalara konularak gazla boğulurlar; b) Elektrik odaları: Bu odaların duvarları metaldir. Kurbanlar bu odalara götürülür ve yüksek gerilimli bir elektrik akımı verilir; c) *Hammerluft* denen sistem. Bu bir havalı çekiçtir (muhtemelen, bir tür hava basıncıyla öldürme şeklidir); d) kurşuna dizme: genellikle onar onar."

Öldürmede kullanılan yöntemlerin tarifinin kısmen hayal mahsulü olduğu kesindir. Serbest bırakılan mahkûmların, sivil işçilerin taşıdıkları –SS'ler niçin olmasın?– ve kamp civarlarındaki dedikodular açısından gayet aydınlatıcıdır. Raporda Yahudilerin kaderi de anlatılmaktadır, ama Londra'daki hükümetler o dönemde Yahudilerin özellikle de Batı Avrupa ülkelerinden meçhul bir yere doğru kitlesel olarak sürüldüklerini ve kendilerinden bir daha haber alınamadığını bilmektedirler. Polonyalı kurye, aynı zamanda Uluslararası Yahudi Kongresi'ni de temsil eden Polonya Ulusal Meclisi üyelerinden biri olan Ignacy Schwarzbart'a rastlar ve o da bilginin gizli kalmasını talep ederek, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Uluslararası Yahudi Kongresi'nde Polonya Yahudi heyetini bilgilendirir. 1943'ün ikinci yarısındaki başka raporlar Auschwitz üzerine özellikle istatistiki bilgiler vermektedir. Aralık 1943 tarihli ve Wanda kod adıyla imzalanmış olan rapor özellikle kesindir: Yunanistan, Slovakya, Hollanda, Belçika ve Fransa'dan gelen Yahudilerden söz ederek, Haziran 1943'te 645.000 Yahudi'nin gazla öldürüldüğünü doğrular. "Auschwitz'e varan her konvoy trenlerden indirilir," diye yazmaktadır Wanda. "Erkekler kadınlardan ayrılır. Çocuklar ve kadınlar arabalara ve kamyonlara bindirilip Brzezinka'daki gaz odasına götürülürler. On ya da on beş dakika süren korkunç ıstıraplarla boğuşurlar, sonunda cesetleri bir delikten atılıp yakılır. [...]

Şu an için, Birkenau-Brzezinka'da günde 10.000 kişilik üç büyük krematoryum kurulu. Cesetleri hiç aralıksız yakıyorlar, civar halk bunlara 'ebedi ateş' diyor."

Tüm bu belgelerin gün ışığına çıkarılmasını borçlu olduğumuz Richard Britman, Vbra-Wetzler raporundan önce Batı'nın Auschwitz üzerine bilgiye sahip olmadığını ileri süren Martin Gilbert'le hemfikir olmadığını belirtmektedir. Britman'ın kanıtladığı gibi, bilgiler daha 1943'te mevcuttu. Yine de bunlar anlamlandırılabilir miydi? Yoksa Polonya'yla ilgili yığınla haber içinde yok olup gitmişler miydi? Avrupa'nın farklı ülkelerindeki Yahudilerin sürgünü ile bu sürgünün varış noktası olan Auschwitz-Birkenau'yu mutlak bir tutarlılık içinde birbirine bağlamayı bu bilgiler sağlıyor muydu? En azından inandırıcı mıydılar?

Tüm bu bilgilerden farklı olarak, Vbra-Wetzel raporu, tutarlı, okunabilir, anlaşılabilir bir bütün oluşturur. Yalnızca varlıklarıyla raporun doğruluğuna tanıklık eden insanların hazırladığı bir rapor. Bu kişiler kendi gözleriyle tanık olmuşlardır. Aynı zamanda Avrupa kalesine saldırının özel koşullarında meydana gelir. Raporun elden ele dolaştığı haftalarda, aynı zamanda Macarlar öldürülüyordu (korkunç rakamları hatırlayalım: 54 gün içerisinde 154 trenle 437 bin erkek, kadın, çocuk getirilir). Ama bu haftalar aynı zamanda Nazizmin yenilgisinin eli kulağında olan haftalardır. Sicilya'ya çıkartma yapmış Müttefikler 4 Haziran'da Roma'yı kurtardılar. 6 Haziran 1944'te Normandiya'ya çıktılar. Sovyetler, Barbarossa'nın üçüncü yıldönümü olan 22 Haziran'da yaz saldırılarına başlarlar. Temmuz 1944'te, söylediğimiz gibi, mahkûmları boşaltılmış Lublin-Majdanek kampını "kurtardılar".

Macar Yahudilerinin sürgününün başlamış olduğunu bilen ve onların maruz bırakıldığı yazgıyı firarilerin raporundan öğrenmiş olan Bratislava'da varlığını sürdüren Yahudi

liderlik, Batı'ya, bombalamaları da kapsayacak şekilde acil eylem talebinde bulunan ilk telgrafı gönderir. Ardında 24 Mayıs 1944'te ikinci telgraf gelir. Bu iki telgraf New York'a, Uluslararası Ortodoks Yahudiler Örgütü olan Agoudas Israel'e yaklaşık bir ay sonra ulaşır. Başkanı Jacob Rosenheim 18 Haziran'da Washington'daki War Refugee Board'a ikinci telgrafı gönderir. Bu örgüt, Yahudilere yardım amacıyla altı ay önce kurulmuştur. Bu telgraf, Royal Air Force'un sürgün nakillerini engellemesini, Kosice ile Presov arasındaki konvoyların kullandığı demiryolu hatlarını bombalamasını ister. Böylelikle henüz kampa götürülmemiş Yahudiler kurtarılmış olacaktır. "Bu andan itibaren," diye belirtir Martin Gilbert, "sürgünlerin kaderi ve kapsamı Washington tarafından bilinmektedir. Bu andan itibaren, özel görevi, başkanın emri üzerine, Yahudilere yardım etmek için elinden geleni yapmak olan War Refugee Board sürgünün yolunu da bilmektedir. Bu andan itibaren, bombardımanın yapılabilirliği sorunu ortaya konmuş ve böyle bir eylemin çok dikkatli yerine getirilmesi gereği de belirtilmiş olur."[12]

Talep ivedi niteliktedir. Bununla birlikte, War Refugee Board sorumlusu John W. Pehle, telgrafı Savaş Sekreteri John Mc Cloy'a aktarmadan önce, kuşku duyduğundan altı gün bekletir. Malzemeyi ve insanları hedeflerinden çevirip bu hedefe yöneltmek doğru olur mu? Yeterince uzun süre demiryollarını kullanım dışı bırakmak çok güç olmaz mı? Demiryolları kullanım dışı kalsa bile, bu, Macar Yahudilerine bir yardım olur mu? Pehle, durumun açık seçik olması için, McCloy'dan hiçbir eylem talep etmediğini, yalnızca olanakların araştırılmasını talep ettiğini ekler. Pehle'nin ifa-

12 Martin Gilbert, "The contemporary case for the feasibility of bombing Auschwitz", Michael L. Neufeld and Michael Berenbaum, *a.g.e.*, s. 66. Haberin ve kararın, daha doğrusu karar vermemenin gidişatını açıklamak için bu metni izliyoruz.

desi tesadüfi seçilmiş değildir; her talepte bunlar kelimesi kelimesine tekrarlanacaktır.

Talebin reddinden iki gün önce, Çek hükümetinin Cenova'daki temsilcisi Jaromir Kopecki, Ağustos 1942'deki ünlü telgrafın sahibi Gerhard Riegner'le birlikte, War Refugee Board'ın Cenevre'deki temsilcisi Roswell MacClelland'a iki firarinin raporlarını getirmişti. Altı öneri Washington'a derhal iletilir: Kamp sürgünlerine yardımcı olan Alman ve Macarlara misilleme tehdidi içeren iki açık uyarı; işledikleri suçların tüm dünya tarafından bilindiğini Almanların anlaması amacıyla Yahudilerin yok edilmesiyle ilgili haberlerin gazete ve radyolardan geniş ölçüde duyurulmasıyla ilgili bir uyarı. Dördüncü bir öneri papaya hitap ediyordu. Vatikan artık kurtarılmıştı ve Papalık hiç risksiz sert bir protestoda bulunabilirdi. Son olarak da iki öneri, gaz odalarının ve Auschwitz'e götüren demiryollarının bombalanmasıyla ilgiliydi. McClelland'ın telgrafı, sürgün trenlerinin izlediği güzergâhı, geçilen şehirlerin her birinin adıyla birlikte belirtiyordu.

Jacob Rosenheim'ın ulaştırdığı telgraf, gerçek bir etki yaratmadan, bürodan büroya dolaştırılmıştı. McClelland'ın telgrafının ise yankısı oldu. Çünkü War Refugee Board'da çalışan Riga doğumlu Yahudi Benjamin Akzin telgraftan haberdar oldu. 29 Haziran'daki toplantı sırasında Auschwitz'teki ölüm tesislerinin yok edilmesini savundu. Böylelikle Yahudilerin sistematik olarak öldürülmesi büyük ölçüde yavaşlamış olurdu. Üstelik Nazi Almanyası'nın endüstriyel potansiyeli zayıflamış olduğundan, tesisleri hemen yeniden inşa ettirmeleri güç olurdu. Aynı zamanda bombardıman, bu ölüm makinelerinin varlığının yol açtığı öfkenin somut işareti de olacaktı. Nazilerin en kötüleri de öldürülmüş olacaktı. Konuşmasının sonunda da, Akzin, Katoviçe ve Cherzov'un maden ve sanayi bölgesindeki Auschwitz'in coğrafi konumuna dikkat çekiyordu. Bu bölge Almanya'nın

sınaî silahlanmasında önemli bir rol oynamaktaydı. Ancak yetkisi çok sınırlı olan Akzin kimseyi ikna edemedi.

McClelland'ın John McCloy'a yine bu 29 Haziran 1944'te gönderdiği telgrafın kopyası, Jacob Rosenheim'ın telgrafı gibi, aynı argümanlarla olumsuz cevabı aldı. Savaşın gidişatına karar veren Amerikalı sorumlular, Yahudilerin kurtarılmasını sağlayacak bir hedefi bombalamaya teşebbüs etmek için bile olsa, herhangi bir askerî gücü oyalama fikrine kesin olarak karşıdırlar. Yahudiler müttefiklerin zaferiyle kurtulacaklardı. Zafere ne kadar çabuk ulaşırlarsa, yazgılarından da o kadar çabuk kurtulurlardı. Ayrıca Roosevelt yönetimi, "Yahudiler için savaş" yapmakla suçlanmayı hiç istemiyordu.

Bunun üzerine top Britanyalılara geçer.

26 Haziran'da, Cenevre'deki Yahudi Ajansı sorumlusu Richard Lichtheim, Londra'ya bir telgraf gönderir. İki Auschwitz firarisinin verdiği bilgileri ayrıntılı olarak açıklar ve o da altı öneride bulunur. Bunlar da Amerikalılara yapılan önerilerden pek farklı değildir: Yahudi kıyımıyla ilgili geniş bir kamuoyu oluşturmak; Macar hükümetini, üyelerinin Yahudi sürgününden sorumlu tutulacakları konusunda uyarmak; Müttefiklerin tutsak aldığı Almanlara misillemede bulunmakla tehdit etmek; Macaristan'dan Birkenau'ya götüren demiryolu hattını bombalamak; ölüm tesislerini kesin biçimde vurmak; Almanlarla Macarlar arasında işbirliği amaçlı örgütlerin Budapeşte'de barındıkları tüm binaları hedef almak. Telgrafta, Yahudilerin sürgününe karışmış olan 70 Alman ve Macar'ın adı geçer.

Macar istihbarat servisleri bu telgrafı ele geçirip, Amiral Horthy'ye ve başbakana iletirler.

3 Temmuz'da Budapeşte, o ana dek görülmemiş bir Amerikan hava saldırısına uğrar. Bombalar, resmî binalarla yanlarındaki özel konutlara zarar verir. Bu hava akınının Yahu-

di Ajansı'nın telgrafıyla ya da daha genel olarak Yahudilerin durumuyla hiç alâkası yoktur. Ama Macar yetkililer bu bombardımanı, elè geçirdikleri telgrafta ifade edilen tehditlerin son derece hızla uygulanışı olarak yorumlar. 7 Temmuz'da Horthy sürgünlerin durdurulmasını emreder. Budapeşte yakınlarında oturan Yahudiler, takip eden günlerde "yasadışı olarak" hâlâ sürülüyor olsalar da, başşehrin gettosunda toplanmış olanlar kurtulmuştur. Ve Martin Gilbert, yalnızca bir hava bombardımanı tehdidinin bile Yahudileri kurtarabildiğini vurgulamıştır.

Bu şekilde anlatılan tarih, neredeyse fazlasıyla kusursuz gelebilir. Bir tehdit ihtimalinin ifade edilişi ile sürgünlerin durması arasında neden-sonuç ilişkisi olsa da, başka etkenler de muhtemelen işin içine girmiştir. Macar Yahudilerinin kıyımının tarihçisi Randolf Braham bunları öyle sıralar: Ülke içindeki sorumlu din adamlarının ve ılımlı politikacıların baskıları; basın Macar Yahudilerinin sürgününün hızını ve sertliğini ortaya koyduğunda uluslararası kamuoyunda yaşanan şok. Ama aynı zamanda –ve Budapeşte'nin bombardımanı bunun işaretlerinden biridir– Macar hudutlarına son sürat yaklaşan Kızıl Ordu.

6 Temmuz'da, yeni bir bombalama talebi Londra'ya ulaşır. Talep, siyonist hareketi temsil eden ve Filistin Yahudilerinin yarı resmî hükümeti olarak görev yapan Yahudi Ajansı başkanı Chaim Weitzmann'dan ve dışişleri bakanı Moshe Shertok'tan gelmektedir. Ertesi gün, Britanya dışişleri bakanı Antony Eden talebi Churchill'e sunar ve o da derhal olumlu tepki gösterir. Royal Air Force'un tüm olasılıkları düşünmesini ister. Bir hafta boyunca, hava kuvvetleri komutanlığı yüksek irtifalı bir bombardıman olasılığını inceler. Komutanlığın görüşü tamamen olumsuz değildir. Birkenau'ya bir saldırının güçlüklerine işaret eder: Gece bombardımanı teknik olarak imkânsızdır; geriye gündüz bombar-

dımanı kalmıştır. Sonu belirsiz ve masraflı olsa da bu mümkündür ve her koşulda, Amerikalıların gücü dahilindedir.

Bunun üzerine top yeniden Amerikalılara geçer.

Macar Yahudilerinin sürgününün durdurulduğu hemen fark edilmedi. Durdurma Temmuz sonunda olmuştu. Ama o tarihte Yahudilerin –özellikle de Fransa'dan– hâlâ sürülmesi gerektiği biliniyordu ve Macaristan bombardımanlarının sonunun gazla öldürmelerin sonuna işaret ettiğini gösteren hiçbir şey yoktu. Dolayısıyla bombardıman sorunu hâlâ gündemdedir. 1944'ün Ağustos ayı boyunca da gündemde kalacak ama hiçbir girişimde bulunulmayacaktır. Bu eylemsizliği destekleyen temel fikir, en ufak askerî gücü bile oyalamadan son saldırıları başarıyla sürdürmenin taşıdığı önemdir. Yahudiler, Nazi Avrupa'sındaki bütün halklar gibi, müttefiklerin zaferiyle kurtarılacaktır. Çünkü Yahudileri Nazizm'den kurtarmak asla başlı başına bir savaş hedefi olmamıştı.

Geriye bu bombardımanların yapılabilirliğini incelemek kalır.

David Wyman'ın yazısının başlattığı polemikten hemen sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefik hava kuvvetlerinin havadan çektiği Auschwitz fotoğrafları ilk kez gösterilir. Dino A. Brugioni, Nazi kamplarına ve ölüm kamplarına ilgisinin *Holocauste* adlı televizyon dizisiyle birlikte doğduğunu anlatır.[13] Brugioni savaş sırasında bir bombardıman uçağı mürettebatına dahildi. Nazilerin acımasızlıklarının ne olduğunu bildiği gibi, istihbarat servislerinde havadan bilgi edinmenin rolünü de biliyordu. Havadan çekilmiş fotoğraflara duyduğu ilgi savaş sırasında doğmuştu ve hiç geçmemişti. Dino Brugioni, Havadan Çekilmiş Fotoğrafları Yorumlama Merkezi'nin kurucularından biriydi.

---

13 Burada onun metninden yararlanmaktayız: "The aerial photos of the Auschwitz-Birkenau extermination Complex", Michael L. Neufeld and Michael Berenbaum, *a.g.e.*, s. 52-57.

Holocauste'u izledikten sonra Dino A. Brugioni Auschwitz bölgesi kamplarının haritalarını inceler ve bunların sekiz kilometre ötedeki IG Farben'in sentetik kauçuk ve benzin fabrikasıyla tam bir hat üzerinde bulunduklarını saptar. Bu fabrikaya yönelik keşif uçuşları olmuşsa eğer, bu uçaklar kamp üzerinden de muhakkak uçmuşlardır. Brugioni, fotoğraf makinelerinin hedef ortaya çıkmadan çalışmaya başlayıp sonra kapandıklarını deneyim sonucu biliyordu. Meslektaşı Robert Poirier'yle birlikte, IG Farben fabrikalarının keşif ve bombalanma filmlerinin hepsini sipariş etti. İki adam, çok sayıda fotoğraftan, Nisan 1944 ilâ 1945 başı arasında Auschwitz I'in ve Birkenau'nun faaliyetini görmenin mümkün olduğunu saptarlar. Onların kullandıkları okuma aygıtları 1940'lı yıllarda kullanılanlardan çok daha yetkindir. Bu filmleri analiz etmek için 1978 teknolojisini; ayrıca modern aydınlatma tablolarını ve mikrostereoskopları, yani 1944 yılında fotoğraf yorumcularının sahip olmadıkları tüm cihazları kullanırlar. Bazı film klişelerini otuz beş kez büyüterek (1944 yılında böyle bir fikir kimin aklına gelirdi ki?) gaz odalarına doğru yürüyen insanları, binalar kompleksinin yakınındaki çok sayıda kommando'yu, mahkûmların karın içindeki ayak izlerine varana dek görmek mümkün olur.

Gerçekten de 1944 yılında Amerikalılar, Sicilya çıkartmasından sonra, Foggio'ya 15. Hava Kuvvetleri için bir hava üssü yerleştirdiklerinde defalarca havadan çekilmiş görüntü almışlardı. Aranan hedefler sanayi tesisleriydi, özellikle Alman savaş makinesine yakıt sağlayanlardı. 1944 Ocak'ında saptanmış olan IG Farben'in Auschwitz-Monowicz'deki (Auschwitz III) kimyasal fabrikaları 1944 yılının Ağustos ve Eylül aylarında iki kez vurulur. Aynı şekilde, Yukarı Silezya'daki diğer yerleşimler olan Çekovice ve Trzebinia'daki petrol rafinerileri de vurulur. 13 Eylül 1944'de, 15. hava

kuvvetlerinin sanayi hedeflerine yönelik bombaları kaza sonucu kampın SS barakaları üzerine düşer ve kırk mahkûm ile on beş SS ölür. 23 ve 26 Aralık'taki hava akınları, Birkenau hastanesinde "tâli hasar"a yol açar.

Brugioni ile Poirier'nin bulduğu fotoğraflar "Auschwitz" olarak sınıflandırılmamıştır. Brugioni, kendine sorduğu soruya cevap vermesini sağlayacak arşiv peşindeki tarihçinin akıl yürütmesiyle, bunların varlığının kokusunu alır ve keşfeder.

İki adamın keşfi, Washington'daki Uusal Arşivler'de yapılan bir basın konferansı sırasında halka açıklanır ve 1979 Şubatı'nda herkesin kullanımına açılan bir CIA raporuna konu olur. İnceleme ve fotoğraflar halka açıklandığında, en sık sorulan sorular şunlar olmuştu ve hâlâ da öyledir: "Auschwitz niçin bombalanmadı? Bina kompleksi içinde sürdürülmüş olan korkunç faaliyetleri fotoğraf yorumcuları niçin saptamadılar? Onlar bunu yapabilir miydi? Fotoğraf yorumcuları Birkenau'nun alışılmadık boyutunu ve benzersiz dış görünüşünü saptamakta ve bunun alışıldık bir hapishane kampı olmadığını anlamakta niçin başarılı olamadılar? Birkenau'da sanayi tesisi yokken, kamp civarında çok sayıda yük vagonu bulunmasının nedenini niçin araştırmadılar? Daha önemlisi: Fotoğraf yorumcuları, tecrit edilmiş dört bölgeye –bir vestiyer, bir gaz odası, bir krematoryum– niçin dikkat etmediler?" Kısacası, günümüzde bunca rahatlıkla okunan, aşikâr olan şeyi 1944 yılında niçin görmediler?

Sinemacı Harun Farocki bu sorulara ikna edici cevaplar verdi. "Auschwitz'i diğer yerlerden ayırt edenin ne olduğu bu resimlerde hemen fark edilmez; o dönemde olup bitene kendi gözüyle tanık olanlar buralarda zaten bulunduğundan, fotoğraflar, başkalarının ortaya çıkardıkları şeyi tanımayı sağlarlar. Tarih yazımında görüntü ile metin yine çatışıyor: Görüntülere nüfuz edebilmesi gereken metinler ile

metinleri hayal edilebilir kılması gereken görüntüler."[14] Oysa bu fotoğrafları analiz eden kişiler, bilgilerin, özellikle de Vbra-Wetzler raporunun ulaştığı kişiler değillerdir. Her iki tarafın içinde bulunduğu güç ve karmaşık durumlar kesişmemektedir. Sanayi tesisleriyle meşgul olanların mantığı bombardıman talebinde bulunanlardan farklıdır. Havadan çekilmiş fotoğraflarda yalnızca aradıkları şeyi görürler ve görebilirler.

Geriye teknik olarak Auschwitz'i bombalama imkânı olup olmadığını bilmek kalır. Polemiği başlatmış olan David Wyman'ın makalesi bu soruya olumlu cevap veriyor ve dört olası senaryo sunuyor. 15. hava kuvvetlerine bağlı B-17 ve B-24 ağır bombardıman uçakları, yani IG Farben'i 1944 Ağustos ayı ile Aralık ayı arasında dört kez bombalamış olanlar Auschwitz'i de bombalayabilirdi; yine 15. hava kuvvetlerinin orta boy B-25 bombardıman uçakları daha alçak irtifada daha kesin bir hava saldırısı düzenleyebilirdi; Ploesti'deki Romen petrol kompleksine karşı girişilene benzer bir hava saldırısı düzenlenebilirdi; son olarak da, Henri Calef'in *Jéricho* filminin ölümsüzleştirdiği ve yaklaşık 150 mahkûmun kaçmasını büyük güçlüklere yol açmadan sağlamış olan Amiens hapishanesine başarılı saldırıyı model alan Batı Avrupa'daki Gestapo tesislerine karşı girişilene benzer, Royal Air Force'un seçilmiş hedeflere yönelik bir hava saldırısı mümkün olabilirdi. Bombardımanların tarihinde uzmanlaşmış tarihçiler bu olasılıkları tartıştılar. Yüksek irtifada uçan bir ağır bombardıman uçağı hedefini, yani gaz odaları ve krematoryumları ıskalayabilir ve önemli sayıda ölüme yol açabilirdi; demiryollarının bombardımanı bir işe yaramazdı; Birkenau üzerine bilgiler bombardıman örgütlemekte yetersizdi. Askerî tarihçilerin son katkıları, da-

14 Harun Farocki, *a.g.e.*, s. 37.

ha ziyade David Wyman'a hak vermektedir. Evet, gaz odaları ve krematoryumlar, yok edilemese bile, en azından ciddi şekilde hasara uğratılabilirdi.

Geriye şu önemli olgu kalıyor: Ölüm makinesini durdurmak için hiçbir teşebbüste bulunulmadı. Yahudileri kurtarmak için 1944 ilkbaharından çok önce girişilmiş çabalardan hiçbiri karşılık bulmadı (bombardıman sorunu daha ileride ortaya atılmıştır). Çeşitli ülkelerdeki direniş hareketleri de trenlerin geçtiği demiryollarına saldırıda bulunmadı. Tek istisna, 16-20 Nisan 1943'te Belçika'daki Malines'den yola çıkan 20 numaralı konvoya düzenlenen saldırıdır. Avrupa topraklarından Yahudileri yok etme yönündeki Nazi niyetini engelleyecek hiçbir irade hiçbir yerde hissedilmedi.

Birkenau'ya kapatılmış olanlar böyle bir bombardımanı istiyorlar mıydı? Yeter ki ölüm makinesi dursun diye Müttefiklerin bombaları altında ölmekten mutlu mu olacaklardı? Hayatta kalan herkes bugün bu soruya olumlu cevap vermektedir. Başka ne diyebilirler ki?

Primo Levi'nin *Bunlar da mı İnsan*'ında, Auschwitz III'ün devasa sentetik kauçuk fabrikası Buna'nın Ağustos ayında başlayan ve Ağustos sonuna dek süren tek tük bombalanışına ayırdığı sayfalarda, olaylar son derece ayrıntılı gözükmektedir. "Bütün inşaat çalışmaları kesiliyor; ölçülüp biçilmesi zor tutsaklar sürüsünün gücü başka bir yere taşınıyor, bu yüzden günden güne artan boyun eğmeyle pasif bir düşmanlık da başlıyor. Her hava akınından sonra zararın onarılmasına gidiliyor; daha birkaç gün önce monte edilmiş olan hassas makineler sökülüp taşınıyor; aşırı bir hızla sığınaklar yapılıyor, korunma önlemleri alınıyor.

"Tıpatıp birbirini andıran, tekdüze, uzun günlere göre daha bir hafiflik duyacağımızı sanmıştık, Buna'nın şimdiye kadarki sistematik, düzenli çalışmasından kurtulursak daha bir hafifleriz sanmıştık; ne var ki Buna *böyle lanetlenmiş gibi*

ve bizleri de birlikte sürükleyerek parçalanırken, evdeki hesabın çarşıya uymadığını anlıyoruz."[15] Dolayısıyla, Primo Levi'ye göre bombardımanlar, dayanılmaz kamp makinesini bozdukları için başlangıçta minnetle karşılanmış olsa da, kısa süre içerisinde, mahkûmlar da dahil herkes tarafından tehlikeli görülmeye başlanmıştır. "Toz toprak içinde, yanan yıkıntılar arasında ter içinde kalıyor, yüzükoyun toprağa kapanmış, hayvanlar gibi tir tir titriyoruz öfkeli uçakların altında. Akşamları, yorgunluktan, susuzluktan bitik, kampa dönüyoruz; Polonya yazının o uzun süreli, rüzgârlı akşamları. Kampın altı üstüne gelmiş, içecek, yıkanacak su yok, kanı çekilmiş damarlarımız için çorba yok, bir parçacık ekmeğini başkalarının açlığından korumak için ışık bile yok. Sabahları ayakkabılarımızı, giysilerimizi barakanın karanlık, gürültülü cehennem çukurunda zor buluyoruz."

Daima yaptığı gibi, çevresindeki insanları gözlemleyen Primo Levi şöyle diyor: "Buna'daki sivil Almanlar, uzun süren bir despotluk düşünden uyanıp da şimdi yıkılacağını gören ve kabul etmek istemeyen bir insanın ruhsal çıkmazı içinde. Kamptaki Reich Almanları ["etnik Almanlar"], 'siyasiler' de dahil olmak üzere hepsi, tehlike saatinin çaldığı bu anda kendilerini birbirlerine toprak ve kan bağıyla bağlı hissediyorlar. Bu yeni durum, nefret ve anlaşmazlık keşmekeşini en ilkel haline indirgiyor; iki düşman kamp arasında yeni ve daha derin bir bölünme ortaya çıkarıyor: Siyasiler, yeşil üçgenliler ve SS'ler –haklı ya da haksız– hepimizin suratına sinmiş olan o kötülük sevincini, o intikam zevkini görüyorlar. Bu bakımdan hepsi birleşmiş, birlik olmuş ve öfkeleri de iki kat artmış.

"Bizim artık öbür taraftan olduğumuzu hiçbir Alman görmezlikten gelemez: Biz artık Alman göğünü saban sürer

15 Altını biz çizdik.

gibi bir baştan bir başa tarayan, Almanların devasa savaş makinesini eğilmiş bükülmüş demir parçalarına indirgeyen, katliamı onların evlerine dek sokan, henüz kimsenin tecavüz etmediği Alman halkının evlerine katliamı sokanların tarafındayız.

"Aslında biz de öylesine harap olmuşuz ki, artık korkunun çok ötesine düşmüşüz. Henüz berrak bir bilinçle akıl yürütüp hissedebilen az sayıda birkaç kişi, hava akınlarıyla yeniden güç kazanıp yeniden umutlanıyor; açlıktan ötürü henüz tamamen pasifleşmemiş olanlar ise, genel panik anlarından yararlanmanın çaresine bakıyor, iki kez cesaret gösterip (önce, hava saldırısının doğrudan riski nedeniyle; sonra, olağanüstü durumlarda hırsızlığın cezası idamdır) mutfaklara, depolara dadanmayı göze alıyorlar. Birçokları da yeni tehlikeyi, yeni güçlükleri tam bir kayıtsızlıkla karşılıyor: Bilinçli bir kayıtsızlık değil bu; dövüle dövüle dayağa alışmış ve artık dayaktan acı duymayan hayvanlarınki gibi bir uyuşma hali.

"Sığınağa girmemiz yasak. Toprak sarsılmaya başladı mı, yapay sis yapan gereçlerin çıkardığı duman dalgaları arasından zar zor sürünerek, Buna toprağı içindeki geniş, boş kalmış, verimsiz, çöplü yerlere uzanıyoruz; sonra sırt sırta, iç içe, ölüler gibi hiç kımıldamaksızın orada kalıp vücudumuzu dinlendirmenin bir anlık keyfini sürüyoruz. Çevremizden yükselen duman ve alev sütunlarını bomboş gözlerle izliyoruz. [...]

"Alarm sona erince, yeniden yerlerimize dönüyoruz sürüklenir gibi; insanlarla eşyaların gazabına uğramış, sessiz, sayısı belirsiz bir sürü; sonra hanidir nefret edilen ve artık, saçma ve boşuna olduğu belli işimize koyuluyoruz yeniden."

Primo Levi, maruz kaldıkları bombardımanlar ile bu bombardımanların yeni kurban akışını engelleyecekleri arasında hiç bağ kurmaz. Buna'daki Levi'nin gaz odalarından

uzakta olduğu doğrudur. Bugünün kamuoyundan farklı olarak, bombardımanlarla yıkılmış (ya da yıkılabilecek gibi olan) yaşamlar ile kurtarılabilecek olanları karşılaştıracak durumda değildir. Bu bombardımanlar olmuş olsaydı, bazı değerlendirmelere göre 10 bin ilâ 15 bin mahkûm kurban verilmiş olsaydı, Naziler, örneğin *Einsatzgruppen* dönemlerindeki kurşuna dizmelerine geri dönerek on binlerce Yahudiyi öldürmeye devam etmiş olsalardı, muhtemeldir ki Auschwitz'in kurtuluşunun altmışıncı yıldönümü kutlamalarında şu tema üzerinde bir polemiğin geliştiğini görürdük: Başkalarını kurtarma ihtimali için mahkûmları bombalarla öldürmek şart mıydı?

Auschwitz'in bombalanması sorunu, son çözümlemede bize engelleyici bir soru gibi gelmektedir. Somut bir soru olma özelliğine sahiptir; sonuçta karmaşık olduğu ortaya çıkmış olsa da, yalın bir sorudur. Macar Yahudilerinin sürgününe bağlı bir sorudur. Fotoğrafların en iyi belgelediği ve doğrudan doğruya gaz odasına götüren demiryolu raylarıyla birlikte Birkenau'nun bugünkü görünümünü çizmiş olan bu sürgündür. Aslında, çok sayıda araştırmanın konusu olmuş bir dizi soruyu, Yahudi kıyımı karşısında çeşitli faillerin genel tavrına, 1933'te onların yardımına koşmayı başaramamalarına yönelik bir dizi araştırmayı bağrında toplayan bir sorudur. 1944 yazında Auschwitz'in bombalanması, belki de ataletin, Nazizmin ilk dönemlerine kadar uzanan ve günümüzde büyük ölçüde anlaşılmaz kalan Yahudilerin yazgısına ilgisizliğin kefareti olurdu. Çünkü Shoah'ın (ya da Holocauste ya da Nihai Çözüm) İkinci Dünya Savaşı üzerine düşünmekte merkezî sorun halini alması zaman içinde oldu; o dönemde bunu kimse bu şekilde kavramamıştı. Belki de bunun bir diğer nedeni, Nazizmin ve Yahudi katliamının ortaya attığı soruların da yer değiştirmiş olması, bir anlamda merkezin kaymasıdır. Araştırmaların yönel-

diği ve üzerinde düşünülen konu "cellatlar" iken, yani çeşitli Nazi aygıtlarıyken, yavaş yavaş suçun periferilerine yönelinmiştir. Birkaç örnek verirsek, bu yer değiştirmeler sonucu artık Nazizmin yardımcılarına vurgu yapılıyor. Örneğin Fransa'da, Fransa'nın işgal altındaki bir ülke olduğu devasa gerçeğini arka plana atarak Vichy'nin sorumlulukları üzerinde duruluyor; Yahudi mallarının soyulmasında İsviçre bankalarının rolü üzerinde duruluyor; tarafsız ülkeler ve Müttefikler üzerinde duruluyor; Yahudiler kendilerini sorguluyor; Tom Seguev gibi insanlar, Filistin'deki Yahudi yerleşimi olan Yishuv'un rolünü tartışma konusu ediyorlar. Tarihi sorgulama tarzı tarihçilerle kamuoyu arasında pek farklı değildir. Artık politik failler ve savaşın askerî gidişatından sorumlu olanlar ikinci plana atıldı, savaşın kurbanlar üzerindeki etkisi öne çıktı. Müttefiklerin Normandiya çıkartmasının altmışıncı yıldönümü kutlamaları sırasında bunu gördük. Medya müttefik bombardımanının sivil kurbanlarına, kurtarıcıların kötü davrandıkları halka söz verdi. Tarihçiye sorulan sorular artık politik değil, ahlaki sorulardır. Kurtuluş sırasında hâlâ dokunulmamış duran Avrupa'nın sonuncu büyük Yahudi cemaatini kurtarmayı başaramamış olmak, Nazi barbarlığına son vermiş olanlarda bile ahlaki bir yenilgi olarak kendini gösterir.

ONİKİNCİ BÖLÜM

AUSCHWITZ KAMP MÜZESİ TARİHİ İÇİN BİRKAÇ ÖĞE

1947'den bu yana Auschwitz-Birkenau kampları, her biçimde ve her türlü gerekçeyle ziyaret edilmektedir. Müzenin açılışından bu yana 25 milyon ziyaretçi kayıtlara geçmiştir: 1946'da 100.000, 1947'de 170.000, 1949'da 250.000, 1956'da 178.000, 1968'de 540.000, 1972'de 807.000. Maximilien Kolbe'nin kilise tarafından ermiş ilan edilmesinden ve Papa'nın ziyaretinden sonra 1979'da 739.775. 1990'lı yılların başından itibaren rakamlar nisbeten istikrarlıdır: yaklaşık yarım milyon civarındadır. 2003 yılında en çok ziyaret edenler Polonyalılardır (194.753), bunu Almanlar (34.321) ve Amerikalılar (34.404) izlemektedir. İsraillilerin sayısı 22.890, Fransızların sayısı da 17.258'dir.[1]

Bütün dönemler bir arada ele alındığında, bu ziyaretçiler öncelikle büyük çoğunluğuyla Polonyalı'dır; özellikle de öğrencilerdir (sayıları azalsa bile..). Ama dünyanın her ülkesinden gelenler de vardır: Kore'den, Japonya'dan, Avust-

1 Devlet müzesinin sitesi (wwwauschwitz-muzeum.org) ziyaretçilerin ülke ülke sayısını vermektedir. Ayrıca, burada cereyan eden olaylar hakkında çok ilginç bir bölüm içerir.

ralya'dan... Bunlar kişisel, çoğu zaman da ailecek yapılan ziyaretlerdir. Yalnızca Auschwitz'i ziyaret etmek amacıyla Polonya'dan günü birlik gelme gruplar vardır. Varşova gettosunun izlerini, ölüm merkezlerinin bulunduğu bölgeleri, Treblinka ve Belzec'i ziyaretle birlikte, Yahudi katliamının anısını taşıyan yerlerde gerçek bir turu tamamlayan gruplar da olur... 1988'den bu yana her yıl, İsrail'deki anma günü olan Yom Hashoah'ta, binlerce genç İsrailli, başta beyaz ve mavi bayraklarla, genellikle en önde siyasi yöneticiler olmak üzere, "yaşayanlar yürüyüşü" çerçevesinde Auschwitz'ten Birkenau'ya giden yolu yaya kat ederler. Ayrıca Krakov'dan geçen bir "tur"a katılmış sıradan turistler de burayı herhangi bir müze gibi ziyaret ederler. Bu turistlerin turlarına, Auschwitz-Birkenau katılarak genişletilmiştir ve bu ziyaret de, II. Jean-Paul orada çalıştığından pek ünlenmiş olan Wieliczka tuz madenlerinin ve kimi zaman da Papa'nın doğduğu şehir olan Wadovice'nin ziyaretiyle genelde bir arada yapılır. Yolunuz Krakov'dan geçtiğinde, *Schindler list tour*'un kombine bir biletini satın almanız mümkündür; yani Spielberg'in yeniden oluşturduğu Yahudi Krakov'unu ve Auschwitz'i ziyaret edebilirsiniz.

Bu yerin ad olarak da gerçeklik olarak da müze olması kendi içinde uygunsuzdur. Bu kurum türünün eşi benzeri yoktur. Ama İkinci Dünya Savaşı sonrasında barbarlığın tanıklarını korumaya yönelik daha genel bir hareket ortaya çıkmıştı. Oradour-sur-Glane'daki yıkılmış köyün korunması da bir başka örnektir. Bir müzenin hedefi, halka sanat eserlerini, kültür ürünlerini göstermekse eğer, Polonya'daki tüm müzeler gibi Polonya Kültür ve Sanat Bakanlığı'na bağlı Auschwitz müzesi, kültürde bir gerilemeye, bir "uygarsızlaşma" durumuna kanıttır.

Auschwitz'e kapatılmış Polonyalıların kendilerini adlandırmasıyla "eski mahkûm", 1327 sicil numaralı –kampa er-

ken kapatılmış olmayı ifade eden "küçük numara"–, 1955-1990 yıllarında müze müdürü olan Kazimiers Smolen'e göre, kampı bir anma bölgesine dönüştürme fikri, daha kendileri kampta bulunurken doğmuştu.[2] İçlerinden bazıları, serbest kalma anı geldiğinde, 1 Mayıs 1945'te Polonya geçici hükümeti tarafından Kültür ve Sanat Bakanlığı'nın idaresine verilmiş olan kamptan çıkmadılar. Bu bakanlık, bölgeyi korumak ve bir müze konsepti yaratmak zorundadır. İlk çalışmaları, Auschwitz I'e ve Birkenau'ya kapatılmış olan Alman mahkûmlar ya da *Volksdeutsche* gerçekleştirdi: Cesetleri topraktan çıkardılar, toprakları temizlediler, sanayi komplekslerini söktüler, Birkenau'daki tahta barakaları parçaladılar. Birçok şey o dönemde kaybolmuş olsa da onların ve gardiyanlarının varlığı bölgeyi köklü bir talandan korumuştur. 31 Aralık 1945'te, Varşova'da toplanan Ulusal Halk Konseyi'nin tüm üyelerinin hazır bulunduğu toplantı sırasında, eski kampçı Dr. Alfred Fiderkiewicz, kamp alanının resmen şehit toprağı olarak tanınmasını talep eder. 1 Şubat 1946'da, Kültür ve Sanat komisyonu, Fiderkiewicz'in talebine olumlu cevap verir ve eski mahkûm Tadeusz Wasowicz'i kamp alanının müdürü tayin eder. Çok kısa süre içerisinde, Auschwitz I'deki 10. ve 11. bloklara bir mozole yerleştirilir. Sovyetlerin son mahkûmları da kampı terk ettiğinde, eski tutsaklar grubu denetimi fiilen ele alır. Yaşayabilmek için Birkenau'da (B IIa bölümünde) koyun yetiştirip patates ekerler, Auschwitz I'in iki bloğunda at yetiştirirler, kamp komutanı Rudolf Höss'ün oturduğu villanın yanındaki muhafız evlerinde kümes hayvanı beslerler.

Bir sosyalist olan ve komünistlerle çok yakın yol arkadaşlığı yapmış direnişçi Josef Cyrankiewicz (1911-1989),

2 Jonathan Huener adlı bir Amerikalı'nın tezi, müze tarihi üzerine bir yığın çarpıcı bilgi vermektedir. Burada bunları ele alıyoruz: *Auschwitz, Poland and the Politics of Commemoration, a.g.e.*

1942'den itibaren Auschwitz'e kapatılmıştı ve burada kamp direnişinin örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştı. Eski Siyasi Mahkûmlar Birliği sorumlularından biri olan Cyrankiewicz 1947 yılında başbakan olur. Kültür-ve Sanat bakanlığı görevlilerinin kuruluş aşamasındaki müzeyi denetlemesinin zorunluluğu üzerinde ısrarla durur. Kendiliğinden oluşan ziyaretçi akınının yönlendirilmesi gerekmektedir, kampın ne olduğunu onlara açıklamak için rehberler oluşturma zorunluluğu kendini hissettirmektedir. Yine de eski kamp mahkûmları buranın hâkimi olmaya devam eder. Bu gruptan bir avuç insan kamptan ayrılamamıştır. Bazıları ölene dek orada kalacaktır; çok yaşlı olan kimileri hâlâ orada, ev olarak düzenlenmiş müze bloklarında oturmaktadırlar. Kamp-müze üzerine öncü çalışması için 1989 yılında kampta üç hafta kalmış olan Sosyolog Jean-Charles Szurek şunu belirtir: "Bu konutların görsel etkisi ziyaretin deneyimini zayıflatmaktadır: Perdeleri ve çiçekleriyle birlikte bu iki bina (C ve D blokları, yani eski Kommandatur ile kamp idaresi) bu yerleşimin özellikle iç karartıcı evrenine insani bir dokunuştur (...). Bununla birlikte, eski Auschwitz kampında bütün bir ömür nasıl geçirilebilir, orada nasıl çocuk yetiştirilebilir, blokların arasında onların gezindiğini görmeye insan nasıl dayanabilir diye kendimize sorabiliriz..."[3] Temmuz 2004'te, müzenin basın yayın bölümünü yöneten Teresa Swiebocka, içinde yaşayanların ölümü nedeniyle boş kalmış konutların artık kimseye verilmeyeceğini ve bunların konut olarak değil, başka amaçlarla kullanılacağını belirtiyordu.

İlk konvoyun –Tarnow'dan gelen 728 Polonyalı– varışının yıldönümü olan 14 Haziran 1947'de Auschwitz'teki ilk

3 Jean-Charles Szurek, "Le camp-musée d'Auschwitz", Alain Brossat, Sonia Combe, Jean-Yves Potel, Jean-Charles Szurek yönetiminde, *À l'Est, la mémoire retrouvée*, *a.g.e.*, s. 540.

büyük tören düzenlenir. Polonya'dan ve başka yerlerden gelen 30.000 ziyaretçi, ölüleri anmak amacıyla ve müstakbel müzeye ithaf edilmiş bir seremonide yer almak için itişip kakışırlar. Çeşitli partilerin, farklı dinsel grupların, sendikaların, siyasal mahkûm derneklerinin bayrak ve flamalarını taşırlar. İmhanın kanıtı olmuş nesnelerin depolandığı 11. ve 4. blokları ziyaret ederler. Binanın ucunda ışıklı kocaman bir haç vardır. Jonathan Huener[4] bu ilk serginin Katolik simgeselliği üzerinde durur: Haç ve kutsal emanetler. Sonra kalabalık Birkenau'ya kadar yürür ve demiryolunun bittiği yerde, II ve III numaralı gaz odaları ve krematoryumların yıkıntıları arasında durur. Bu iki krematoryumdan birinin tepesine kocaman bir haç dikilmişti. Kurbanların anısına çelenkler bırakılır. Kalabalık, *la Rota*'yı (ant) söyler. "Prusya'daki Polonyalıların kışkırtıcı ezgisi"dir bu ve kadın şair Maria Konopnicka tarafından 1908'de yazılmıştır. "İlk kez Krakov'da, Paderewski Grunwald Muharebesi'nin anısına dikilmiş anıtı açarken halk tarafından" söylenir. 15 Temmuz 1410'da Polonya kralı Ladislas Jagellon'un Töton şövalyelerini bozguna uğrattığı muharebedir bu:

Atalarımızın topraklarını vermeyeceğiz
Dilimizin bastırıldığına tanık olmayacağız
Milletimiz Polonyalı halkımız Polonyalı,
Piast'ların kurduğu
Acımasız baskı sarsamaz bizi.
Tanrı yardımımıza gelsin.[5]

Polonyalılar'a göre Polonya Milletlerin İsa'sıdır ve inşa halindeki müze, Polonya şehitler müzesidir.

---

4 J. Huener, *a.g.e.*, s. 32-34.

5 Bu vatansever marşın sunumu ve bu kıtanın tercümesi Norman Davies'e aittir: *Histoire de la Pologne*, İngilizce'den çeviren Denise Meunier, Paris, Fayard, 1989 Fransızca'ya çeviri için s. 414-415.

2 Temmuz 1947'de, kamp alanını ve tesislerini "Polonya halkının ve diğer halkların şehitleri ve mücadele anıtı" olarak sonsuza dek korumakla görevli bir müzeyi bu bölgede kurmakla ilgili bir yasa, Sejm, Diyet Meclisi ve Polonya Parlamentosu tarafından onaylanır. Müzenin alanı Auschwitz I'i ve Auschwitz II-Birkenau'yu kapsamaktadır. Auschwitz III-Monowicz kampları, yani aralarında Primo Levi'nin de bulunduğu yaklaşık 12.000 tutuklunun devasa bir sentetik kauçuk fabrikası inşaatında çalıştıkları kamplar ile bunlara bağlı çok sayıda fabrika ve maden, koruma dışı bırakılmıştı. Belki de bunun nedeni, tesislerin bir bölümünün sökülüp Sovetler Birliği'ne taşınmış olması, diğerlerinin de yeniden kullanıma sokulmasıdır. Müze, resmî kuruluşu sırasında, yaklaşık 200 hektarlık bir alandır ve 197 bina ya da harabeyi kapsamaktadır. Düzenlenecek kurumun ilk planları, ilerdeki yapısını belirtmektedir: Genel bir sergiye ayrılmış bloklar; Auschwitz'e yurttaşları kapatılmış çeşitli ülkelerin ulusal sergilerine ayrılmış bloklar.

Böylece, kendiliğinden inisiyatiflerle devlet müdahalesi daha baştan itibaren çakışmıştı. Auschwitz, soğuk savaş yerleştiğinden itibaren daha hantal, daha fazla burnunu sokan, daha buyurgan bir hal alan devlet müdahalesinin hem hedefi, hem de sahnesi olmuştu. Özellikle başbakan Cyrankiewicz aracılığıyla, 1949'dan itibaren devletin müze üzerindeki denetimi tamdır. Jean-Charles Szurek'in terminolojisini yeniden kullanırsak, "antifaşist-enternasyonal" tarih anlayışı yerleşir. Bu anlayış, kampta bulunan her milletten tutsaklar arasındaki direnişe, dayanışmaya vurgu yaparken, kurbanların, özellikle Yahudilerin, aynı zamanda da Çingenelerin, hatta komünist olmayan ulusal direniş örgütü olan İç Ordu üyesi Polonyalıların kimliğini gözardı eder. Bu "antifaşist" anlayış, kampın kurtarılmasının 10. yıldönümü törenleri sırasında özellikle belirgin olarak görülür. Seçilen tarih olan

17 Nisan, Auschwitz kamplarının keşfini tüm toplama kamplarının özellikle de komünist belleğin en değerli kısmı olan Buchenwald'ın keşfine katmasıyla, bir anlamda Auschwitz'in bulunmasını sıradanlaştırır. Dünyanın bütün ülkelerinden gelmiş yaklaşık 100.000 kişilik dev bir kitle, böyle bir kitleyi kapsayabilecek tek yer olan Birkenau'ya doluşur. Kampın anısını uluslararasılaştırma işareti olarak, yıldız konuşmacı Fransız Marie-Elisa Cohen'dir. Cohen, 24 Ocak 1943'te yola çıkan, esasen direnişçilerden oluşan ve aralarında Yahudi bulunmayan tek kadın konvoyundaki komünist sürgünlerden biridir. Bu konvoy, aynı zamanda, Marie-Claude Vaillant-Couturier'nin, Danielle Casanova'nın, Maï Politzer'in ve Charlotte Delbo'nun konvoyudur. Marie-Elisa Nordmann-Cohen, Auschwitz Dostları'nın kurucularından biridir. Bu örgüt, "eski Reich"ın toplama kampları yerine, bugüne dek karanlık kalmış nedenlerle Auschwitz'e gönderilmiş Yahudi olmayan yalnızca üç konvoydan ikisindeki hayatta kalan komünistler tarafından yönetilmektedir. Onlar, içlerinden çoğu komünist olduğundan, müzede özellikle onurlandırılmış ve şereflendirilmiştir. Onların anısına Birkenau'daki kadınlar kampına, yoldan gayet iyi görünür bir şekilde, yaklaşık bir buçuk metre yüksekliğinde beton bir anıt hemen dikilmiştir. 1980'li yıllarda Çingenelerin anısına dikilmiş küçük bir anıt bir yana bırakılırsa, bu, Birkenau'da bulunan bu türden tek anıttır. Anıtın üzerinde Fransızca ve Lehce bir yazıt bulunmaktadır: "Hitlercilerin bu kampta katlettikleri Fransız yurtseverlerin anısına."

Polonya başbakanı Josef Cyrankiewicz de sırası geldiğinde söz alır. Toplama kamplarından ve yok edilen köyler olan Lidice ve Oradour-sur-Glane'dan getirilen küller, rayların bittiği yere yerleştirilmiş üç metrelik bir lahdin içine bırakılır. Bu, geçici olsa da, Birkenau'daki kuşkusuz ilk uluslararası anıttır.

1955 yılı, bölgenin uluslararasılaşmasının başladığı tarih olur. Önceki yıl oluşturulmuş olan ve ilgili tüm ülkelerden hayatta kalanların dernek temsilcilerinden, içlerinden çoğu Yahudi olsa da, komünist harekete bağlı direnişçilerden oluşan Uluslararası Auschwitz Komitesi bu törenlerden sorumluydu. İlk genel sekreteri Avusturyalı Hermann'dır. Komünistlerin fazlasıyla denetiminde olduğunu düşündüğü bir örgütlenmeyi eleştirdiği için 1960 yılında görevlerinden istifa edince, yerine 1962 yılında, Strasbourg Üniversitesi'nde tıp profesörü olan Fransız Robert Waitz geçti. Komite kampın UNESCO'nun hazırladığı dünya insanlık mirası listesine alınmasını talep etti. 1979 yılında talep gerçekleşti.

Bununla birlikte, bu komitenin temel işi, Birkenau'da uluslarası anıtın dikilmesi oldu.[6] Gerçekten de, 1957 yılında, anma törenlerinde kullanılmak üzere bir anıt inşa edilmesine karar verildi. Anıtın yeri olarak Birkenau'da, daha önce de anmaların yapıldığı yer olan demiryolunun bitimi seçildi. Komiteye göre bu nokta, kamp sürgünlerinin getirildiği yirmi üç ülkeden yola çıkan sevklerin, insan yüklerini boşalttığı yerdi. Mayıs 1944'ten önce getirilmiş olan yüz binlerce Yahudi ise bu demiryolunu kullanmamıştı, çünkü bu raylar Macar Yahudileri akın akın gelmeye başladıktan sonra yapılmıştı. Ayrıca anıt kamp bölgesini değiştirmemeliydi. "Olduğu gibi korumak", sürekli kullanılan ve sorun yaratan bir kavramdır. Çünkü değiştirilmemesi gereken bölgenin durumunun da bir tarihi vardır. Mayıs 1944'te Macar sürgünüyle birlikte rayların uzatılmasından önceki kamp artık olmadığı gibi, Ocak 1945'te, Nazilerin gaz odalarını ve Yahudilerden alınan eşyaları yığdıkları barakaları imhasından sonra, Kurtuluş sırasındaki kamp da değildir.

6 Burada şu metni takip ediyoruz: James Young, *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*, Yale Univeristy Press, New Haven ve Londra, 1993, s. 128-154.

Kurtuluş'u izleyen aylardaki yıkımlardan önceki kamp da yoktur artık... Söz konusu olan, 1950'li yıllardaki haliyle kamp alanıdır. Müze koruyucuları ve koruma ya da onarmayla görevli kişiler, eşyalar için, yıkıntılar için, binalar için "olduğu gibi"nin ne anlama geldiğini seçme sorunuyla karşı karşıyadırlar.

Uluslararası Komite bir jüri oluşturur. Jüri başkanlığı çok önemli bir heykeltıraş olan Henry Moore'a verilir. Jüride, Uluslarası Mimarlar Sendikası (Roma'dan Guiseppe Perugini; Amsterdam'dan Jakob Bakema), Uluslararası Sanat Birliği (Toulouse'dan Auguste Zamoyski), Uluslararası Sanat Eleştirmenleri Derneği (Pierre Courthion) temsilcileri ile Auschwitz Uluslararası Komitesi'nden Odette Elina (Paris) ve Romuaut Gutt (Varşova) yer alır.

Jüri Nisan 1958'de toplanarak 36 ülkeden sanatçı ve mimarların sunduğu 426 projeyi değerlendirir ve bu projelerin yedisini ikinci oturumda incelemek üzere seçer. Projeleri kabul edilen sanatçılar, kendi anlayışlarını belirginleştirebilmeleri için bu mekânların ruhunu kavrayabilsinler diye Auschwitz'e davet edilirler.

Kasım 1958'de jüri Paris'te toplanır. Henry Moore karşılaşılan güçlüğü derhal belirtir: Suça ve çirkinliğe, cinayete ve dehşete adanmış bir anıt seçmek çok güç bir iştir. Suç öyle bir boyuttadır ki, hiçbir sanat eseri buna uygun ölçeğe sahip olamaz. Ayrıca Auschwitz'in yarattığı duyguları ifade edebilen bir sanat eseri yaratmak mümkün müdür? Henry Moore, "ancak çok büyük bir heykeltıraşın –yeni bir Michelangelo, yeni bir Rodin– bunu başarabileceğine" inanmaktadır.

Sanatsal projelerin hiçbiri bu meydan okumaya karşılık verecek düzeyde değildir; saf anlamda mimari projelerden hiçbiri tam anlamıyla uygun değildir. Bunun üzerine jüri, hiçbiri tam anlamıyla tatmin etmeyen, üç kaliteli projeyi seçer. Çünkü bir ödül vermek değil, mümkün olan en iyi anıtı

dikmektir önemli olan. Böylece üç ekibe de bir araya gelmeleri ve 1959'da yapılması öngörülmüş olan son jüri toplantısına yeni bir projeyi –tercihan bir arada– sunmaları istenir.

Bu üç ekibin ilki, Oskar Hansen'in yönetimindeki bir Polonya ekibidir ve yaptıkları maket, Moore tarafından "son derece başarılı" bulunur. Ama gerçekleştirilmesinin imkânsızlığının farkındadır: çok pahalı. Keza hayatta kalanların bunu kabul edemeyeceğinin de farkındadır: çok dağınık, çok soyut, onların deneyimini, "yaşanmışlık"larını açıklamıyor. Projeye göre, 70 metre eninde siyah döşeme taşları kampı diyagonal olarak kesecek ve böylece köşelerden biriyle en büyük krematoryum ve gaz odasının harebelerini birleştirecekti. Bu, kampın geçmişteki gerçekliğini sembolik olarak inkâr etmek olacaktı, siyah bir yara hakarete uğramış toprağı kesmiş olacaktı, kampın görüntüsü sonsuza dek damgalanacaktı. Bellek dışında artık hiçbir şey, tek bir ot bile orada bitemeyecekti. Proje krematoryum harabelerine dokunmaz, ama Birkenau'nun yaklaşık 70.000 metrekaresini kaplayarak barakaları yok eder. Dolayısıyla sit alanına saygı gösterilmemiş olur.

Bu proje, tekrar tekrar akla gelen bir fikri ifade etmektedir: Birkenau bir kamp değil devasa bir mezarlıktır. Burayı "bakımlı tutmak", "müzeleştirmek" gereksizdir. Oraya hiç dokunmamalı.

Kabul edilen ikinci proje bir İtalyan ekibin işidir: Taştan 23 blok –yine sürgünlerin geldiği 23 ülke– kurşun zırhlı vagonları temsil etmektedir. Demir parmaklıkları hatırlatan kancalara asılıdırlar. Rayların etrafında yükselen taştan bir barikat onları engellemektedir. Heykeltıraşın esinleniş tarzı kadar tasarımın ulusararası karakteri de övgüye değer bulunmuştur, ama jüriye göre vagonlar sürgünün çok kısıtlı bir yanını temsil etmektedir; Birkenau'da maruz kaldıkları ıstırapların toplamını yeterince hatırlatmamaktadır.

Son olarak da, üçüncü proje Maurizio Vitale'nin yönetimindeki bir başka İtalyan ekibin işidir. Figüratif heykelle soyut mimariyi birbirine katmışlardır. Hafif bir eğim sürgünlerin indirildiği rampa boyunca uzanarak dikdörtgen bir havuza götürmektedir. Havuz, rayların bittiği yerde bulunan iki krematoryum arasında bölünmektedir. Dikdörtgen biçimli, derin kanallardan oluşan bir ağ, harabelerin dört bir yanını çevirmektedir. Her bir harabe çeşitli savunma duruşlarında yontulmuş bir grup figürle çevrilerek kare haline getirilmiştir. Moore heykellerin belleğin yükünü taşıyamayacak kadar narin olduğunu düşünür. Ayrıca, bu proje de ilki gibi sit alanını değiştirmektedir.

Üç ekip işbirliği yapmayı kabul eder. Sonuç, üç öğeden de alınma öğelerin bir tür bileşimidir: Kampa giriş parmaklıkları sembolik olarak çubuk çubuktur, taş döşeli bir yol, barakalar boyunca, raylara paralel uzanır; vagon ya da sanduka biçimli devasa taş bloklar, rayların ucunda, krematoryum harabelerinin yakınına dikilir. Dar ve derin bir geçit, kapalı bir göçük alanına götürür ve buranın kenarında krematoryumlar ve kampın geri kalanı görülür.

Mayıs 1959'da jüri Roma'da bu sentezi incelemek için toplanır. Birkaç değişiklikten sonra sentez ertesi yıl kabul görür. 1 Temmuz 1959'da Roma'da, Modern Sanat Ulusal Galerisi'nde sergilenir. Primo Levi'nin hoşuna gider: "Bu anıt, kelimenin tam anlamıyla 'yükselmeyecek', çünkü büyük bölümü zemin ya da yeraltı düzeyinde uzanacak; alışıldık anlamda bir anıt olmayacak, çünkü en az otuz hektarlık bir alanı kapsayacak; ve Auschwitz'in göbeğine, yani küçük Polonya şehri Oswiecim'e değil, Birkenau'ya yerleştirilecektir."[7]

Primo Levi'ye göre, "kolay coşkular ve derin bıkkınlıklar yaşadığımız bir çağda, Auschwitz'de bir anıtın yükseltilmesi

7 Primo Levi, "Monument à Auschwitz", *La Stampa*, 18 Temmuz 1959, *L'Asymétrie et la Vie*, *a.g.e.*, s. 25.

iyi bir şeydir, önemlidir: Bu eser, ziyaret edecek olanlara, bugün, yarın ve yüzyıllar boyunca ziyaret edecek olan herkese açık seçik bir dilde hitap edebilecek şekilde hem yeni hem de ebedi bir eser olmalıdır. 'Güzel' olup olmamasının bir önemi yok, retoriğin yanından sıyırıp geçmesinin ya da içine düşmesinin bir önemi yoktur. Tarafgir amaçlar için kullanılmamalıdır: Daha önce işitilmiş ama çok sık unutulan bir mesajı tekrarlaması, buna tanıklık etmesi için insanlığın kendi kendine adadığı bir uyarı-anıt olması gerekir. Bu mesaj, insanın her yerde ve sonsuza dek kutsal olduğu ve olması gerektiğidir."[8] Primo Levi yapımın iki yıl süreceğini öngörür. Aslında, Roma'da sergilenenden farklı bir anıtın açılması için sekiz yıl gerekecektir.

1961 yılında, Polonya Kültür Bakanlığı temsilcileri ile ekip Paris'te teknik bir komisyonla birlikte toplanır. Ekip, projenin gerçekleştirilemeyeceğinden haberdardır: Çok pahalıdır. Gerçekten de, Uluslararası Komite'nin düzenlediği yardım kampanyasında yeterince para toplanamamıştır. Ayrıca kampın birçok öğesinin yer değiştirmesi gerekecekti. Yine ve daima sit alanına saygı. İki yıl sonra, üç ekibin temsilcileri, iyice daraltılmış ve yalnızca krematoryumların civarıyla sınırlı bir proje sunan tek bir grup oluşturmuştur. Polonya hükümeti ile teknik komisyon bu projeyi onaylar. Sandukalara benzeyen bir dizi taş blok söz konusudur. Bunlar yaklaşık 40 metre uzunluk üzerinde hafifçe yükseltilmiştir ve bir grup insanı temsil eden kübist figürler taşa yontulmuştur: İki ebeveyn ile bir çocuk. Yapım iki yıl sonra başlar.

Anıt 16 Mayıs 1967'de açılır. İşçilerin resmî tören için alanı hazırladıkları hafta boyunca anıtı herkesin görmesine imkân tanınır ve fotoğraflar çekilir. Oysa sonuçta ortaya çıkan şey, tam anlamıyla sergilenen şey değildir. Son dakika-

8 *A.g.e.*, s. 28.

da, hiçbir açıklamada bulunmadan, taşlar altlıklarından çekilip alınmış, yerleri değiştirilmiş ve yerlerine mermer dört bloktan oluşan ve ortasına, blokların kesiştiği yerde, bir kamp sürgünü üçgeni bulunan basit bir kare konmuştur. Anıta dikkatle bakıldığında bu kocaman kare uyumsuzdur. Anıtla ne aynı üslüptadır ne de aynı malzemeden.

Shoah anıtlarının önde gelen uzmanı Amerikalı James Young, hiç resmî açıklama yapılmadığını kaydeder. Fotoğrafları incelerken yapılan değişikliğin farkına varmıştır. Young'un, bize de tamamen akla yakın gelen hipotezi, çok stilize olan çocuklu çiftin dönemin Polonyalı yetkililerinin politik iradesine denk düşmüyordu: Polonyalı yetkililerin gözünde Auschwitz'e kapatılma tamamen siyasi bir kapatılma olarak açık seçik temsil edilmeliydi. Kaldırılan gruptaki çocuğu ideolojinin "siyasi tutsağa", "direnişçi"ye dönüştürmesi imkânsızdı. O, Yahudi ya da Çingene doğduğu için öldürülebilirdi, tıpkı kendisiyle birlikte yer alan ve muhtemelen anne babası olan diğer iki kişi gibi. Çocuğun yerine bir üçgen konmuştur. Üçgen çok kısa sürede siyasilerin ya da direnişçilerin kampa kapatılmasının simgesi olur. Kamptaki direnişçilerin anısına dikilen anıt ya da taşların çoğunun üzerinde bu üçgen bulunur. Yahudilerin çektiklerini değil, siyasi tutuklunun çektiklerini simgeler. Yahudiler için kıyımın tek işareti ya da sembolü, Nazi Avrupa'sının her yerinde Yahudilere dayatılan ve yere ve zamana göre ya göğse, ya kol şeridine ya da sırta dikilen Davud yıldızıdır.

Böylece, bu anıtın sembolik niteliği dolayısıyla Birkenau, Auschwitz I toplama kampının anısına eklenmiş olur. Muzaffer bir Polonya anıtıdır bu; çünkü, çok az ziyaretçi fark etse de, Lehce yazılmış, tercüme edilmemiş bir yazıtta Auschwitz'de ölen herkesin, ölerek bir Polonya kahramanı olduğu belirtilmektedir: "Hitler'in soykırımına karşı mücadelede insanın özgürlüğü ve haysiyeti için, halkların kar-

deşliği ve barış için burada ölmüş olan Auschwitz kahramanlarına, Polonya Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi, şehitlik ve kahramanlık anısı olarak birinci sınıf Grunwald nişanı verir."[9] Bu Polonya yüksek nişanı, 1410 yılında Töton şövalyelerinin kazandığı zaferi hatırlatmaktadır. Liyakat nişanının askerî türü olan bu nişan, Auschwitz'te ölen herkese ölümünden sonra verilmiş olup anıtın üzerinde yer almaktadır.

Bu ilhak, 19 döşeme taşının üzerine, aralarında Yidiş ve İbranice'nin de bulunduğu 19 dildeki yazıtla katmerlenir: "Burada, 1940-1945 yılları arasında Nazi katillerinin ellerinde dört milyon kişi işkenceler altında ölmüştür." Sovyetlerin dayattığı rakam böylece taşa kazınırken, kurbanların ezici çoğunluğunun Yahudi kimliği inkâr edilmiş olur.

Anıt Nisan 1967'de açılır. Bu önemli olayda yaklaşık 200.000 kişi toplanır. Bu rakam, kampın kurtuluşunun 10. yıldönümünde toplananların iki mislidir. Heyetler arasında tüm ülkelerin temsilcileri, FIR delegeleri, Uluslararası Direniş Federasyonu, Dünya Yahudi Kongresi, Auschwitz'i kurtarmış olan eski Sovyet askerleri vs. yer alır. İki saat süren tören radyodan ve Eurovision aracılığıyla da televizyondan geniş biçimde nakledilir. Töreni anlatmayı, 250 yoldaşıyla birlikte törende hazır bulunan bir Auschwitz kazazedesine, George Wellers'e bırakalım. "Biz vardığımızda, eski Birkenau kampının içinde büyük bir kalabalık çoktan toplanmıştı; eski haliyle aynen korunmuş giriş kapısının yanında, resmî zevata saygı bildirmekle görevli askerî bir müfreze bulunuyordu. Trenlerin geldiği ve şimdi anıta götüren demiryolu rayları boyunca uzanan ana yol üzerinde, iki sıra halinde genç erkek ve kızlar, askerler ve polisler bulunuyordu. Bu sıra sıra insanlar kürsülere kadar uzanıyordu.

9 Bu tercüme için bkz. Adrien Le Bihan, *Auschwitz Graffiti*, Nierre Vidal-Naquet'nin önsözü, Paris, Librio, 2000, s. 35.

'Fransız delegasyonu' olarak anons edildiğimizde kürsülere güçlük çekmeden vardık.

"Bir süre sonra, resmî görevliler geldiler ve tören üç söylevle başladı, ardından 21 pare top atışı yapıldı, demet demet çiçek ve çelenkler bırakılırken iç karartıcı trampet sesleri araya girdi. Tüm tören iki saati biraz aşkın sürdü.

"Kürsüden büyük bir kalabalık görüyordum. Kalabalığın ezici çoğunluğu doğal olarak Polonyalıydı; anıtın yanına birikmiş bayrak yığınını görüyordum, anıtı da görüyordum ve de yoğun bir duman çıkaran ve geçmişteki krematoryum fırınının alevlerini simgeleyen iki ateşi görüyordum; ayrıca, konuşmalar yapılırken, kalabalığın içinde gezinenleri, gevezelik edenleri de görüyordum ama buraya ve törene layık heyecan ve coşkuyu hissetmedim."

Cyrankiewicz söz alır ve "hararetli, ahenkli, gayet tınılı bas sesiyle, kıdemli bir hatibin rahatlığıyla" yaklaşık bir saat boyunca konuşur. Söylevinin Fransızca'ya tam çevirisi dağıtılır. Eski bir kamp mahkûmu olan Cyrankiewicz, hem de kamp gerçeklerinden gayet haberdarken, nasıl olur da, "Auschwitz'teki 'savunmasız erkek, kadın ve çocuklar'ın çoğunluğunun Yahudi olduğunu (özellikle de çocukların yalnızca Yahudi ve Çingene olduğunu); gaz odalarının yalnızca onlara yönelik keşfedilmiş ve inşa edilmiş olduğunu (yoksa "Polonya ulusunun kökünün kazınmasına yönelik" olmadığını) zikretmez"? "Polonya'dan ve tüm Avrupa ülkelerinden" kurbanlardan söz ederken, "Polonya'dan" getirilenlerin büyük çoğunluğu Polonya Yahudi'siyken, "tüm Avrupa ülkelerinden" dem vururken Yahudilerden ve Çingenelerden bir kez bile söz etmemek nasıl mümkün olur? Hitlerciliğin tek "ideolojik" temeli olan ırkçılık bile, "milliyetçiliğin, baskıya tapmanın, bir halkın diğer bir halk tarafından sömürülmesinin, emperyalizmin" yanında yalnızca iki kez anılmıştır. Anti-semitizme gelince, sözü bile geç-

mez. Böylece, tarihsel hakikat, Yahudilerin ve çingenelerin kökünün kazınmasının korkunç tarihsel hakikati, tam bir suskunlukla geçiştirilip değiştirilmiş olur; hem de Yahudi ve Çingene kıyımlarının en büyüğünün ve en iğrencinin yıkıntıları ortasındayken, büyük bir Polonyalı kitlenin önünde ve Polonya'nın en maharetli ve en fazla dinlenen hatibinin suskunluğuyla değiştirilmiş olur."[10]

Gaz odaları, Michel Borwicz'in deyişiyle, "Musevisizleştirilmiş"tir. Daha kötüsü: Resmî kürsüde içişleri bakanı General Moczar ile kültür bakanı yardımcısı Kazimierz Rusinek bulunur. Bunlar 1968'deki Yahudi-karşıtı kampanyanın yöneticileridir.[11] Ardından anıt açılır. Önce Rusinek söz alır, sonra Robert Waitz. Yalnızca o Birkenau'daki Yahudi kurbanlardan söz eder. Ama Fransızca yaptığı konuşma başka hiçbir dile çevrilmez ve Cyrankiewicz'in konuşmasından farklı olarak dağıtılmaz. Esasen Polonyalı ve komünist olan, tâli olarak enternasyonal olan, daha doğrusu proleter anlamda enternasyonalist olan bu törende, tam anlamıyla Yahudi olan tek öğe de bir anlamda "*off*"tur. Bu, Kaddiş'tir: anıtın üzerindeki yirmi başka dil arasında yer alan İbranice ve Yidiş dillerindeki yazıtlar önünde küçük Yahudi gruplarının okudukları ölüler duası.

Strasbourg tıp fakültesi profesörü, bunun üzerine, 1962'den beri işgal ettiği Auschwitz Uluslararası Komitesi başkanlığı görevinden istifa eder. İstifası reddedilir ve arkadaşları itirazlarının bundan böyle dikkate alınacağı konusunda onu temin ederler. Ama verilen sözde durulmaz. Çünkü, tıpkı anıt yazıtlarında "Yahudi" sözcüğünün yokluğu gibi, açılış töreni de bir tesadüf eseri değildir. İsrail'deki Altı Gün Savaşları'yla birlikte, Polonyalı yöneticiler İsrail'le

10 Georges Wellers, "Quelques impressions du pèlerinages à Auschwitz", *Le Monde juif*, no. 46, 1967.

11 Jean-Charles Szurek, *a.g.y.*, s. 563.

diplomatik ilişkilerinin kopukluğunu haklı göstermek için sürekli olarak Yahudilerle Siyonistleri karşı karşıya getirirler, aynı zamanda da şiddetli bir Yahudi-karşıtı kampanya sürdürülür ve bunun sonucunda Polonya'da hâlâ yaşayan son Yahudilerin de neredeyse tamamı ülkeden ayrılır. Mayıs 1968'de Robert Waitz yeniden istifa eder, bu kez geri dönüşü yoktur. 21 Nisan'da Auschwitz'deki Yahudi köşkünün açılışından hemen sonra Waitz, başkalarıyla birlikte, köşkün içeriğini skandal olarak niteler.

Müzenin kuruluşundan beri mevcut olan "ulusal sergiler" düzenleme fikri, başlı başına tuhaf bir düşüncedir. Çünkü, Wellers'in hatırlattığı gibi, Auschwitz Polonya ulusunun katledildiği (aynı zamanda Polonya Yahudilerinin bir bölümünün yok edildiği) yerlerden biri olsa da, ne Belçika, ne Hollanda, ne Macar, başka hiçbir ulusun katledildiği yer değildir... tabii "onların" Yahudileri hariç... Fransa'dan gelen üç konvoydakiler gibi direnişçiler Auschwitz'e sürüldüğünde, bu durum, hem direnişçi sürgünü açısından hem de Auschwitz'e sürgün açısından çok küçük ve istisnai bir azınlık oluşturur, çünkü genel kural direnişçilerin eski Almanya'daki toplama kamplarına gönderilmesiydi. Bununla birlikte, 1960 yılında ilk sergiler olarak, Sovyet bloku ülkelerinin sergileri açılır: Çekoslovak, Macar sergisi (Macaristan'ın Almanya'nın müttefiki bir ülke olduğunu hatırlatmak gerekir mi?) ve "antifaşist" doğmuş, dolayısıyla her türlü sorumluluktan azade Demokratik Almanya Cumhuriyeti sergileri. "Hitlerciler"i, "faşistler"i, kimi zaman da "Naziler"i anan bir müzede "Almanlar" yer almaz. 1961 yılında Sovyetler Birliği'nin sergisi açılır.

Sonra, dengelemek istercesine 27. blokta bir Yahudi köşkü kurulur. Böylece Yahudiler Auschwitz'te bulunan halklardan biri (bir ulus?) olurlar. Sergi şaşırtıcıdır. Serginin başlığında şu cümle bulunur: "Kabil, kardeşin Habil'e ne yap-

tın?" Sonra, Alman antisemitizmi, Nazi Almanyası ve Polonya'nın işgali tanımlanır. Burada, Yahudilerin kaderi ile Polonyalıların kaderi arasındaki paralellik değişmez ("Yahudiler gettolarda, Polonyalılar hapiste"). Serginin kurucuları arasında yer alan yazar Andrej Szczypiorski sergiyi eleştirerek, sonunda katılımını çeker: "Bizler ayrı ayrı öldük. Aynı yazgıyı paylaşmadık." Serginin açılışı, antisemitizm kampanyasının ortasına denk gelir. Seçilen gün olan 21 Nisan, Yahudi paskalyasını izleyen pazara denk gelir. Bu koşullarda, pek az Yahudi evinden çıkmaya razı olur. Davetiyeler gecikerek yola çıkar, bazı Yahudi delegasyonlarına vize verilmez. Periyodik olarak kapatılacak ve 1978 yılında yeni bir sergi açılana dek, elli bin kadar ziyaretçiyi kabul edecek bir köşkün açılışına yalnızca 150-200 kişi katılır. 1978'deki bu yeni sergi, özellikle Yad Vashem'in, Çağdaş Yahudi Dokümantasyon Merkezi'nin, Varşova Yahudi Tarihi Enstitüsü'nün yardımıyla tamamen farklı bir anlayışla yapılmıştır, çünkü Polonya ile İsrail arasındaki ilişkiler de iyileşmişti. Aynı yıl, Ulusların Adilleri madalyasının, kendi hayatlarını tehlikeye atarak Yahudileri kurtarmış olan yirmi iki Polonyalı'ya verilmesi ilk kez Polonya'da ve Varşova'da yaşandı.

Anıt olayı ve ikincil olarak da Yahudi köşkü olayı o yıllarda esasen komünist olan –sonraki on yılda Katolik bileşenini de bulacak– Auschwitz'e dair Polonya belleğinin ilk kez tartışma konusu edilmesine sebep olur. 1980'li yılların ikinci yarısında, Yahudi belleği ile Polonyalı, komünist ve özellikle Katolik bellek şiddetle ve açıkça çatışır. Aynı dönemde, sit alanının geleceği üzerine bir tartışma ve düşünme süreci de başlar. Bir yanda komünist blokun çöküşü, diğer yanda kamusal tartışmalarda Shoah sırasında Yahudilerin kaderinin, artık geçmiş olmak istemeyen bu geçmişin her yerde anılıyor olmasıyla birlikte gerçekten de hava değişmiştir.

1980'li yılların sonunda, Yahudi soykırımının aktüalitenin sürekli en tepesinde bulunduğu bu dönemde Auschwitz, diyaspora Yahudileri arasında bir anlamda gerçek yer olarak ortaya çıktı. 1984'ten beri sekiz Karmelit rahibesi eski tiyatroya yerleşmişti. Müzenin dışındaydılar kuşkusuz, ama ziklon-B depolamada kullanılan binada kalıyorlardı. Sessizlik dualarla parçalanmıştı, aynı zamanda Shoah da Hıristiyanlaştırılmış oluyordu. Mekânın tekrar sessizliğine kavuşması açısından Yahudi örgütleri için duaların susması, Karmelitlerin gitmesi gerekiyordu. Böyle bir talep aslında Auschwitz'in esasen Yahudi katliam yeri olduğunun kabulüyle örtüşüyordu.

Sit alanının sessiz kalması fikri, devlet müzesinin başından geçenleri ve orada olup bitenleri asla bilmemekle mümkün olabilirdi ancak. Aralarında benim de yer aldığım birçokları için, Polonya'da, yani –Alfred Jarry'nin yazdıklarını tekrarlarsak– hiçbir yerde bulunan Auschwitz, bir yıkım yeriydi; kitlesel ölümle yüzleşmede hiçbir dolayıma yer yoktu. Kısacası, birçok kişi hayal etmeye bile çalışmadığından, hayal edilemez bir yer.

Oysa, gördüğümüz gibi, Karmelitlerin yerleştiğinin öğrenilmesinden önce de buralarda çok şey olup bitmişti. Çok laf sarf edilmiş, bir yığın askerî marş çınlamış, birçok ayin orada kutlanmış, Yahudilerin katledildiği krematoryum harabelerinin tepesine varana dek haçlar dikilmişti. Tüm dünyadan politikacılar sit alanını gezmişti: Charles de Gaulle, Jacques Chaban-Delmas, Valéry Giscard d'Estaing, Fidel Castro, Kurt Waldheim, Gerard Ford, dalai-lama, Baba Georges Bush, Juan Carlos, Helmut Kohl...

Jean-Charles Szurek, 1990 yılında, geçmişin kalıcılığının insana şaşınlık verdiği gayet gerçek bir yeri tasvir ederek, birçoklarının parantez içine aldığı bir sağduyuya davet ediyordu bizi: "Kamptakilerin yaptıkları gibi bir kamptan di-

ğerine yaya gidebilirsiniz, çevredeki köy adları (Babice, Rajsko, Harmeze...) aynı –hem niçin değişsinler ki?–, trenler bile aynı –trenler her yerde var, çünkü Oswiecim-Auschwitz önemli bir demiryolu merkeziydi ve hâlâ da öyledir (zaten kampın yeri de büyük ölçüde bu nedenle seçilmişti)– siren sesleri trenlerin gece gündüz geçişini hatırlatıyor, hâlâ faal olan rayları, Birkenau'nun girişine yaklaşık 400 metre mesafede."

Müzenin civarındaki sokak adları komünistlerin anısını (Finder Sokağı, Temmuz Manifestosu Sokağı), kampın anısını (Oswiecim Mahkûmları Sokağı, Kamp Sokağı, *Son Durak* Sokağı) ve Maximilien-Kolbe Sokağı adını taşıyan tek bir sokakla da Katoliklerin anısını –az da olsa– tazelemiş oluyor.

"Müze, canlı ve endüstriyel bir şehir dokusuna dahil edilmiş, otobüsler gidip geliyor: Nüfus 1939'da 12.000'ken 1989'da 44.000'e çıkmış. Oswiecim'de bir hastane, dört eczane, dokuz restoran, bir paten pisti, iki sinema, üç otel, iki stad, bir tenis kortu var. Tek bir müze var, o da Auschwitz kampının müzesi. Buraya her yıl yüz binlerce ziyaretçi geliyor."[12] Ama sosyolog özellikle müze halini almış olan kamp bloklarının, yani 28 binanın nasıl kullanıldığını anlatıyor. İçlerinden beşi (4,5,6,7,11) kampla ilgili genel bir sergiye ayrılmış, tüm ziyaretçiler gezebiliyor. Diğerleri ulusal sergilere ayrılmış. Bugün bu binaların büyük çoğunluğu yeniden yapılmış durumda. Fransa'nın Belçika'yla paylaştığı 25. bloktaki yeni Fransız sergisi, 27 Ocak 2005'te Cumhurbaşkanı Jacques Chirac tarafından açılacak. Yahudilere ayrılmış olan bir sergi 1968'den beri mevcut. Çingenelere ayrılmış bir diğer sergi ise 2001'den beri mevcut. Kampın eski bürosu, artık ziyaretçilerin ve rehberlerin kabul merkezini, bir postaneyi, araştırmacıların kalabileceği konuk odalarını,

12 Jean-Charles Szurek, *a.g.y.*, s. 536-537.

kampın kurtuluşu üzerine filmin art arda çekilmiş versiyonlarından birinin gösterildiği bir sinema salonunu, bir self-servisi, bir kafetarya ve büroları barındırmakta. I. blokta Oswiecim şehri arşivleri bulunuyor. 2, 3, 8, 10, 28 numaralı bloklar çeşitli depolara ayrılmış; tamir ve bakım atölyeleri 12. blokta ve eski mutfakta bulunmaktadır. 9,19, 25 ve 26 numaralı bloklara kamptakilerin eşyaları yığılmıştır. Arşivler, kütüphane ve mahkûmlar üzerine enformasyon bürosu 24 numaralı bloktadır. 22 ve 23 numaralı bloklar boştur. Genellikle film çekimlerinde buralar kullanılır. Çünkü Auschwitz'de hem belgesel hem kurgu olarak çok film çekilmiştir. Müze yönetimi, idarenin bir bölümü ve araştırmacılar SS'lerin eski hastanesinde çalışmaktadırlar. Kısacası, her müzede olduğu gibi tüm idari kadro ve bütün servisler mevcuttur. On beş yıl sonra bazı bloklar başka amaçlar için kullanılır olmuşsa da, müzenin dış görünümü aynı kalmıştır.

Jean-Charles Szurek'in incelemesi, kampların tarihi üzerinde değil, sonradan olup biten üzerinde, mahkûmlardan boşaltıldıktan sonra sit alanlarına yönelmiş yeni bir ilgi üzerinde durmaktadır. Tarihin incelenmesinden belleğin incelenmesine geçiş. Daha önce sözünü ettiğimiz, Birkenau'yu eşeleyerek servet edinmeye çalışan "Polonya yerlileri" üzerine, "altın arayıcıları" üzerine Polonya basınından tercüme röportaj ile 1988 ilâ 1991 arasında kampı ve ziyaretçilerini aylarca gözlemlemiş Britanyalı bir antropolog olan Jonathan Weber'in bir incelemesi kısa süre içerisinde yayımlandılar. 2003 yılında Jonathan Huener adlı Amerikalı bir araştırmacının tezi yayımlanmıştı ve bu tez tamamen bu anı alanına ayrılmıştı. Basında çıkan sayısız makaleden söz bile etmiyoruz.

Buna paralel olarak, Auschwitz Müzesi üzerine yürütülen fikirler ilk kez eski mahkûm örgütlerinin ve Polonya hükümetinin dışına taşıyordu. 1989 sonbaharında Polonya başbakanı Tadeusz Mazowiecki, Yahudi dünyasının taleplerine

kulak vermek üzere, müzenin yeniden düzenlenmesi fikrini ele alacak bir komisyonu toplamıştı. Mayıs 1990 yılında dokuz ülkeden gelen bir grup "entelektüel Yahudi" (kendilerini böyle tanımlıyorlardı), o sırada biraz provoke edici gelen ama müze tarafından da kullanılan bir ifadeyle, Auschwitz'in "geleceği" üzerine düşünmek için, Oxford'un kolejlerinden biri olan Yarton'da, antropolog Jonathan Webber'in inisiyatifiyle toplandılar. Toplantı, ertesi yıl Krakov'da tekrarlandı. Bazı ilkeler ortaya kondu ve somut önerilerde bulunuldu. Bunların birçoğu da bu son on beş yıl içinde uygulandı;[13] çünkü sit alanına gösterilen ilgi, buranın Shoah anısı olarak taşıdığı önem özellikle mali terimlerle de ifade edilmişti. Devlet müzesi yalnızca Polonya devletinin katkılarıyla ayakta duruyordu.1990'lı yılların başında Amerikan Ronald S. Lauder Vakfı buraya para aktardı. Onun ardından müze Alman, Belçika, Lüksemburg, Norveç, Fransız, İsviçre, İsveç, Avusturya ve Yunan hükümetlerinden ve Auschwitz-Birkenau Ölüm Kampları Kurbanlarını Anma Vakfı'ndan ve Germen-Polonya işbirliği Vakfı'ndan da destek gördü.

30 Eylül 1979'da, Fransız eski muharipler devlet sekreterliği ile Polonya muharipler bakanlığının ikili başkanlığı altındaki bir törenle açılan Fransız daimi sergisinin tarihi, ulusal politikalarla diplomasinin birbirine karışmasını ve kozların karmaşıklığını açıklamaya tek başına yeterlidir. Bir anlamda bu serginin yaratıcısı olmuş François Marcot, karşılaştığı güçlükleri anlatmıştır.[14]

---

13 Benim de katılmış olduğum bu sempozyumu, Yarton deklarasyonunu da yayımlamış olan *Pardès* dergisinin 1990 Aralık sayısında, "À propos du site d'Auschwitz. Le symposium d'Oxford" adlı yazıda özetlemiştim.

14 François Marcot, "Muséographier la Solution finale: l'expérience de l'exposition française d'Auschwitz", Annette Wieviorka ve Claude Mouchar (edit.), *La Shoah. Témoignages, savoirs, œuvres*, Presses Universitaires de Vincennes, 1999, s. 347-368. Burada büyük ölçüde bu metni ele alıyoruz.

Auschwitz'de daimi bir Fransız sergisinin kurulmasının birçok mantığı vardır: vatandaşları kampa kapatılmış bütün ülkelere bloklardan birinde ulusal bir sergi kurmasını öneren müze mantığı; Fransız-Polonya ilişkilerinin mantığı. Ekim 1972'deki Fransa-Polonya dostluk ve işbirliği deklarasyonu çerçevesinde 3 Ekim 1974'te eski muharipler devlet sekreteri André Bord ile Polonyalı meslektaşı, Polonya Cumhuriyeti muharipler bakanı general Mieczylaw Gruzien arasında bir protokol imzalandı. "6 Ekim 1972'de Paris'te Fransa ile Polonya arasında imzalanan dostluk ve işbirliği deklarasyonunu –ilgili alanlarda– en iyi şekilde sürdürme arzusuyla, Fransa ve Polonya halklarının özgürlük için ortak mücadelesinin anısını unutmayarak, Polonya askerlerinin ve Direniş hareketi üyelerinin Fransız askerleriyle omuz omuza savaştığı ve Direniş hareketlerine katıldığı İkinci Dünya Savaşı sırasında bu geleneklerin özellikle sağlamlaştığını unutmayarak, bu gelenekleri geliştirmeyi ve gerektiği gibi onurlandırmayı arzulayan [...] eski muharipler devlet sekreteri ve Fransa Cumhuriyeti, Fransa'nın kurtuluşu için mücadelede Polonyalıların gösterdiği kahramanca tavrın anısına Paris'te bir anıtın dikilmesini desteklemektedirler."

10 Haziran 1975'te, Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing, bu anıtın ilk taşını Varşova Meydanı'na, 1937 yılına dek Polonya elçiliğinin bulunduğu yerin yakınına, Mareşal Foch'un, Fransa, Büyük Britanya ve Polonya mareşallerinin ve büyük ulusal şair Adam Mieckiewicz'in heykellerinin hemen yanına yerleştirir. Anıt tamamlandığında içinde kalacak olan iki kül kavanozu ile bir çekmece toprağa gömülür. Kül kavanozları, Polonya sınırları dışında vatanları için şehit düşmüş tüm Polonyalı savaşçıların anısına Varşova'da dikili anıttan gelen toprağı ve Auschwitz şehitlerinin küllerini içermektedir. Çekmecenin içinde ise her iki dünya sa-

vaşındaki Polonyalı ölülerin yattığı Fransa mezarlığından gelen toprak bulunmaktadır. Anıt 13 Ocak 1978'de açılır: Heykeltıraş André Greck'e göre, "Sizin ve bizim özgürlüğümüz uğruna hayatını feda ederek savaşmış, ruhunu teslim etmiş bir Polonyalı direnişçiyi" temsil etmektedir. "O, desteğini Zafer'den almıştır; zafer fikri onun mücadelesine rehberlik etmiştir ve ölürken de bu fikre olan inancı sayesinde gelecek kuşaklara dünya barışını duyurmuştur."[15]

Anıtın dikilmesine karar veren protokolün VI. maddesinde, Auschwitz'te daimi bir sergi kurulacağı belirtilmiştir. 19 Ocak 1976 tarihli bir mektup, serginin 20. bloğa yerleştirileceğini ve "1939-1945 yıllarında Fransız halkının mücadele ve şehitlik sorunları"nı işleyeceğini belirtir. Senaryo Fransız yaratıcılara, maliyeti ise Polonyalıların yükümlülüğüne bırakılmıştı.

Eski muharipler devlet sekreterliği 1975 yılında sergiyi tanımlamakla görevli bir "istişare komisyonu"nu bir araya getirir. Vali Jean Perreau'nun başkanlığındaki komisyon, toplama kampı örgütleri temsilcilerini kapsamaktadır: Auschwitz Dostları, Gece ve Sis Dostları, UNADIF, FNDIRP, İkinci Dünya Savaşı Tarihi ve Besançon Direniş ve Sürgün Müzesi Komitesi. Bu komisyon projenin sahipliğini elinde bulundurmaya çalışmaktadır: Yerin belirlenmesi, senaryoya son şeklinin verilmesi.

Besançon Direniş ve Sürgün Müzesi ekibi, serginin başarıyla sürdürülmesiyle görevlendirilmişti: Guy Langlois dekoratör olarak, François Marcot da tarihçi olarak. Çeşitli üniversitelerde profesörlük yapan François Marcot yaklaşık yirmi beş yıl sonra bu tercihi sorgulamaktadır. Öncelikle eksik bir tercihtir: Akademik çevrelerde tarihçi olarak görülen hiç kimse o sırada bu dönem üzerinde çalışmamaktadır.

15 Serge Barcellini ve Annette Wieviorka, *Passant, souvient-toi! Les lieux du souvenirs de la Seconde Guerre mondiale en France*, Paris, Plon, 1995, s. 105-106.

Ama asıl önemli olan şudur: "Biz (François Marcot burada kendinden "biz" diye söz etmektedir), o dönemde ikili bir avantaja sahiptik: Bilimsel anlamda güvenilir ve saygındık, en azından herhangi bir idari kurum bunu algılayabilir ve ölçebilirdi; tarih doçentiydik ve o dönemde İkinci Dünya Savaşı Tarih Komitesi'nin her şeye kadir müdürü Henri Michel'den tavsiyeliydik; aynı zamanda rahatlıkla 'içeriden bir tarihçi' olabilecek birinin tüm görüntüsüne sahiptik: nazik halimiz, genellikle gülümser ifademiz, genç yaşımız (27), hepsi de itaatkârlığımızın kanıtıydı ki, hızla sürdürülmesi beklenen bir işin iyi idare edilmesi için bu şarttı."[16]

Toplama kampı sürgünleri dernekleri iki noktada derhal hemfikir olurlar: Sergi, Vichy rejiminin işbirliğini ve sorumluluğunu belirtmelidir; ayrıca Auschwitz'in Nihai Çözüm'de taşıdığı ayrıcalıklı yeri de göstermelidir. Bu ikinci nokta, eski muharipler devlet sekreterliği açısından bir sorun yaratmaz. Buna karşılık, sekreterliğin fikri bu serginin "Fransa'nın yurdışındaki müzesi" olması yönündedir: Direnişi anmaya itiraz olamaz, ama General de Gaulle'ün tartışmasız ve tartışılmaz kişiliğine vurgu yapmalı; ancak eski muharipler bakanlığının birçok tebaasının sadık kalmış olduğu Pétain'i damgalamak uygun düşmez. Sonuç olarak, uzun müzakereler sonunda üzerinde uzlaşılmış bir senaryo 1 Haziran 1977'de devlet sekreterliğine teslim edildi. Ama daha önce iki üyeye, Louise Alcan ile Marie-Elisa Cohen'e sunuldu. Marcot'nun onlarla "gizli ortaklık" ilişkisi, "bir süre sonra dostluğa" dönecekti.

Eski muharipler devlet sekreterliği özel kalem müdürü projeyi dört noktada eleştirir. Öncelikle sözlü bir tavsiyede bulunur: Bloğu bölen uzun koridorda mutlak karanlığa saygı göstermeli. Dipte, tek bir ışık, Giscard d'Estaing'in

16 François Marcot, *a.g.y.*, s. 348.

Auschwitz ziyareti sırasında altın kitaba yazdığı yazıyı aydınlatmalıdır; 1930'lu yıllar Fransa'sındaki antifaşizmi, Münih ruhunu, antisemitizmi ilgilendiren her şey geri çekilmelidir. Bu temalara ayrılmış olan sayfanın üzerine bir çizgi çekilmiş ve elyazısıyla şu ibare düşülmüştür: "Bu sayfa bana gereksiz görünüyor ve kolay yorumlanamayabilir; devletin işbirliğini çağrıştıran her şeyi de geri çekmeli." Bu temalara ayrılmış panoların üzerine de bir çizgi çekilmiş ve elyazısıyla şu ibare düşülmüştür: "Fransa içindeki bölünmelere vurgu yapmamalıyız"; son olarak da, senaryoda panoları desteklemek amacıyla Fransa'dan yola çıkan sürgün konvoylarının listesini kullanmak öngörülmüşken, ekipten sözlü olarak başka listeler seçmesi istenir; çünkü bu listelerde yer alan adlar "kulağa pek Fransız gelmemekte"dir.

Demek ki istişare edilen şey "yalnızca" özel kalem ile komisyon arasındaki çatışmadır. Sonuçta bir orta yol bulunur: Savaş öncesi antisemitizm ve antifaşizm üzerine ve devletin işbirliği üzerine açıklamalara sınır getirilir. Geri kalan her şey korunur.

Daha sonra da Polonya tarafından zorluklar çıkarılır. Sergi plan ve belgelerinin kabulünden sonra, Polonya muharipler bakanlığı, Fransız sorumlulardan Auschwitz'e giderek, "sanatsal içerik ve ifade" sorunlarını çözmesini ister. 4-5 Nisan 1979'da bu ziyaret gerçekleştirilir. Müze yönetimi, Auschwitz'in varlığını Nihai Çözüm'ün ortaya çıkışına dahil eden panolardan vazgeçilmesini talep eder. Genel sergi de yeniden yapılandırılacağından, iki iş yapmış olacaklardır. Serginin bu yeniden yapılandırılması sürekli yeniden duyurulur ama hep ertelenir ve bugüne dek yalnızca bir iki düzeltme yapılmıştır. Diyagram –Yahudi konvoyları için 70 küçük değnek, "siyasiler" için üç kırmızı değnek– heyecanlı bir teati konusu olur. Fransız tarafı, Nazi toplama kampı sisteminin kurbanlar arasında Yahudileri öne çıkarıp antifa-

şistleri geri plana atarak bu sistemin anlamı üzerinde ciddi bir hata işliyordu. Ama sonuçta, Polonyalılar teslim olur.

Bugün kaldırılmış olan bir serginin nihai sonucu yine de tamamen dengesizdir. Fransa Yahudilerinin kampa sürülmesinin burada yer alması çok uygundur. Fransa halkının mücadeleleri ve çektiği ıstıraplardır söz konusu olan. Yahudi cemaati ise ilgisizdir. İşe karışmaz. Tepki göstermez. Çağdaş Yahudi Dokümantasyon Merkezi'nin (CDJC) kaynaklarını François Marcot'nun kullanımına sunan Joseph Billig ile Georges Wellers kuşkusuz ki yardımda bulunmuşlardır, ama hepsi bu. Özel bir tarihe denk düşmeyen Eylül 1979'da köşk sessizce açılır: Yalnızca iki gazeteci ziyarete gelir ve *Tribune Juive* adlı haftalık dergide kısa bir fıkra yazısında haber verilir.

25 Ocak 2003'te, Fransa'daki Yahudi Kurumları Temsilcileri Konseyi'nin yemeği sırasında Başbakan Jean-Pierre Raffarin, kampın kurtuluşunun 60. yıldönümü olan 27 Ocak 2005 tarihindeki törenler sırasında açılmasını dilediği Fransız sergisinin renovasyonuna başlanacağı kararını duyuruyordu. Eski muharipler devlet sekreteri Hamlaoui Mekachera'nın başkanlığına verilen yeni serginin yönelimlerini belirlemekle görevli komisyona ikinci bir başkan atanır: Fransa'nın Varşova eski büyükelçisi Daniel Contenay. Bir istişare komitesi belli başlı dernekleri bir araya getirir. Kamp mahkûmları ve direnişçi dernekleri zaten Sürgünün Anısı Vakfı'nda toplanmışlardı, ama 1970'li yıllardan farklı olarak, tüm Yahudi cemaatini temsil eden Yahudi örgütleri en kalabalıklarıdır: Haham Kurulları Merkezi, Hahamlık, CRIF, Meçhul Yahudi Şehitlik Anıtı, Fransa Sürgün Yahudilerinin Oğulları ve Kızları... Bilimsel bir pilotaj komitesinde, aralarında François Marcot ile benim de yer aldığımız bir avuç tarihçi yer almaktadır. Yeni sergi, 1979'daki gibi "çırpıştırılmış" değildir. Bir mimarın, bir senaristin ve bir grafikçinin

katılımından da yararlanılmaktadır. Özellikle tarihsel perspektif değişmiştir, son yirmi beş yılda geçekleştirilen çalışmanın kapsamına tanıklık etmektedir: 1939'da Fransa'da ikamet eden Yahudilerin ana sürgün yeri olan Auschwitz'in Fransa için taşıdığı gerçeklik dikkate alınmıştır.

Sergi, işgal altındaki Fransa'da yaşayan Yahudilerin kıyım tarihini dile getirmektedir. Vichy'nin sorumluluğu ortaya serilmektedir. Kampa sürülmüş olan direnişçiler de göz ardı edilmez. Her biri oldukça geniş bir grubu temsil eden beş kişide simgelenen tarih hissedilir kılınmıştır. Temmuz 1940'da Pétain'in tam yetkili olmasını oylamış olan senatör, avukat Pierre Masse, "Fransa cumhuriyetini deli gibi seven", vatansever, Musevilikleri pek belli olmayan o İsrailoğulları'nın simgesidir. Almanların ve Vichy'cilerin mevzuatı onu kabaca Yahudi olarak mimlemiş ve böyle ölmüştür. Sarah Beznos, çocukları, torunları –ki Henri Borlant da bunlar arasında yer alır–, hem göç etmiş Yahudileri, hem de bir kadının ve bir ailenin yazgısını temsil etmektedir. Georgy Halpern, Izieu çocuklarından biridir, yani Fransa'dan sürülen 11.000 Yahudi çocuğundan biridir. Aynı zamanda, savaştan önce Fransa topraklarına kabul edilmiş olan Alman, Avusturyalı ve Çekoslovak mültecilerin yazgısına da tanıklık etmektedir. Jean Lemberger, Göçmen El Emeği'nin (MOI) Gönüllü Savaşçılar ve Partizanları'ndaki (FTP) Yidiş dili grubunun ender direnişçilerindendi. Çok sayıda silahlı eylemden sonra tutuklanır, ama Aragon'un yücelttiği Kızıl Afiş'teki yoldaşları gibi kurşuna dizilmeyip sürülür. Onun varlığı bir Yahudi direnişine kanıttır. Son olarak, direnişçileri temsil görevi de yazar Charlotte Delbo'ya verilir. Tarihsel güzergâhın sonunda ziyaretçiler son bir salona varırlar. Burada 900 çocuk fotoğrafı sergilenmektedir. Bunlar, Serge Klarsfeld'in yayımladığı Çocuklar Anıtı'ndan alınma fotoğraflardır. Monitörlerden Auschwitz'e Fransa'nın gönderdiği

her bir sürgünün adı ve kaderi çabucak bulunabilmekte ve *14 Auschwitz Hikâyesi* seyredilebilmektedir. Başbakanın verdiği söz 27 Ocak 2005'te tutulmuş olur. Sergi cumhurbaşkanı Jacques Chirac tarafından, Yahudilerin 1944 ikbaharından önce vardıkları ve Serge Klarsfeld'in uğruna mücadele ettiği *Judenrampe*'nin bulunduğu yerdeki anma mekânıyla birlikte açılır.

Sonuç itibarıyla, sit alanı ve ziyaret edilen müze sürekli gelişim halindedir. Buralar farklı dönemlere tarihlenen izleri gösterir. Bu izler arasında kampların işlediği dönemlerin izi elbette vardır, ama aynı zamanda sit alanını düzenlemek amacıyla insanların art arda girişikleri müdahalelerin izi de vardır. Bu müdahalelerin her biri bu topraklarda cereyan eden olaylara dair kendi analizini getirmiştir; ve yeni analiz kimi zaman öncekini silmiş, kimi zaman ise öncekiyle yan yana durmuş veya öncekinin üzerine binmiştir.

SONUÇ

AUSCHWITZ NE İŞE YARAR?

Auschwitz art arda gelen iki tarihin mekânıdır: İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm Avrupa'dan gelen erkek, kadın ve çocukların kapatıldığı ve öldürüldüğü yerin tarihi; ve bir anma yerinin tarihi (buranın tarihsel bir "gerçeğe" en yakın kalmasıyla görevli olanların iradesine rağmen, taşıdığı anlamlar üzerinden anı mücadelesi verilmiş ve hâlâ da verilmekte olan, Polonya devletine bağlı bir müzenin temsil ettiği anı yeri). Altmış yıldan beri Auschwitz'te yapılmış anmalar ve diğer gösteriler, çeşitli faillerin politik amaçlarına ve Auschwitz'in anısının niçin korunmak istendiğine bağlı olarak, göçün ifadesi olmuş çeşitli ritüellerin parçasıdır. Auschwitz, Maximilien Kolbe'ye gösterilen hâlâ çok güçlü bağın kanıtlayabileceği gibi, sofu Katolik Polonya'nın, Milletlerin İsa'sı Polonya'nın şehitliği midir? Auschwitz, "antifaşizm"in kutlandığı yer midir, enternasyonal komünist hareketin yeri midir, Cyrankiewicz'in on yıllar boyunca temsil ettiği Polonya Halk Cumhuriyeti'nin "sosyalist kampı" mıdır? Avrupa Yahudileri'nin yok edildiği yer midir?

Polonya belleği ile Yahudi belleği arasındaki çatışma, 1980'lerden 1990'lı yıllara geçerken taşıdığı etkiye artık sahip değildir. Ama bu çatışma elbette hâlâ varlığını sürdürmektedir ve her önemli anmada, örneğin kampın kurtuluşunun 50. ya da 60. yıldönümünde yeniden canlanır. Peder Kolbe'nin şehit edildiği yerde ermişliğinin anılmasının, antisemitizmde (Fransisken pederin asla karşısında olmadığı bir antisemitizm) Katolik kilisesinin Yahudileri küçümseyici öğretisinin payını[1] Jules Isaac'tan beri bilen Yahudileri, artık neredeyse *Judenrein* olmuş bir Polonya ve Polonyalılar karşısındaki duyguları tavsamış olan Yahudileri tamamen hoşnut etmesi mümkün değildir.

Auschwitz ve özellikle Birkenau kime aittir? Dokümantasyon merkezi, arşivler, eğitim amaçlı müze ve sergileriyle birlikte geniş bir pedagojik kompleks kurarak, burada Nazi suçlarının çeşitli veçhelerini ve bunlara verilen karşılıkları *bizzat yerinde* açıklamayı arzulayan uzmanlara mı aittir? Yoksa, mezar olduğu kişilere mi aittir? Ancak saygı duruşunda bulunmak için gelinen, katliamların yapıldığı ve ölülerin küllerinin serpildiği yer midir? Oskar Hansen'in anıt projesi, kampı kesen yara, yalnızca mezarlığın bu boyutunu dikkate alıyordu. Bu 1950'li yıllardaydı. Kabul edilmedi. Birkenau'nun olduğu gibi bırakılması, yalnızca ölülerden arta kalanların gömüldüğü yer olarak kalması talebini dile getiren sesler hep işitilmiş olsa da, mekânın düzenlenmesinde adımlar atıldıkça, giderek artan sayıda ziyaretçi geldikçe ve eğitime vurgu yapıldıkça bu sesler giderek işitilmez olmuştur. Birkenau artık asla yalnızca bir mezarlık, saygı duruşunda durulan bir yer olmayacaktır.

Şu anda Yad Vashem'de araştırma müdürü olan İsrailli tarihçi David Bankier gibi bazı kişiler, Auschwitz ile Birke-

1 Bu konularda bkz. Josée Contrera'yla birlikte Jeanne Favret-Saada, *Le Christianisme et ses Juifs. 1800-2000*, Paris, Le Seuil, 2004.

nau'nun kesin olarak birbirlerinden ayrılmasını önerdiler. Auschwitz'te, Katolik ya da komünist kanatlarıyla Polonya şehitlerinin ve direnişinin müzeleştirilmesi, Birkenau'da ise Shoah'ın müzeleştirilmesi önerildi. Böyle bir proje, yeni bir müzenin yapımını ya da düzenlenmesini gerektirir. Ancak böyle bir şey kolay hayal edilebilir değildir: Kamptaki erkeklerin ve kadınların bir kısmının bu iki yer arasında gidip geldiği düşünülürse, sit alanının tarihine aykırıdır. Ayrıca, bütün kadınların, Fransız ya da Polonyalı direnişçilerin, "çalışabilir" olarak değerlendirilmiş Yahudi kadınların ve fahişelerin tutulduğu kadınlar kampını belleklerden silmek gibi bir sakıncası da vardır.

Bu tartışmalar, bu polemikler, tarihyazımıyla ilgili bu görüş ayrılıkları insana hâlâ acı vermeye devam ediyor: hâlâ, yaşayanların şimdiki zamanına musallat olan ölüleri ilgilendiriyor. Yine de bu tartışmaların en azından işe yarar bir yanı var. Çatışma, hayata dair bir şeydir. Bellek çatışmaları, bellek için mücadeleler, tarihi canlı tutar. Üzerinde uzlaşılmış bir bellek, sonsuza dek değişmeyecek şekilde saptanmış tek bir ritüel, kuşkusuz ki Auschwitz üzerine sorgulamaların ölümü anlamına gelecektir.

Yetişkinlerin, eğitmenlerin ve siyasetçilerin Auschwitz'e getirdikleri liseliler bu tartışmaların ve bu sorgulamaların farkında değiller. Onlar buraya görmek, öğrenmek, tarihten dersler çıkarmak, "bellek ödevi"ni yerine getirmek için geliyorlar. Bu deyim, 1987'deki Klaus Barbie davasıyla birlikte popülerleşmiş ve kabul görmüştür. Anımsama buyruğu,[2] bu durumda, Shoah'ı ve yalnızca onu kapsamaktadır; sonra da tarihin diğer trajik dönemlerine uzanacaktır. Siyasal iktidar bunu buyurduğunda, insana bir yenilik gibi gelebilir. Bu, aslında, kamptakilerin kurtarılmasından beri mevcut olan

2 Olivier Lalieu, "L'invention du devoir de mémoire", *Vingtième Siècle*, Ocak-Mart 2001, no. 69, s. 84.

ve kampa sürülmüşlerle hayatta kalanlarda "hatırlayın!" ile "bir daha asla olmasın!"ı ayrılmazcasına birbirine bağlayan bir buyruğun basitçe yinelenmesidir.

İkinci Dünya Savaşının tarihine olan talep, savaşın hemen ertesinden itibaren, politik ve toplumsal bir talep olmuştu. Bu talebin kaynaklandığı çevreler, ifade edilişi ve içerikleri değişken olsa da talep hep aynı kaldı. Bu talebin etik ve pedagojik hedefleri hep oldu. Böylelikle çok kısa sürede genç kuşaklara hitap etti. Toplama kamplarının doğasını ve gerçekliğini gençlere tanıtmak, eski kamp sürgünleri derneklerinin daha kuruluşundan itibaren hedefleri arasındaydı. Bu dernekler millî eğitim bakanlığından bağlantılar bulabildiler. Anı Ağı bu alanda en etkili dernek oldu. 1955'te çıkartılan bir yasayla Sürgün Günü saptanmasını ona borçluyuz. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı henüz ortaöğrenim programında yer almazken, eski direnişçiler ve/veya sürgünler dernekleri ile millî eğitim bakanlığı ortaklığıyla lise son sınıfları için 1961-1962 öğretim yılında düzenlenen Direniş Yarışması'nı da (daha sonra, Direniş ve Sürgün yarışması olacaktı) bu derneğe borçluyuz. Bu yarışma aracılığıyla, direnişçiler ve sürgünler sınıflara gelip tanıklık yaptılar. Yazıları düzelttiler, ödülleri verdiler, kısacası bu alanda eğitim ve öğretimde bulundular. Ayrıca, sınıflarda 1956'dan itibaren gösterilmeye başlanan *Gece ve Sis*'in Alain Resnais'ye sipariş verilmesini de Anı Ağı'na borçluyuz. İkinci Dünya Savaşı'nın ders programlarına girmesi, kısa süre içerisinde, ahlak "dersi" verici bir unsur olarak görüldü; ahlak eğitiminin kesin olarak yok olduğu bir dönemde gençlerin iyi ile kötüyü ayırt etmesini sağlayabilirdi.

Ülkemizde tarihten alınacak dersler olduğu genel olarak düşünülüyorsa, burada "ders" tüm tarihi kapsar. Tarihçinin, tarihsel bir anlatı oluşturan kişinin ve bunu genç kuşaklara basitleştirerek aktaran eğitmenin çalışması, böylece son derece meşruluk kazanmış olur.

Auschwitz ziyareti, ırkçılığa ve antisemitizme bağlı suçları tanıtmaya, anlatmaya ve önlemeye yarayan bir araç mıdır?

Kamp alanlarına yapılan yolculuklar, mümkün olduğu andan itibaren, eski kamp sürgünlerinin dostları tarafından düzenlendi. Büyük Savaş'tan bu yana, bu tür yolculuklar eski muhariplerin hakları arasında öngörülmüştü. Ailenin, içlerinden birinin yaşamını kaybettiği yeri ziyaret etmeye, masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere, hakkı vardır. Auschwitz ve Flossenburg'a yönelik ilk yolculuklar Fransa'dan 1947 yılında başlar; Mauthausen'e 1948'de; Neuegamme'a 1949'da; Buchenwald'a 1950'de başlar. Sonra, 1980'li yıllarda, Fransa Yahudileri Sürgünleri Kız ve Oğulları, uçakla günü birlik gezi turları başlattılar. Öğrencilerin Auschwitz'e düzenli ziyareti ise daha yakın tarihlidir. Çünkü yolculuk zahmetli ve pahalıdır. Fransız liseleri, zaman zaman dil öğrenme amacıyla Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ne gidip Buchenwald'ı ziyaret etmişlerse de, Polonya'da yapacak pek bir işleri olmamıştır.

Liselilerin Auschwitz'e ilk ziyaretleri, Dünya Yahudi Kongresi ile millî eğitim bakanlığının işbirliğiyle 1988'de düzenlendi. Ardından çok sayıda gezi geldi. Son derece medyatikleştirilmiş bir yolculuk oldu bu. "Eşlik edenler" arasında, Serge Klarsfeld, Jean-Claude Pressac, aralarında Bertrand Poirot-Delpech'in de bulunduğu çok sayıda gazeteci ve eski sürgünler bulunuyordu. İçlerinden bazıları, özellikle de Ida Grinspan, oraya ilk kez geri dönüyordu. O zamandan beri sık sık oraya geri dönenler oldu ve yanlarında da öğrenciler ya da radyo ve televizyon için gazeteci ekipleri bulunuyordu. Bu yolculuk sırasında, büyük burjuvalar, akademisyenler, *Le Monde* yazarları ve göçün mütevazı ortamından çıkmış Auschwitz kazazedeleri, ihtimal dışı bir buluşma gerçekleştirdiler. Bu buluşmadan bir dostluk

ve iki kişinin yazdığı bir kitap –*Ağlamadım*–[3] doğdu. Bu aynı zamanda benim de ilk Auschwitz ziyaretim oldu. Birkenau'da "kendi" barakasını ve kendi "koya"sını, tahta bölmesini bulan Ida'nın heyecanını hatırlıyorum.

O dönemde ben Voltaire lisesinde tarih ve coğrafya öğretmeniydim. Müdür beni çağırmıştı: CRIF (Fransa Yahudi Kurumları Temsili Konseyi) ile Dünya Yahudi Kongresi'nin Fransa seksiyonunun himayesi altındaki "Liseleri Shoah üzerine Bilgilendirme Komitesi", millî eğitim bakanlığıyla uyum içerisinde, Paris içi ve civarındaki dokuz liseden 134 liseli ve eşlikçileri için "Auschwitz kamp alanında bir günlük eğitim" düzenlemişti. Bizim lise de seçilen okullar arasındaydı. Bir öğretmenin eşliğindeki on öğrenci yolculuğa çıkabilirdi. Müdür bana eşlikçi olmamı öneriyordu. Bu öneriyle ne kadar alt üst olduğumu o dönem bir köşeye not etmiştim. Anılarım geçmişe uzandıkça, büyük anne ve babamın yokluğu bana acı verdi. Özellikle büyük babam Wolf Wieviorka'nınki. Auschwitz'te ölmüş Yidiş yazar.[4] 1983 yılında, arkadaşım Itzhrok Niborski ile birlikte *Les Livres du souvenir. Mémoriaux juifs de Pologne*'u [Anı Kitapları. Polonyalı Yahudilerin Anısına] adlı kitabı yayımladık. O dönemde yıkımın anısıyla, yok olan toplum üzerine hikâyelerle, bu tarihin çeşitli biçimlerde mirasçısı oluşumuzla ilgileniyor olsam da, mekânla ilgilenmemiştim, bunu hayal bile etmiyordum. Orayı hayal etmek aklımın ucundan bile geçmemişti. Haritadaki yerini bile bilmiyordum. Oraya gidilebileceğini bilmiyordum. Dünyanın bir ucuydu, dünyadışı

3 Ida Grinspan ve Bertrand Poirot-Delpech, *J'aipas pleuré*, Paris, Robert Laffont, 2002.

4 Hayatta kalan son oğlu olan amcam Meni Wieviorka'nın çabalarıyla, diaspora'daki Yidiş edebiyatının bir "klasiği"ni oluşturan Wolf Wieviorka'nın hikâyeleri, *Doğu ve Batı* ile *Kôksüzler*, Yidiş dilinden Fransızca'ya, sırasıyla, Batia Baum ve Shmuel Bunim tarafından tercüme edildiler (Bibliothèque Medem, 2004).

bir yer. Tesadüfen (bir başka lise de seçilebilirdi, müdür bir başka meslektaşına söyleyebilirdi...) benden, bir cumhuriyet öğretmeni olarak sıradan faaliyetlerim çerçevesinde Auschwitz'e gitmem istendi.

Bu yolculuğun dosyasını sakladım. Özellikle on öğrencinin listesini ve tamamlanmamış bir metnin –"Auschwitz'e bir uçak"– başlangıcını not etmiştim. Metin bir anekdotla başlıyordu. Arabamı Orly havaalanının otoparkına bırakmıştım. Akşamleyin, benim evimin yakınında oturan Diderot meslek-teknik lisesindeki bir BTS öğrencisine rastladım. Arabaya bindi ve keyifle iç çekti: "Ne harikulade gün! İlk kez uçtum!"

Daha yola çıkmadan bana her şey "uyumsuz" geliyordu. Bu uyumsuzlukları her yolculuğumda hissetttim. Kılık kıyafetimiz üzerine, gümrükten geçişte kaçırılması gereken eşyalar üzerine (komünizmin çöküşünden önceydi ve sınırdan geçmek hâlâ güçtü), özellikle mücevherler üzerine, atıştırılacak şeyler üzerine (tercihan et olmamalıydı), Polonyalılar karşısında takınılacak tavır üzerine herkes bol bol öğüt veriyordu. Vizelerle ilgilenmek gerekiyordu. Aynı zamanda, seçilmiş öğrencilere (kura çekerek seçilmişlerdi, çünkü hepsi adaydı) çok nitelikli tarihsel bir dokümantasyon bulmak gerekiyordu. Ziyaret sadeydi, şatafattan uzaktı, ahlaki erdemler üzerine büyük laflar yoktu. Birkenau'yla başladı. Burada olup biteni açıklamak, dile getirmek amaçlanmıştı.

O dönemin yeniyetmeleri, bugünün yaklaşık otuz beş yaşındaki, profesyonel yaşama atılmış, aile kurmuş erkek ve kadınları üzerinde bu yolculuğun etkisi ne oldu? Bir günlük bu ziyaretin dünyaya ve nesnelere bakışlarını dönüştürüp dönüştürmediğini sormak için onları arayıp bulmayı düşünen çıktı mı? Teselli edici ve boş lafların ötesinde, onların Auschwitz'ten ne anladıklarını, fiilî bakış açılarını dö-

nüştürüp dönüştürmediğini kim merak etti? Politik bir harekete katıldılar mı? Hayır işlerine mi bulaştılar? Irkçılık-karşıtı bir harekete mi katıldılar? Bu ziyaret İsrail'e bakışlarını değiştirdi mi? Özellikle Auschwitz'te ne gördüler?

"Sen Hiroşima'da hiçbir şey görmedin." Alain Resnais'nin *Hiroshima Sevgilim* filmi bu savla açılır. Resnais 1955 yılında Auschwitz I ve Birkenau'da film çekmişti. 1958 yılında Hiroşhima'da çekti. Marguerite Duras senaryoyu ve diyalogları yazdı. Bu "sen hiçbir şey görmedin", Japon sevgili ile "her şeyi gördüğü"nü ileri süren Emmanuelle Riva'nın oynadığı genç kadın arasındaki ilişkinin duraklarıdır. "Hiroşima müzesine dört kez gittim. İnsanların dolaştığını gördüm. İnsanlar dolaşıyorlar, fotoğraflar, rökonstrüksiyonlar düşünceli düşünceli dolaşıyorlar, başka bir şey yok, açıklamalar, başka şey olmadığından.

"Hiroşima müzesine dört kez gittim.

"İnsanlara baktım. Ben de demire düşünceli düşünceli baktım. Yanmış demire. Parçalanmış demire, ten gibi örselenebilir olmuş demire. Demet demet olmuş kapsüller gördüm: Kimin aklına gelirdi ki? Uçuşan, hayatta kalmış insan derileri, hâlâ taptaze bir ıstırap içindeler. Taşlar. Yanmış taşlar. Parçalanmış taşlar. Hiroşimalı kadınların sabah uyandıklarında tümüyle dökülmüş buldukları, kimin olduğu belirsiz saçlar.

"Barış Meydanı'nda ter içinde kaldım. Barış Meydanı on bin derece. Biliyorum. Barış Meydanı'nda güneşin ısısı. Bunu nasıl bilmem?.. Ot, gayet basit. [...]

"Rekonstrüksiyonlar mümkün olduğunca ciddiyetle yapılmış.

"Filmler mümkün olduğunca ciddiyetle yapılmış.

"Yanılsama, gayet basit, öyle kusursuz ki turistler ağlıyor.

"İnsan kendisiyle her zaman alay edebilir ama bir turist ağlamaktan başka ne yapabilir ki?"

Senaryonun filmde yer almayan bir bölümünde Marguerite Duras şunu yazıyor:

"İnsanlar orada düşünceli düşünceli duruyorlar. İnsanları düşünceye sevk etmenin daima kusursuz vesileleri olduğu hiç ironisiz söylenebilir. Kimi zaman gülünüp geçilen anıtlar, bu vesileler için yine de en iyi bahanelerdir...

"Bu... düşünme vesileleri. Genellikle, düşünme fırsatı size bu lüksle birlikte sunulduğunda, evet o zaman... hiçbir şey düşünülmez. Yine de, düşünmekte olduğunu varsaydığımız başka insanları seyretmek cesaretlendiricidir."[5]

Bizler, biz yetişkinler, Auschwitz'e götürdüğümüz tüm bu gençleri görünce cesaret bulduk mu? Onların düşünmekte olduklarını varsayıyoruz (ama nereden biliyoruz?).

1988'den sonra Auschwitz sit alanına, çeşitli nedenlerle, "gençler"le birlikte ya da başka araştırmacılarla defalarca gittim. Temmuz 2004'te tek başıma da gittim. Meslektaşım Jean-Charles Szurek ardımdan geldi. Her seferinde çelişik duygulara kapıldım: Hüzün, üzüntü, tiksinti, sit düzenlemesine yönelik tutkulu ilgi, karşılıklı ilişkinin, özellikle de rehberlerle ya da müze sorumlularıyla ilişkinin gücü, içerdeki ya da dışardaki "uyumsuzluklar" karşısında sinirlenme, hatta öfke. Gayet bayağı bir şekilde, yemek saati geldi diye Auschwitz'te hangi hakla acıkır insan? Sapasağlam ve gayet iyi giyimliyken Auschwitz'te nasıl üşür insan? Bir krematoryumda cep telefonunun çaldığını işitmek! Birkenau'da, raylar boyunca uzanan buzlanmış yol üzerinde bir kadının, elinde bir çelenkle çılgın gibi koştuğunu görmek! Kadın koşuyor çünkü, o 27 Ocak 2004 günü yapılacak anma törenine geç kalmış, yokluğunda başlayacak! Mekânların güzelliğine bir an kendini kaptırmak! Tan sökümünde, –Baudelaire'den alıntı yaparsak– kendi donmuş kanı içinde

5 Marguerite Duras, *Hiroshima mon amour*, senaryo ve diyalog. Biz burada Gallimard baskısını kullanıyoruz, coll. "Folio", Paris, 2000, s. 21-32.

boğulan bu güneşin, dostlarım Anne-Lise'in ya da Odette'in, Birkenau'da gördükleri güneşin aynısı olduğunu hayal etmek ve onların da gerçekten aynı güneşi görüp görmediklerini düşünmeye çalışmak. Yine buraya gelmiş olan, hiç tanımadığım Wolf ve Roza Wieviorka'nın yüzlerini canlandırmaya çalışıp başaramamak. Her şeyden uzakta sakladıkları Izieu Evi denen muhteşem güzellikteki o büyülü yerden Klaus Barbie'nin emriyle kaçırılan ve saçma sapan bir şekilde dünyanın bu ucuna getirilip öldürülen çocukların geçtikleri yolu hayal etmeye çalışmak! Felaket üzerine Yiddiş edebiyatının ünlü Amerikalı uzmanı David Roskies'in, II. krematoryumun harabeleri üzerinde Wilno (Vilnius) partizanlarının marşını söylediğini işitmek: *Mir zainen do,* "Oradayız"! Ve ait olduğum bu katledilenlerin soyundan gelen biri olarak değil, "Yahudi entelektüeli" olarak da değil, ama cumhuriyetin bir öğretmeni olarak, bu Auschwitz ziyaretinin tamamen başka bir tarihe ait bu yeniyetmelere ne katabileceği üzerine hiç durmadan kafa patlatmak; ziyaret sonrasında ettikleri beylik bir iki lafın, boş sözlerin ötesinde ne hissettiklerini, neyin bilincine vardıklarını anlamaya çalışmak.

Bir liseli, her gün yaşadıklarıyla, medyanın aktardıklarıyla –Yahudilere saldırılar, çok sayıda mezarlıkta görülen gamalı haç çizimleri...– Auschwitz'te ve özellikle Birkenau'da gördüklerini nasıl bağdaştırabilir? Bu yolculuklara eşlik eden kamp sürgünleri –daha ne kadar zaman eşlik edebilirler ki?– bu bağı kurmaya özen gösteriyorlar. Kampa getirildiklerinde aralarında en yaşlı olanlar zaman içerisinde yok olup gittiler; bugün yetişkin olanların hepsi Auschwitz'e vardıklarında ergendi. Ve şimdi de etraflarını sarmış ergenlere bunları anlatıyorlar. Sıradan ergenler, genellikle orta halli ailelerden gelenler, bugünün deyişiyle "semt"lerde oturmayanlar, Paris'in, Belleville'in, X. bölgenin, XVIII. böl-

genin, Rosiers Sokağı'nın ya da Hospitalières-Saint-Gervais Sokağı'nın kulübelerinde ve mobilyalarıyla kiraya verilen evlerinde yaşayan göçmenler...

Shoah kimi zaman onlara büyük bir tehdit olarak sunuldu. Vuku bulmuş olduğu için değil, önlem alınmazsa yeniden vuku bulacağı için. 1970'li yılların sonunda ben X. bölgedeki bir teknik lisede, Jules-Siegfried lisesinde ders verirken, eğitimimizin değerinden gayet emin ve coşkulu genç öğretmenler olarak öğrencilerimizi, "bellek ödevi" yıllarından önceki dönemin havasıyla ırkçılık-karşıtı bir heyecan içinde eğitirken, sekreterlik son sınıf öğrencilerimden biri bana, "Kaç yaşında ırkçı olunur?" diye sormuştu. Sanki kaçınılmaz bir durummuş gibi! Sanki o dönemde bunca sorun edilen ırkçılık henüz onu ilgilendirmiyormuş ama kaçınılmaz geleceğiymiş gibi! Bugünün bir yeniyetmesi, akıl ve zekâ yoluyla olmasa da, en azından içinde yaşadığından yaşamının tüm gözeneklerinde hissederek bildiği mevcut durum ile Auschwitz'in ölçüsüzlüğü arasında nasıl bağ kurabilir?..

Tarih neye yarar? İkinci Dünya Savaşı tarihi, özellikle de yavaş yavaş merkeze oturmuş olan Shoah tarihi neye yarar? Ne ölçüde meşrudur? Tarihten ders çıkarılabilir mi? 2002'de kararlaştırılan Avrupa Günü, insanlığa karşı işlenen suçları önlemede etkili olacak mıdır? Auschwitz bir daha olmayacak! Bir daha asla! Birkaç Auschwitz kazazedesinden son derece daha kalabalık ve güçlü olan İkinci Dünya Savaşı'nın eski muharipleri yüksek sesle ve güçlü bir şekilde bunu dile getirdiler. Tarih neye yarar? Kitle kıyımlarının, zincirleme cinayetlerin incelenmesi neye yarar? Geçmiş, şimdiki zamanı bilgilendirmeye ve anlaşılır kılmaya yeter mi? Barbarlığın geri dönüşünü önlemeye yarar mı?

Tarihçi Marc Bloch'a göre, "Tarih, özü gereği, değişimin bilimidir. İki olayın asla tıpatıp aynı şekilde meydana gel-

mediğini, çünkü koşulların asla tam anlamıyla çakışmadığını bilir ve öğretir. İnsanın evrimi içinde, kalıcı olmasa da en azından dayanıklı öğeleri kuşkusuz ki görür. Bu aynı zamanda, bu öğelerin bileşimlerinin neredeyse sonsuz çeşitliliğini açıkça belirtmek içindir. Kuşkusuz ki, bir uygarlıktan ötekine, bazı şeylerin tekrarlandığını, tek tek özellikleriyle olmasa da, en azından gelişimlerinin ana hatları içinde tekrarlandığını kabul eder. Bu durumda tarih, her iki tarafta da temel koşulların benzer olduğunu saptar. Geleceğe nüfuz etmeye çalışabilir; sanırım, buna erişmekte başarısız da kalmaz. *Ama tarihin dersleri, geçmişin yeniden başladığı, dün olanın yarın olacağı şeklinde değildir.*[6] Dünün önceki günden nasıl ve niçin farklılaştığını inceleyerek, bu karşılaştırma içinde, yarının da düne hangi açıdan karşı duracağını öngörme imkânı bulur."

Ve Marc Bloch, kendi döneminin, iki dünya savaşı arası dönemin tarih öğretimini çağdaş olana ayrıcalık tanıdığı düşüncesiyle sert biçimde eleştirir. "Tarih öğretimi, özellikle, şimdiki zamandan ya da çok yakın geçmişten başka bir şeye bakmak istemediğinden, bunları açıklayamaz: Denizden çok uzak oldukları bahanesiyle gözlerini yıldızlara dikmeyi reddetmiş bir okyanusbilimci gibi, gelgitin nedenini bulamaz. Geçmiş tümüyle şimdiki zamana hükmetmiyor olsa da, geçmiş olmadan şimdiki zaman kavranılamaz. Hatta daha da kötüsü olabilir: Yeterince geniş bir görüş ve karşılaştırma alanından kasıtlı olarak yoksun kalan bizim tarih eğitimimiz, şekillendirdiği iddiasındaki zihinlere, ne farklının ne de değişimin anlamını verebilir."[7] Marc Bloch'a göre "tuhaf bozgun", yani 1940'larda Fransızların çöküşü, esasen şeflerin, özellikle de bir önceki savaşa kafayı takmış olan, Birinci

6 Altını biz çizdik.

7 *L'Étrange Défaite*, *a.g.e.*, s. 150.

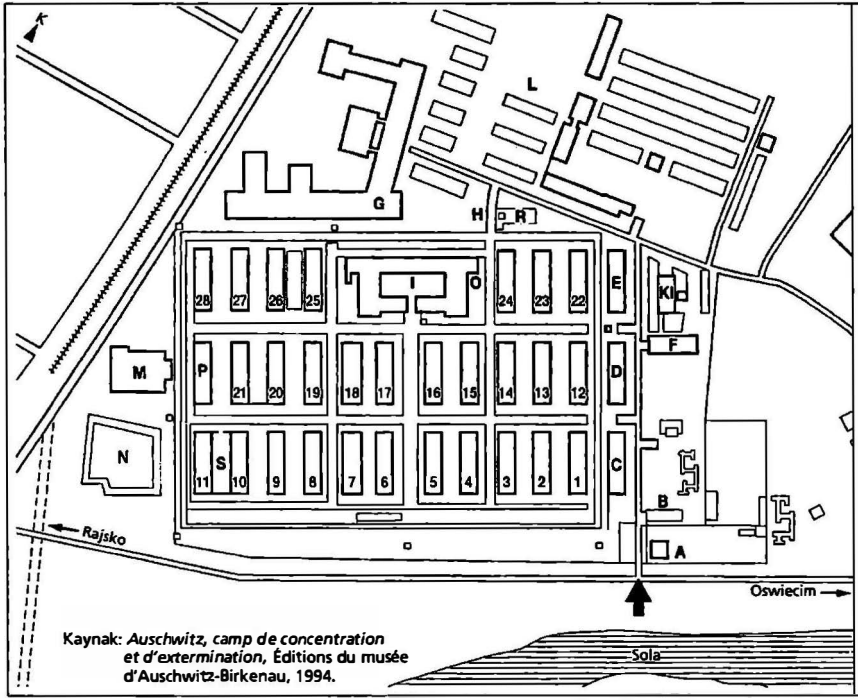
Dünya Savaşı sırasında ölmüş arkadaşlarının anısını kafalarından atamamış olan askerî şeflerin bu yeni savaş üzerinde düşünmeyi beceremememelerine bağlıdır. Auschwitz'i kafaya takmış olan bizler, her anti-semitist gösterinin ardında, her ırkçı eylemin, Hitler'i yücelten her duvar yazısının ardında gaz odasının hayaletini görüyoruz. Artık Büyük Savaş'tan yeni çıkmış bir dünya olmayan bu dünyada başka tehlikelerin varlığını, cinayetlerin başka türlü işlendiğini görebilecek miyiz? Canice projelerin uygulanmakta olduğunu ve Nazizmin kavranmasının bunları anlamakta hiçbir dolaysız şifre sunmadığını anlayabilecek miyiz?

İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde doğmuş benim kuşağım tarih yazdı; ama bu tarihten kurtulmak, onun etkisini gevşetmek için yazdı. Jules Michelet'nin ardından Michel de Certeau, tarih yapmanın ölülere ziyarete gitmek olduğunu, bu ziyaretten sonra ölülerin kendi mezarlarına daha az üzgün dönmelerinin amaçlandığını söylüyordu. Tarihçinin söylemi ölüleri uğurlar, onları gömer: "Bu söylem onları yerlerine yerleştirir. Onları birbirinden ayırır. Eksik kalmış bir ritüelle onları şereflendirir." Onlar için "ağlar". Çünkü her tarihsel araştırma, "şimdiki zamana musallat olmaya devam eden ölüleri yatıştırmaya ve onlara yazıdan mezarlar sunmaya çalışır."[8] "Tarih, konusunu oluşturan bir geçmiş ile uygulanma yeri olan şimdiki zaman arasındaki kopukluk üzerinde temellenir."[9] Tarih aynı zamanda bir tür yas tutma tarzıdır, yaşayanlarla ölüleri birbirinden ayırmanın zorunlu çalışmasını –her çeşit güçlükle– gerçekleştirmeye çalışır. İşi yeniden üstlenen kuşaklar olaylardan iyice uzaktır; arada üç dört kuşak vardır. Bu yeni kuşaklar tarihçi mesleğinin etiğine, olguların hakikatine saygı gösterirken

8 *L'Écriture de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1975, s. 7-8.

9 Michel de Certeau, *a.g.e.*, s. 48.

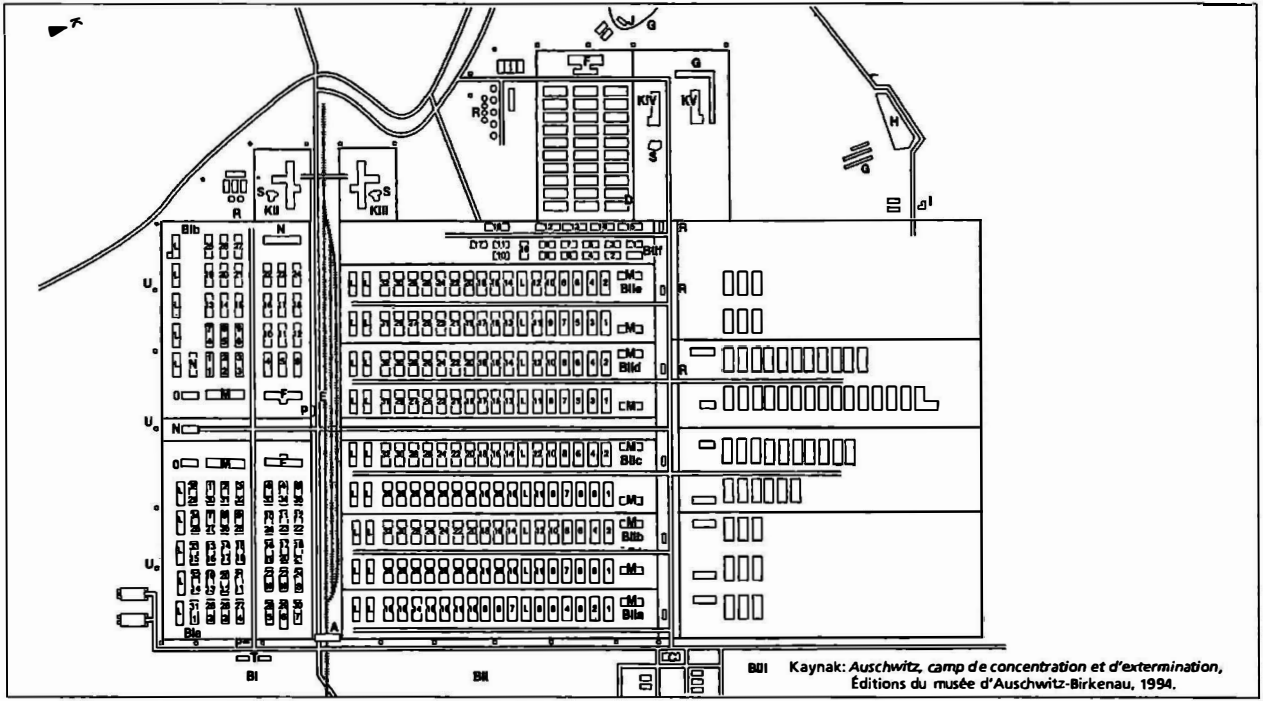
aynı zamanda da bu olgulara boyun eğme zorunluluğuna ve ölülerin anılarından kaynaklı acının işin içine karışmadığı bir kavrayış ve akıl ahlakını uygulamaya belki de daha yatkındırlar. Yaşayanlara bırakılan bu uzam içinde, bu özgürlük ve düşünce uzamı içinde, belki de Auschwitz'i ziyaret etmenin yeni bir tarzı ortaya çıkacak ve bu da, nihayet, şimdiki zamanı düşünmeyi sağlayacaktır; yani, Marc Bloch'un sözlerini tekrarlarsak, toplumlarımızda da tek tek kişilerde de dünün izini bugüne taşıyan şeyi değil, özellikle yeni ve şaşırtıcı olan şeyi düşünmeyi sağlayacaktır.

Kaynak: *Auschwitz, camp de concentration et d'extermination*, Éditions du musée d'Auschwitz-Birkenau, 1994.

- **A** Kamp komutanının evi
- **B** Ana muhafız birliği
- **C** Kamp komutanlığının büroları
- **D** Kampın idari büroları
- **E** SS'lere ayrılmış hastane
- **F** Siyasi seksiyon (kamp Gestapo) büroları
- **G** Kampa kabul bürosu
- **H** Üzerinde "Arbeit macht frei" yazan kamp girişi
- **I** Mutfak
- **KI** Gaz odası ve krematoryum I
- **L** İşletme barakaları ve atölyeler
- **M** Öldürülen kamp sürgünlerinden el konulan eşyaların deposu
- **N** Kum ocağı – infaz yeri
- **O** Kamp orkestrasının çaldığı yer
- **P** SS'lere ayrılmış olan çamaşırhane barakası
- **R** Blok şeflerinin muhafız birliği
- **S** İnfaz duvarı
- **1-28** Mahkûmların içindeyaşadığı bloklar

Auschwitz I.

Kaynak: *Auschwitz, camp de concentration et d'extermination*, Éditions du musée d'Auschwitz-Birkenau, 1994.

Auschwitz II – Birkenau.

A SS ana muhafız birliği

BI Birkenau kampının ilk inşa edilen bölümü

BIa Çeşitli milliyetlerden kadın mahkûmların kampı

BIb Çeşitli milliyetlerden mahkûmların kampı (sonradan kadınlar kampına dönüştürülmüştür)

BII Birkenau kampının ikinci inşa edilen bölümü

BIIa Çeşitli milliyetlerden mahkûmlar için karantina kampı

BIIb Theresienstadt getto kampından sürülen Yahudiler için aile kampı

BIIc Çoğunluğu Macaristan'dan sürülmüş Yahudilere ayrılmış transit kamp

BIId Çeşitli milliyetlerden erkeklere ayrılmış kamp

BIIe Çingenelere ayrılmış aile kampı

BIIf Erkek mahkûmlar için hastane

BIII Kampın (tamamlanmamış) üçüncü inşaat bölümü ("Meksika" denir); çoğunluğu Macaristan'dan sürgün Yahudiler için transit kampı.

C Komutanlık lokalleri ve SS'lere ayrılmış barakalar

D Kurbanlardan el konulan eşyaların depoları (Kanada II)

E 1944 Mayıs'ından itibaren konvoyların gelmeye başladığı demiryolu birleşme noktası ve rampa; Yahudilerin ayıklandığı yer

F Duşlar; aynı zamanda yeni konvoyların kabul yeri

G Açık havada cesetlerin yakıldığı odunların yerleştirildiği yer

H Sovyet savaş esirlerinin ortak mezarlığı

I İlk geçici gaz odası

J İkinci geçici gaz odası

KII, KIII, KIV, KV II, III, IV ve V numaralı krematoryumlar ve kullandıkları gaz odaları

L Tuvalet ve lavabolar

M Mutfaklar

N Depolar

O Patates soyma yerleri

P SS muhafız salonu

R Arıtıcılar

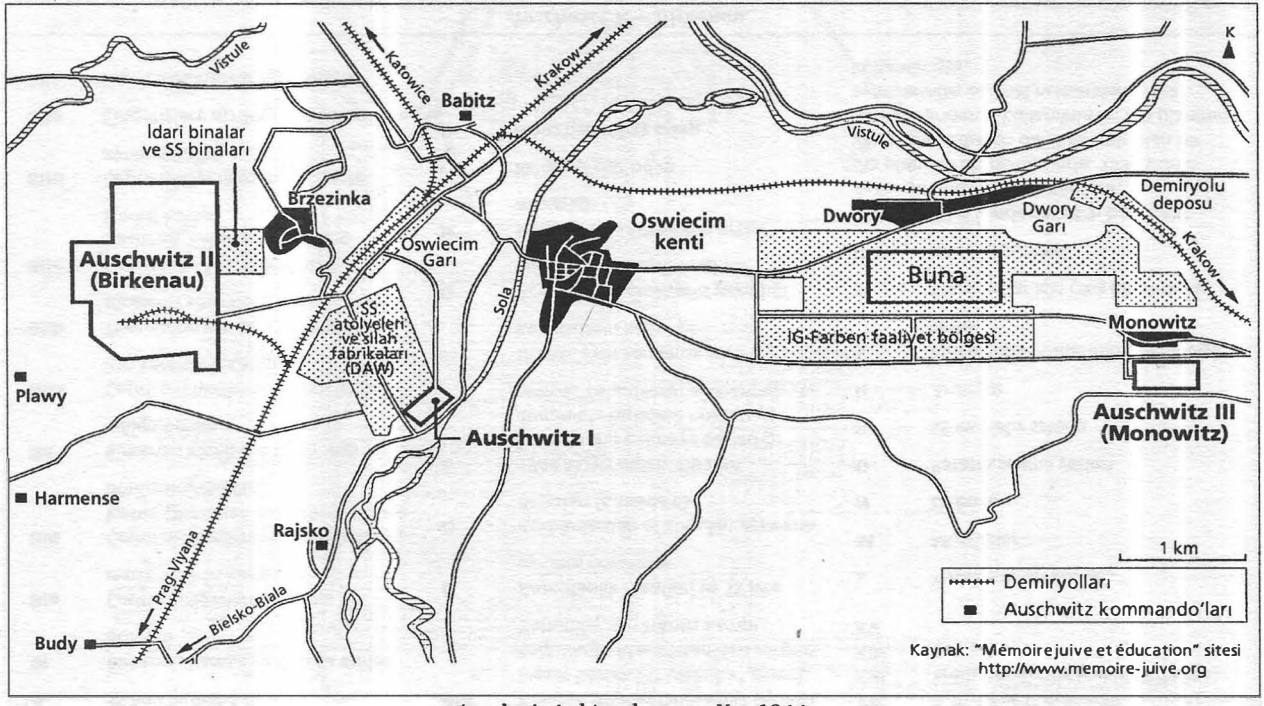
S Kurbanların küllerinin döküldüğü yerler

T Mahkûmlar için çıkış karantinası

U Nöbetçi kuleleri

Mahkûmların içinde yaşadığı barakalar Arap rakamlarıyla belirtilmiştir.
BIa planının alt bölümünde, 1994 yılının yarısından itibaren dahil edilmiş olan bir numaralandırma kullanılmıştır; BIb planının aynı yerinde, orijinal numaralandırma kullanılmıştır.

Auschwitz II – Birkenau

Auschwitz'teki üç kamp – Yaz 1944.

Kitapta Adı Geçen Eserlerin Listesi[1]

Auschwitz kampları üzerine en eksiksiz eser, Waclaw Dlugoborski ile Franciscek Piper'in yönetimindeki müze tarihçilerinin yazdığı beş ciltlik eserdir: *Auschwitz 1940-1945. Central issues in the History of the Camp*, Auschwitz-Birkenau Müzesi yayınları, Oswiecim, 2000. Fransızca tercümesi yapılmaktadır.

Appelfeld Aharon, *Histoire d'une vie*, Paris, Éditions de l'Olivier, 2004.

Asséo Henriette, "Des Tziganes dans les camps", *in Présence du passe, lenteur de l'histoire. Vichy, l'Occupation, les Juifs, Annales ESC*, Paris, Armand Colin, Mayıs-Haziran 1993.

Barcellini Serge ve Wieviorka Annette, *Passant, souviens-toi! Les lieux du souvenir de la Seconde Guerre mondiale en France*, Paris, Pion, 1995.

Berenbaum Michael ve Neufeld John (edit.), *The Bombing of Auschwitz. Should the Allies have attempted it?*, New York, St. Martin's Press, 2000.

Billig Joseph, *L'Hitlérisme et le système concentrationnaire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1967.

Bloch Marc, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris, Armand Colin, 1974.

— *L'Étrange Défaite*, Paris, Gallimard. 1990.

Broad Pery, *Auschwitz vu par les SS*, Varşova, Éditions Interpresse, 1991.

Canonici Guy, *Les Témoins de Jéhovah face à Hitler*, Paris, Albin Michel, 1998.

Cohen Gilles, *Les Matricules tatoués des camps d'Auschwitz-Birkenau*, Paris, Fils et filles des déportés juifs de France, 1992.

Davies Norman, *Histoire de la Pologne*, Paris, Fayard, 1986.

Delbo Charlotte, *Le Convoi du 24 janvier*, Paris, Minuit, 1966.

Didi-Huberman Georges, *Images malgré tout*, Paris, Minuit, 2003.

Dwork Deborah ve Van Pelt Robert-Jan, *Auschwitz, 1270 to Présent*, New York, Londra, W.W. Norton & Co., 1996.

Farocky Harun, "Il serait temps que la réalité commence", *in* Christa Blümlinger (edit.), *Reconnaître et poursuivre*, Dijon, TH. TY, 2002.

Favret-Saada Jeanne ve Contreras Josée, *Le Christianisme et ses Juifs: 1800-2000*, Paris, Le Seuil, 2004.

1 Bu metinler bizim kullandığımız baskılarıyla belirtilmiştir.

Gimbert G. M., *Le Journal de Nuremberg*, Paris, Flammarion, 1947.

Grinspan Ida ve Poirot-Delpech Bertrand, *J'ai pas pleuré*, Paris, Robert Laffont, 2002.

Hellman Peter, *L'Album d'Auschwitz*, kızlık soyadı Jacob olan Lily Meier'in bulduğu bir albümden, Paris, Le Seuil, 1983.

Hilberg Raul, *La Destruction des Juifs d'Europe*, Paris, Fayard, 1987.

Holveck Yaël ve Wajnberg Laurent, *Un dimanche à Auschwitz*, La Tour d'Aiguës, L'Aube, 2003.

Höss Rudolf, *Le commandant d'Auschwitz parle*, Paris, François Maspero, 1979.

Hubert Marie-Christine, *Les Tziganes en France, 1939-1946*, Jean-Jacques Beeker'in yönetiminde doktora tezi, université de Paris X-Nanterre, 1997.

Huener Jonathan, *Auschwitz, Poland and the Politics of Commémoration, 1945-1979*, Ohio University Press, 2003.

Igounet Valérie, *Histoire du négationnisme en France*, Paris, Le Seuil, 2000.

Jankélévitch Vladimir, *L'Imprescriptible*, Paris, Le Seuil, 1996.

Jonquet Thierry, *Les Orpailleurs*, Gallimard, coll. "Folio policier", 2003.

Karski Jan, *Mon témoignage devant le monde. Histoire d'un secret d'État*, Paris, Self, 1948.

Kertész Imre, *Liquidation*, Paris, Actes Sud, 2004.

— Nobel Edebiyat Ödülü resepsiyonunda yaptığı konuşma, *Bulletin de la fondation Auschwitz*, no. 80-81, Aralık 2003.

Klemperer Victor, *LTI, La Langue du IIIe Reich*, Paris, Albin Michel, 1996.

Kotek Joël ve Rigoulot Pierre, *Le Siècle des camps*, Paris, J.-C. Lattès, 2000.

Laffitte Michel, *Un engrenage fatal*, Paris, Liana Levi, 2003.

Lalieu Olivier, "L'invention du devoir de mémoire", *in Vingtième Siècle*, Ocak-Mart 2001.

Langbein Hermann, *Hommes et femmes à Auschwitz*, Paris, Fayard, 1975.

Langhof Wolfgang, *Les Soldats du Marais. Sous la schlague des nazis*, Paris, Pion, 1935.

Le Bihan Adrien, *Auschwitz Graffiti*, Paris, Librio, 2000.

Levi Primo, *L'Asymétrie et la Vie*. (Makaleler ve Denemeler, 1955-1987), Paris, Robert Laffont, 2004.

— *La Trêve*, Paris, Grasset, 1966.

— *Si c'est un homme*, Paris, Julliard, 1987.

Lewy Günter, *La Persécution des Tziganes par les nazis*, Paris, Les Belles Lettres, 2003.

Lindeperg Sylvie, *Clio de 5 à 7. Les actualités filmées de la Libération. Archives du futur*, Paris, CNRS-Éditions, 2000.

L'Image à l'épreuve de l'histoire, mémoire d'habilitation, université de Paris III-Sorbonne nouvelle, 2003.

Marcot François, "Muséographier la Solution finale: l'expérience de l'exposition française d'Auschwitz", *in* Annette Wieviorka ve Claude Mouchard (edit.), *La Shoah. Témoignages, savoirs, œuvres*, Presses universitaires de Vincennes, 1999.

Matard-Bonucci Marie-Anne ve Lync Edouard (edit.), *La Libération des camps et le retour des déportés*, Brüksel, Complexe, 1995.

Müller Filip, *Trois Ans dans une chambre à gaz d'Auschwitz*, Paris, Pygmalion, 1980.

Petrenko Général, *Avant et après Auschwitz*, Paris, Flammarion, 2002.

Poliakov Léon (edit.), *Auschwitz*, Paris, Julliard, coll. "Archives", 1964.

— *Le Procès de Jérusalem. Jugements. Documents*, Paris, Calmann-Lévy, 1963.

Pressac Jean-Claude, *Auschwitz: Technique and Operation of the Gas Chambers*, Beate Klarsfeld Foundation, 1989.

— *Les Crématoires d'Auschwitz; la machinerie du meurtre de masse*, Paris, CNRS Éditions, 1993.

— "Enquête sur les chambres à gaz", *in Auschwitz. La Solution finale*, Les Collections de l'Histoire n° 3, 1999.

Rose Romani, *The national socialist Genocide of the Sinti and Roma, Catalogue of the permanent Exhibition in the State Museum of Auschwitz*, Heidelberg, Dokumentations-und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, 2003.

Strzelecki Andrzej, *The Evacuation, Dismantling and Liberation of KL Auschwitz*, Auschwitz Birkenau State Museum, 2001.

Strzelecki Andrzej, Strzelecka Irena, Niessner Wladislaw, Swiebocka Teresa, *The "Central Camp Sauna" in Auschwitz II-Birkenau* Oswiecim, Auschwitz-Birkenau State Museum, 2001.

Swiebcocka Teresa ve Webber Jonathan, *Auschwitz. An History in Photographs*, Oswiecsin, musée d'État d'Auschwitz, 1993.

Szurek Jean-Charles, "Le camp-musée d'Auschwitz", *in* Alain Brossat, Sonia Combe, Jean-Yves Potel, Jean-Claude Szurek (edit.), *À l'Est, la mémoire retrouvée*, Paris, La Découverte, 1990.

Van Pelt Robert-Jan, "A Site in Search of a Mission", Yisrael Gutman ve Michael Berenbaum (edit.), *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, Washington Indiana University Press, 1994.

Vrba Rudolf ve Bestic Alan, *Je me suis évadé d'Auschwitz*, Paris, Ramsay 1988.

Wasztyl Bogdan, "Quand les hyènes passent au tamis les centres de la Shoah. La mafia polonaise d'Auschwitz ", *L'Evénement du jeudi*, 24-30 Ağustos 1989.

Wellers Georges, "Quelques impressions du pèlerinage à Auschwitz", in *Le Monde juif*, no. 46, 1967.

Wetzler Alfred ve VRBA Rudolf, *Documents inédits sur les camps d'extermination nazis*, Paris, Office français d'édition, 1945.

Wieviorka Annette, *Déportation et Génocide. Entre la mémoire et l'oubli*, Paris, Pion, 1992.

— *Les Biens des internés des camps de Drancy, Pithiviers et Beaune-la-Rolande,* travail de la mission d'étude sur la spoliation des biens des Juifs de France, Paris, La Documentation française, 2000.

— "À propos du site d'Auschwitz. Le symposium d'Oxford", *in Pardès,* Aralık 1990.

Wieviorka Annette ve Azoulay Floriane, *Le Pillage des appartements et son indemnisation,* travail de la mission d'étude sur la spoliation des biens des Juifs de France, Paris, La Documentation française, 2000.

Wieviorka Wolf, *Est et Ouest,* Paris, Bibliothèque Medem, 2004.

Wyman David, *L'Abandon des Juifs- Les Américains et la Solution finale,* Paris, Flammarion, 1987.

Young James, *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning,* New Haven ve Londra, Yale University Press, 1993.

Zbrzeska Teresa (edit.), *Preserving for the Future,* Oswiecim, musée d'État d'Auschwitz-Birkenau, 2003.

KISA FİLMOGRAFİ

Auschwitz, l'album, la mémoire, yönetен Alain Jaubert, 1983; DVD, Montparnasse multimédia, 2005.

La Dernière Etape, yönetен Wanda Jakubowska, 1948.

Nuit et Brouillard, yönetен Alain Resnais, metin Jean Cayrol, 1956.

Shoah, yönetен Claude Lanzmann, 1985.

15 récits d'Auschwitz, yönetен Caroline Roulet, 2002; DVD MK2, 2005.

Auschwitz... Nazi zulmünün en somut hale geldiği birkaç yerden biri... Bugün halka açık; insanların gelip anılarını yaşattığı, yaşanılan vahşeti hiçbir zaman unutmamak için ziyaret ettikleri bir çeşit hac yeri. Yine de artık tarihî gerçeğinden, yani Yahudilerin sistematik olarak katledildiği bir kamp oluşundan kopuk, sadece sembolik bir anlam taşıyor... Annette Wieviorka ise bu kitapta Auschwitz'i inşaatından başlayarak, adım adım tarihî gerçekliğine geri döndürmeye çalışıyor. Başta Yahudiler, kadın, erkek, genç, yaşlı, çocuk bir milyondan fazla insanın yok edildiği kampın gelişimini, büyümesini, kısaca işleyişini gözler önüne seriyor. Öldürme ve yok etme mekanizması yetersiz kaldıkça yeni gaz odaları ve krematoryumların inşası için kullanılan esirleri, bu esirlerin kampa alınış prosedürünü, numaralanmasını, damgalanmasını, geçmişe ve orada bulunanların tanıklıklarına dönerek aktarıyor... İnsanlığın utanç sayfalarından birinin unutulup gitmemesi için...

İLETİŞİM 1193
POLİTİKA 58

ISBN 975-05-0447-X
9 789750 504471